

*Қазақ экономика,
қаржы және
халықаралық сауда
университетінің*

ЖАРМЫСЫ

2009 жылдан бастап шығарылады

***№1
2018***

ВЕСТНИК

***Казакского университета
экономики, финансов
и международной
торговли***

издается с 2009 года

Главный редактор:

Г.С. Сейткасимов,
научный руководитель
по экономическим исследованиям КазУЭФМТ,
академик НАН РК, д.э.н., профессор

Заместитель главного редактора:

А.А. Мусина,
директор Центра социально-экономических исследований,
д.э.н., доцент

Редакционная коллегия:

<i>С.А. Абдыманапов</i>	ректор КазУЭФМТ, д.пед.н., профессор математики
<i>И.Ж. Искаков</i>	ректор АНОО ВПО «Межрегиональный институт экономики и права при МПА ЕврАзЭС», к.ю.н. (Россия, г. Санкт-Петербург)
<i>В.П. Тихомиров</i>	научный руководитель Московского государственного университета экономики, статистики и информатики, д.э.н., профессор (Россия, г. Москва)
<i>Г. Ревалде</i>	ректор Вентспилсской высшей школы, д.техн.н., ассоциированный профессор (Латвия, г. Вентспилс)
<i>Е. Әмірбекұлы</i>	проректор по академической деятельности и науке КазУЭФМТ, д.э.н., профессор
<i>Д.М. Турекулова</i>	д.э.н., профессор КазУЭФМТ
<i>Б.Т. Аймурзина</i>	д.э.н., профессор КазУЭФМТ
<i>Р.Д. Берназарова</i>	технический секретарь, главный специалист отдела организации НИР КазУЭФМТ

**Университеттің менеджмент жүйесі ISO 9001 сәйкестігіне сертификатталған
Система менеджмента университета сертифицирована на соответствие ISO 9001**

Свидетельство о регистрации №15459-Ж (вторичное)
Выдано Министерством по инвестициям и развитию Республики Казахстан
Комитет связи, информатизации и информации

МАЗМУНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

ВОПРОСЫ МЕНЕДЖМЕНТА И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ/ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ МЕНЕДЖМЕНТ ДАМУЫНЫҢ СҰРАҚТАРЫ	
<i>Соловьев В.И.</i> Продуктивные взаимоотношения в коллективе как фактор качественного менеджмента.....	3
<i>Дарибаева А.К.</i> Франчайзинг как инструмент развития бизнеса в Казахстане.....	7
<i>Шереметова Н.В.</i> Социально-экономическое развитие Астаны.....	13
<i>Gutkevych S., Zanozovska O.</i> Attraction of Foreign Investments: Motivation Process.....	20
<i>Yesskaliyeva A.Z.</i> Research and Analysis of Modern Methods of Estimation of Influence of Social and Economic System on Transformation Processes.....	25
РАЗВИТИЕ ФИНАНСОВОГО СЕКТОРА/ ҚАРЖЫ СЕКТОРЫНЫҢ ДАМУЫ	
<i>Аймурзина Б.Т.</i> Основные направления формирования и реализации фискальной децентрализации Казахстана в системе межбюджетных отношений.....	30
<i>Алина Г.Б.</i> Актуальные вопросы развития исламского финансирования на современном этапе.....	38
УЧЕТ, АУДИТ, АНАЛИЗ/ ЕСЕП, АУДИТ, ТАЛДАУ	
<i>Абдурахманов М.А., Айтхожина Л.Ж.</i> Кәсіпорынның қаржылық нәтижелеріне әсер етуші факторларды статистикалық зерттеу және оны талдау	45
<i>Жабытай Б.Н.</i> Халықаралық аудит стандарттарына сәйкес (ХАС) ішкі аудитты ұйымдастырудың мәні және жетілдіру жолдары.....	50
<i>Кажмухаметова А.А., Тусибаева Г.С.</i> Методика анализа кредиторской задолженности.....	56
<i>Bekzhanova T.K.</i> Improving Management Accounting in the Company	62
ВОПРОСЫ ИНФОРМАТИКИ И ДИЗАЙНА/ ИНФОРМАТИКА ЖӘНЕ ДИЗАЙН СҰРАҚТАРЫ	
<i>Алимагамбетова А.З., Саурова К.С., Азиева Г.Т.</i> Желіде ақпараттарды жіберудің физикалық ортасын қарастыру.....	71
<i>Рыскельдин Ж.С.</i> QAZAQSTAN дизайны саласында латын қаріпінің алатын орыны	79
ЭКОЛОГИЯ И ПСИХОЛОГИЯ/ ЭКОЛОГИЯ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ	
<i>Байдалина М.Е.</i> Экология және адам денсаулығы.....	83
<i>Оразбаева Б.Б., Оразбаева К.Н.</i> Исследование генов альтруизма и эгоизма.....	89
ВОПРОСЫ ОБРАЗОВАНИЯ И ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ/ МАМАНДАРДЫ ДАЙЫНДАУ ЖӘНЕ БІЛІМ СҰРАҚТАРЫ	
<i>Құрманова Ә.Ж.</i> Экономика мамандығы бойынша студенттерге кәсіби ағылшын тілінің оқытуда деңгейлеп - саралап оқыту технологиясын пайдаланудың тиімділігі.....	96
<i>Алиева А.Я., Аманжолова А.А.</i> Методика формирования экологической компетентности будущих специалистов в вузе.....	102
<i>Карипова А.Т., Бикенова А.С.</i> Повышение качества подготовки обучающихся – важнейшее направление функционирования рынка образовательных услуг.....	108
<i>Михайлина И.Н.</i> Проблемы подготовки и адаптации специалистов-бухгалтеров в условиях рыночных отношений.....	113
<i>Отызбаева К.Ж., Кухар Е.В.</i> Бинарные лекции в системе полиязычного обучения – как основа эффективного восприятия знаний.....	119
<i>Біздің авторлар. Наши авторы.....</i>	126

УДК 005:159.923:316.77

ГРНТИ 06.81.65

В.И. Соловьев, д. техн. н., профессор
Генеральный директор ТОО «EUROASIAMS»,
эксперт-аудитор ГСТР РК

ПРОДУКТИВНЫЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ В КОЛЛЕКТИВЕ КАК ФАКТОР КАЧЕСТВЕННОГО МЕНЕДЖМЕНТА

Неумение своевременно и надлежащим образом обеспечить обратную связь – один из самых больших человеческих недостатков
Чарльз Кунрадт

Проблема управления качеством не в том, что люди мало об этом знают, проблема в том, что им кажется, что они знают все.
Питер Друкер

Преимущество процессного подхода, как указывается в ISO 9001, состоит в непрерывности управления, которое обеспечивается на стыке между отдельными процессами в рамках системы процессов, а также при их комбинации и взаимодействии. Данный подход позволяет создать систему транспарентных взаимоотношений, построенных на взаимопонимании и взаимных обязательствах, невыполнение которых ведет к конкретной дисциплинарной ответственности. Прозрачность действий персонала создает условия для развития новых отношений, основанных на доверии. В работе рассмотрены актуальные проблемы развития взаимоотношений в коллективе, а также предложены подходы к совершенствованию управленческой деятельности для обеспечения улучшения результатов компании.

Ключевые слова: система менеджмента качества, менеджмент, управление, персонал, производительность труда, бизнес.

Keywords: quality management system, management, management, personnel, labor productivity, business.

Негізгі ұғымдар: сапа менеджменті жүйесі, менеджмент, менеджмент, қызметкерлер, еңбек өнімділігі, бизнес.

JEL: J24 J53

Пристальное внимание к управлению на стыке между отдельными системообразующими процессами продиктовано тем, что именно здесь возникают различного рода неувязки между менеджерами и исполнителями разных уровней, обеспечиваю-

щими функционирование этих процессов. К таким недостаткам можно отнести несогласованность действий, неумение следовать плану и срывы плановых заданий, непонимание целей и персональной ответственности за качество выполняемых работ

и получаемой продукции/услуги. Следует отметить, что способ, характер и уровень качества взаимодействий можно ранжировать, увязывая их с менеджментом рисков.

На практике управление качеством взаимодействий между процессами и сведения к минимуму влияния рисков достигается путем составления (документирования) соответствующих должностных инструкций, положений и т.п. При разработке этих документов особое внимание следует уделять картам процессов с учетом установления «точек» взаимодействий и индикаторов качества функционирования этих процессов (контрольные точки/риски).

Необходимое документирование процессов способствует достижению их соответствия требованиям ISO 9001:2015, обеспечению воспроизводимости и прослеживаемости, анализу и оценке их результативности и эффективности работы, качества продукции/услуги, а также назначению требуемого уровня компетентности персонала. При этом определяются ответственные за качество функционирования процессов в рамках установленных компетенций и ролевые функции при взаимодействии процессов с заинтересованными сторонами (ответственный или исполнитель/потребитель). В дополнение ко всему в организациях может быть разработана матрица ответственности за соответствующие процессы.

Опыт показывает, что результативность и эффективность функционирования СМК (система менеджмента качества) значительно улучшается, когда основное внимание концентрируется не только на самостоятельных функциях, выполняемых различными подразделениями и должностными лицами, но и на межфункциональных процессах, объединяющих отдельные функции в системы (потоки), нацеленные на конечные результаты деятельности организации. При этом главное внимание следует обращать не на вертикальные связи в организационной структуре, которые традиционно хоро-

шо отлажены, а на горизонтальные, являющиеся наиболее слабыми в управлении организацией и потому представляющие реальную опасность для качества ее продукции/услуг. В свою очередь, качество взаимодействий, как показывает практика, зависит не только от качества документирования, но и от качества взаимоотношений между участниками менеджмента, в основе которых лежат личные и деловые качества каждого менеджера или исполнителя.

Эффективность функционирования СМК обеспечивается, если персонал обучен основам качественного менеджмента – ISO 9001 и обладает достойными личными и деловыми качествами – такими, как:

- умение работать по международным правилам управления бизнесом – ISO 9001;
- умение самомотивированно непрерывно учиться, в том числе и в области системного менеджмента (обучение через всю жизнь); развивать способности к инновационной деятельности, с учетом вызовов современного рынка и соответствующего уровня «зрелости знаний»;
- умение выполнять качественно работу, с учетом влияния рисков, применяя цикл PDCA; SWOT-анализ и другие методологии (по мере необходимости);
- умение ставить приоритетные цели и их достигать (навык следовать плану); применять системный процесс целеполагания – постановка совокупности целей в соответствии с миссией, стратегическими установками и характером решаемых задач;
- оценивать качество успешности планирования и результатов работы в целом;
- быстрое адаптирование к изменяющимся условиям работы;
- высокая ответственность и самодисциплина; уметь и быть способным проявлять инициативу при решении трудных задач, возникающих в процессе работы;
- критическая самооценка деятельности и способность к анализу и оценке качества функционирования процессов в рамках

своей компетенции и организации в целом;

- умение строить продуктивные и качественные взаимоотношения (производственные, деловые, корпоративные, семейные, межличностные);

- способность работать в команде, владение культурой дискутирования и оппонирования, умение прощать чужие ошибки, бесконфликтность, не побеждать визави, а находить взаимовыгодные решения производственных задач, воздерживаться от любых деструктивных и непродуктивных действий;

- умение общаться с «трудными» людьми; стрессоустойчивость, внимательность и уравновешенность;

- умение своевременно налаживать обратную связь по решаемым вопросам;

- умение ценить, что имеешь; понимать, что никогда не поздно начать «новое», чтобы изменить финиш уже действующих процессов (событий); здоровое карьерное мышление в связи с улучшением качества управления процессами; быть востребованным независимо от ситуации и вызовов современного рынка.

По сути все это должно начать работать на возникновение достижительного поведения/настроения у персонала, с учетом создания в организации нового качества корпоративной культуры, основанной на постоянном улучшении качественного менеджмента и повышения мастерства работы персонала по международным правилам управления бизнесом – ISO 9001. Качественный менеджмент – это диалог, а не монолог при соответствующем позитивном психологическом настроении.

В жизни действует известное правило: «Судьбу надо организовывать самому». Оно, по нашему мнению, справедливо и в производственных отношениях, которые также необходимо организовывать самим – высшему руководству и персоналу организации. Никто другой этого не сделает. Здесь особое внимание следует обратить на свой

стиль поведения не только в рабочей среде, но и в семье, с друзьями, соседями и т.д., потому что если в этих ситуациях будут проявляться неприязненные отношения, то рано или поздно это станет известно, и доверие со стороны сотрудников будет утеряно.

Руководители некоторых организаций, особенно малых предприятий, акцентируют свою деятельность только на увеличении прибыли при фиксированной зарплате подчиненных. Персонал таких предприятий выполняет роль рабочей силы для обогащения первого руководителя. Такой подход порождает цинизм. Нельзя считать разумным результаты управленческой деятельности, когда на ряде предприятий при низком качестве продукции и малой производительности труда наблюдается существенный рост заработной платы.

В таких случаях соблюдению финансовой дисциплины не будет альтернативы. Производительность труда, качество выпускаемой продукции и прибыль предприятия можно существенно повысить не поиском виновных, а улучшением менеджмента качества, создавая условия для самомотивации, гордости за свой труд у персонала. Правильно определенные стимулы, открытость и транспарентность бизнеса будут способствовать единению персонала и повышению качества работы компании. Негативные личные приоритеты должны быть вытеснены общечеловеческими и корпоративными ценностями, при этом существенно улучшится качество отношений, организаций и качество жизни в целом.

Здравый смысл, позитивный подход/настрой и жизненный опыт позволят создать качественные и продуктивные производственные и деловые отношения в организации и в конечном счете конкурентоспособный человеческий капитал, который будет способен думать, инициативно и с энтузиазмом действовать в современной бизнес-среде. Выработка алгоритма позитивного восприятия различного рода не-

урядиц, в том числе «ненавистных дел», также укрепит качество взаимоотношений.

По сути, в организациях создается система процессов, в основе которых должны стать качественные и продуктивные взаимодействия и отношения как внутри организации, так и в среде бизнес окружения. Это позволит изменить модель поведения персонала, высшего руководства и организаций в целом. Возможно, мы сможем пройти путь от «коллективной» безответственности к «коллективной» ответственности.

При этом следует отметить, что качество и продуктивность взаимоотношений лучше воспринимать с позиции их зрелости (уровней зрелости) развития организации по аналогии зрелости общества (уровень зрелости демократических преобра-

зований или технологии (уровня зрелости технической революции) и т.п.

Мы должны также руководствоваться утверждением Маргарет Уитли, что «истинная сила и энергия в организациях достигается за счет взаимоотношений. Образцы отношений и возможностей их формирования важнее задач, функций и должностей».

В заключение отметим, что, по Ральфу У.Эмерсону, ничто великое не создавалось без энтузиазма. Это в полной мере относится и к созданию качественных отношений. Следует помнить: неудачниками не рождаются – ими становятся, большей частью из-за плохого характера и плохих отношений с окружением, следствием которых являются нереализованные замыслы. Как говорится, «что посеешь – то и пожнешь».

Литература

1. Адлер Ю.П. Сначала люди. Потом все остальное // Менеджмент качества. – 2009. – №3 (27). – С. 30-32.
2. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Целеполагание>.
3. Соловьев В.И. ISO 9001 – международные правила управления бизнесом, жизнедеятельностью организаций. – 2016. – № 2. – С.85-90.
4. Карбетова З.Р. Роль качества и стандартов ISO в формировании и реализации стратегии повышения качества продукции. – 2016. – №2. – С.90-93.

Аңдатпа

ИСО 9001-де көрсетілген процесстік көзқарастың артықшылығы жеке процес жүйесіндегі үдерістер арасындағы интерфейсте, сондай-ақ олардың комбинациясы мен өзара әрекеттесуімен қамтамасыз етілген басқарудың үздіксіздігі болып табылады. Мұндай тәсіл өзара түсіністік пен өзара міндеттемелерге негізделген ашық қатынастар жүйесін құруға мүмкіндік береді, олардың орындалмауы нақты тәртіптік жауапкершілікке әкеледі.

Қызметкерлердің іс-әрекеттерінің ашықтығы сенімге негізделген жаңа қатынастарды дамыту үшін жағдай жасайды. Мақалада ұжымдағы өзара қарым-қатынасты дамытудың өзекті мәселелері, сондай-ақ компанияның нәтижелерін жақсартуды қамтамасыз ету үшін әкімшілік қызметті жетілдіру тәсілдері қарастырылады.

Annotation

The advantage of the process approach, as stated in ISO 9001, is the continuity of management that is provided at the interface between the individual processes within the process system, as well as their combination and interaction.

This approach allows us to create a system of transparent relationships built on mutual understanding and mutual obligations, the non-fulfillment of which leads to a specific disciplinary responsibility. Transparency of actions of the personnel creates conditions for the development of new relations based on trust.

In the article actual problems of development of mutual relations in collective are considered, and also approaches to perfection of administrative activity for maintenance of improvement of results of the company are offered.

УДК 338.984.4:334.72(574)

ГРНТИ 06.75.10

А.К. Дарибаева, к.э.н., доцент
КазУЭФМТ

ФРАНЗАЙЧИНГ КАК ИНСТРУМЕНТ РАЗВИТИЯ БИЗНЕСА В КАЗАХСТАНЕ

В статье рассмотрен актуальный на сегодняшний день в Казахстане инструмент для развития бизнеса – франчайзинг. Важность франчайзинга определяется тем, что в развитых странах доля франчайзинговых отношений в объеме деятельности малого и среднего предпринимательства достигает 50%. Целью исследования является анализ зарубежного опыта развития франчайзинга и его современного состояния в Республике Казахстан. При проведении анализа были применены методы экономического и статистического анализа, количественные и качественные методы исследования. Практическую ценность представляют обобщение проблем в развитии франчайзинговых отношений в отечественной экономике и предложенные мероприятия по дальнейшему развитию франчайзинга в республике.

Ключевые слова: франчайзинг, малый и средний бизнес, государственная поддержка франчайзинга, зарубежный опыт, ассоциация франчайзинга, франшиза.

Негізгі ұғымдар: франчайзинг, шағын және орта бизнес, франчайзингі мемлекеттік қолдау, шетелдік тәжірибе, франчайзингік қауымдастық, франшиза.

Key words: franchising, small and medium business, state support for franchising, foreign experience, franchising association, franchise.

Одной из перспективных форм делового сотрудничества для действующих и потенциальных предпринимателей является франчайзинг, который открывает для предпринимателей большие возможности для расширения бизнеса, а также для увеличения объемов продаж товаров и услуг, что подтверждает актуальность его развития в Казахстане.

Цель исследования – рассмотреть преимущества и недостатки франчайзинга, провести анализ его зарубежного опыта и современного состояния в отечественной

экономике, разработать необходимые рекомендации по его дальнейшему развитию в Казахстане.

Франчайзинг – это система взаимовыгодных партнерских отношений крупного и малого бизнеса, объединяющая элементы аренды, купли-продажи, подряда, представительства, но в целом остающаяся самостоятельной формой договорных отношений хозяйствующих субъектов, имеющих статус юридического лица [1].

Суть этой формы в том, что головная, чаще всего крупная, авторитетная и доста-

точно известная потребителям компания заключает договор с мелким самостоятельным предприятием о предоставлении ему исключительного права на выпуск определенных товаров и их сбыт, а также оказания услуг под торговой маркой данной компании.

Вместе с тем, франчайзинг является особым и специфичным способом ведения бизнеса, имеющим свои преимущества, как для крупного, так и малого бизнеса. Для крупных компаний франчайзинг способствует расширению деятельности и уменьшает риск, связанный с капиталом. Для малых предприятий – услуги франчайзинговой компании дают возможность открыть готовый бизнес.

При изучении конкретных проблем развития франчайзинга в Казахстане применялись такие теоретические методы исследования, как сравнения и обобщения, научная абстракция и синтез. При проведении анализа состояния франчайзинга были применены методы экономического и статистического анализа, количественные и качественные методы исследования.

При проведении исследования были изучены работы В.Я. Горфинкеля, А.Н. Токсановой, М.Д. Каримовой. Вместе с тем, были проанализированы данные сайта Казахской ассоциации франчайзинга, а также изучены материалы Маркетингового обзора «Франчайзинг в Казахстане».

Польза развитого франчайзингового сектора сегодня не требует каких-то доказательств, об этом свидетельствует опыт ведущих стран мира, где франчайзинг стал индикатором успешной экономики. Так, в развитых странах доля франчайзинговых отношений в объеме деятельности малого и среднего предпринимательства достигает 50% [2].

Исследование зарубежного опыта свидетельствует, что такая ситуация является следствием практики различных государств в поддержке развития франчайзинга, что демонстрирует положительное влияние на рост предпринимательства и экономики,

например, в США, Великобритании, Малайзии, Китае, России и др. Для стимулирования франчайзинговой деятельности в этих странах применяются как финансовые, так и нефинансовые формы поддержки.

Нефинансовыми формами поддержки являются предоставление методических материалов, каталогов франшиз, консультирование, обучение принципам построения франчайзинговой системы для франчайзеров.

Финансовые методы поддержки следующие: финансирование части затрат на открытие бизнеса, затрат на регистрацию товарных знаков и других объектов интеллектуальной собственности франчайзера, затрат на маркетинговые исследования и рекламу и другие меры.

Так, в США действует программа «Франчайзинг для ветеранов и пенсионеров», которая позволяет пенсионерам использовать средства пенсионного фонда для приобретения франшизы. Также действует корпорация, стимулирующая экспорт американских франшиз по всему миру.

В Китае действует госпрограмма, обязывающая участие китайских предпринимателей во всех иностранных франчайзинговых проектах, реализуемых в КНР. В результате в стране созданы десятки тысяч франчайзинговых предприятий с участием местных компаний.

В Малайзии Министерство развития предпринимательства выявляет потенциальных франчайзи, оказывает им консультационную и финансовую поддержку. В результате такой деятельности в государстве появилось большое количество франчайзинговых предприятий.

В России внесены поправки в законодательство, которые улучшили защиту прав франчайзеров и франчайзи. В большинстве территориальных субъектов Российской Федерации созданы Центры поддержки предпринимательства, которые уделяют большое внимание развитию франчайзинга.

Перспективы франчайзинговых пред-

приятий вполне оптимистичны. Они, как ожидается, будут поддерживать рост национального дохода, рынка труда и инвестиций в крупнейших мировых экономиках, таких как Индия и Китай, в странах Юго-Восточной Азии – на Филиппинах, в Сингапуре, Малайзии и странах Средней Азии [2, с. 26].

Практика свидетельствует о высокой эффективности франчайзинга в обеспечении рынка сбыта и устойчивости малого и среднего бизнеса в странах Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР). Согласно международным данным, если из вновь создающихся предприятий частного бизнеса в первые же 3 года разоряются порядка 70-80%, то среди предпринимателей, использующих франшизу, доля банкротов в этот же период не превышает 20-30%, а более 60% успешно осваиваются на рынке.

Если рассмотрим состояние франчайзинга в Казахстане, то среди стран Содружества Независимых Государств (далее СНГ) именно в нашей республике достаточно большое внимание уделяется вопросам его развития. Так, например, в настоящее время в Казахстане по франчайзингу уже работают такие известные компании как Coca-Cola, Баскин Роббинс, KFC, Adidas, Международная сеть отелей Marriott, McDonald's, некоторые из которых не представлены в других странах СНГ.

Для распространения франчайзинга в Казахстане в 2002 году была создана Казахстанская ассоциация франчайзинга. В 2016 ассоциация получила новую регистрацию и новое название Kazfranch. Так, по данным Союза Франчайзинга Казахстана, на сегодняшний день в стране работают около 450 франчайзинговых систем, однако франчайзинг занимает не более 1% ВВП.

Государственная поддержка франчайзинга, согласно мировому опыту, неотделима от поддержки предпринимательства в целом. На сегодняшний день в Казахстане

наиболее масштабной и разносторонней программой по развитию предпринимательства является «Дорожная карта-2020». Хотя в ней непосредственно не прописаны меры по развитию франчайзинга, но многие программы, входящие в Дорожную карту способствуют, в том числе, развитию компаний, применяющих франчайзинг.

С 2012 года работает программа Национального агентства по экспорту и инвестициям KAZNEX INVEST, по которой предусмотрено возмещение 50% затрат отечественным компаниям, продвигающим свои товары и услуги на внешние рынки, а также на привлечение иностранных франшиз. Фонд развития предпринимательства «Даму» является спонсором инициатив по развитию казахстанского франчайзинга. В рамках сотрудничества с фондом «Даму» реализуется специальная программа по кредитованию франчайзинга.

Одним из направлений бизнеса, актуальных для франчайзинговых отношений, являются гостиничные услуги. При этом, большая часть гостиниц под международными брендами расположена в двух городах – Алматы и Астана, – доля которых на рынке услуг международных операторов составляет 31% и 38%, соответственно [3].

В этой связи, проведем анализ развития предпринимательства в г.Алматы. На сегодняшний день, город Алматы является лидером по вкладу малого и среднего предпринимательства в формирование валового внутреннего продукта страны, который составил в 2016 году 33,7% (табл. 1).

Данные таблицы 1 подтверждают роль и значимость города Алматы в деятельности малого и среднего предпринимательства (далее МСП) Казахстана. Если рассмотреть динамику количества активных субъектов МСП в 2016 году, то отмечается положительная тенденция роста (на 21% по сравнению с 2012 годом).

Доля малого и среднего предпринимательства в ВВП страны, в % *

Показатели	2006	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Доля малого и среднего предпринимательства в ВВП РК	9,8	16,7	17,7	20,6	17,3	17,1	16,7	25,9	24,9	26,8
Доля малого и среднего предпринимательства в ВРП г.Алматы	10,1	27,8	25,4	30,2	25,8	25,4	22,3	33,9	29,1	33,7

* Составлена на основе данных Комитета по статистике [4]

В общем объеме доля активных субъектов МСП Алматы составляет 65,4%, являясь лидирующим показателем в республике. За период с 2012 по 2016 годы доля активных субъектов МСП в общем объеме заре-

гистрированных субъектов имела нестабильную тенденцию. При этом рост был отмечен в 2015 году (77,1%), с дальнейшим понижением в 2016 году до 65,4%, что видно из таблицы 2.

Таблица 2

Основные показатели активности субъектов МСП *

Наименование показателя	Ед. изм.	2012	2013	2014	2015	2016
Количество зарегистрированных субъектов МСП	ед.	202 745	224 831	251 912	240 048	245 786
Количество активных субъектов МСП	ед.	102 173	119 462	128 107	185 150	160 885
Численность занятых субъектов в МСП	чел.	323 810	412 571	474 864	582 583	568 789
Доля активных субъектов малого и среднего предпринимательства в общем объеме зарегистрированных	%	50,4	53,1	50,9	77,1	65,4

* Составлена на основе данных Комитета по статистике [4]

Количество действующих субъектов малого и среднего бизнеса в городе Алматы в 2016 году составляла 160 885 ед., произошло снижение по сравнению с аналогичным периодом 2015 года (185 150 ед.). Из них юридические лица малого предпринимательства – 57 440 ед., среднего предпринимательства – 810, индивидуальных предпринимателей, в том числе крестьянских (фермерских) хозяйств – 102 635 ед. В структуре зарегистрированных и активных субъектов МСП в Алматы преобладают индивидуальные предприниматели.

Анализ показывает, что в г. Алматы отмечается динамичное развитие предпринимательства, что, на наш взгляд, является следствием и развития франчайзинга. Как известно, основные международные бренды представлены в этом мегаполисе.

Необходимо отметить, что в целом по республике проводятся различные мероприятия по пропаганде франчайзинга. Так, например, с 2013 года фонд поддержки предпринимательства АО «Даму» активно помогает развитию казахстанского франчайзинга путем проведения тематических выставок и конференций.

Рассмотрим, как развивается франчайзинг в Казахстане в последние годы, данные о росте франчайзинговых отношений представлены в таблице 3. Анализ показателей таблицы показывает, что количество иностранных франшиз в 2016 году по сравнению с 2010 годом увеличилось в 2 раза. В то же время доля франчайзинговых отношений в структуре МСП составляет всего 3,8 %, что по сравнению с развитыми странами весьма незначительно.

Таблица 3

Динамика роста франчайзинговых отношений в Казахстане за 2010-2016 годы и прогноз до 2022 года *

Показатели	2010	2013	2016	2022
Удельный вес франчайзинговых отношений в структуре МСП	3,0	3,5	3,8	15%
Количество иностранных франшиз	220	340	450	550

Маркетинговый обзор «Франчайзинг в Казахстане», Казахстанская ассоциация франчайзинга

В связи с тем, что Казахстан находится в преддверии вступления в ВТО, необходимо в ближайшее время ожидать увеличения интереса к рассматриваемой форме открытия и развития бизнеса. В результате усилится приток финансовых средств, что даст возможность образования и развития малых форм предпринимательства, в том числе и развития франчайзинговых отношений.

Для открытия франчайзинга необходимо четкое руководство и разработка бренд-

бука для франчайзи. Данный пакет создать достаточно просто, так как в настоящее время на рынке Казахстана функционируют множество профессиональных консалтинговых услуг по созданию франшиз.

Проведенный анализ состояния франчайзинга в Республике Казахстан и изучение зарубежного опыта позволяют выделить следующие основные проблемы его развития:

- недостаточный уровень предпринимательской информированности о фран-

чайзинге, как о выгодной форме предпринимательских отношений;

- отсутствие статистических данных о состоянии франчайзинга и недостаточность научных публикаций о его роли в экономике республики;

- слабая вовлеченность неактивного населения в предпринимательскую активность;

- высокая цена франшизы для отечественного предпринимателя.

Так, например, стоимость франшизы начинается от 5 тыс.долл.США, в среднем она обходится казахстанскому бизнесмену в пределах 40-50 тыс.долл.США, что является обременительным для многих предпринимателей.

При этом хотелось бы выделить, что «франчайзинговые отношения являются мощным инструментом решения проблем развития высокотехнологичного малого и среднего бизнеса, который может быть обеспечен за счет упрощения и рационализации процедур подтверждения соответствия производимой продукции международным стандартам, в результате появится возможность получения Казахстаном доступа к современным технологиям [5].

Учитывая важность франчайзинга для дальнейшего развития предпринимательства в Казахстане, предлагаем реализовать следующие мероприятия:

1) разработать госпрограмму по развитию франчайзинга, где будут предусмотрены льготы по реализации франчайзин-

говых проектов для каждого сектора предпринимательства;

2) создать рабочие группы и организовать Круглые столы по вопросам совершенствования законодательства по франчайзингу;

3) обеспечить мониторинг деятельности и сбор статистических данных по состоянию франчайзинга по отраслям и сферам экономики;

4) разработать дополнительные финансовые инструменты по стимулированию франчайзингового сектора, например, финансирование затрат на рекламу для малых предприятий;

5) разработать меры по популяризации франчайзинга с участием средств массовой информации.

Франчайзинг для Казахстана является новой формой деловых отношений, поэтому имеются случаи неудачного его внедрения. В этой связи необходима серьезная работа по развитию франчайзинговых отношений и ее дальнейшая государственная поддержка.

Таким образом, предложенные нами мероприятия способствуют дальнейшему развитию франчайзинга в стране путем вовлечения в сферу предпринимательства трудоспособного населения, что позволит обеспечить улучшение состояния на рынке труда, увеличение налоговых поступлений и, как следствие, рост национального дохода.

Литература

1. Предпринимательство: учебник для студентов вузов /Под ред. В.Я. Горфинкеля, Г.Б. Поляка. – 5-ое изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ ДАНА, 2009. – 687 с.
2. Токсанова А.Н. Развитие франчайзинга в Республике Казахстан: проблемы и перспективы роста // Вестник КазУЭФМТ, № 4, 2014. – С. 22-26.
3. Присутствие международных гостиничных операторов в России и СНГ // ЗАО «КПМГ», 2015. – 30 с.
4. Stat.gov.kz – официальный сайт Комитета по статистике Министерства Национальной экономики Республики Казахстан.

5. Каримова М.Д. Особенности развития франчайзинга в малом бизнесе Казахстана // Вестник КазНУ. Серия экономическая. № 4 (98), 2013. – С. 154-159.

Аңдатпа

Мақалада кәзіргі кездегі бизнесті дамытудың франчайзинг деген өзекті құралы қарастырылған. Франчайзингтің маңыздылығы дамыған елдерде франчайзингтік қатынастардың шағын және орта кәсіпкерліктің көлеміндегі үлесі 50%-ға дейін жететінімен негізделеді. Қазақстан Республикасындағы франчайзингтің жағдайын және оның шетел тәжірибиесін талдау зерттеудің мақсаты болып табылады. Талдау жүргізу барысында экономикалық және статистикалық, сандық және сапалық зерттеу әдістері қолданылды. Франчайзингтік қатынастарды даму мәселелерін анықтау және елімізде франчайзингті ары қарай дамыту бойынша іс-шаралар ұсыну зерттеудің тәжірибиелік құндылығын білдіреді.

Annotation

In the article the actual for today in Kazakhstan tool for business development - franchising is considered. The importance of franchising is determined by the fact that in developed countries the share of franchising relationships in the volume of activity of small and medium-sized businesses reaches 50%. The purpose of the study is to analyze foreign experience in the development of franchising and its current state in the Republic of Kazakhstan. During the analysis, methods of economic and statistical analysis, quantitative and qualitative research methods were applied. Practical value is the generalization of problems in the development of franchising relations in the domestic economy and the proposed measures for the further development of franchising in the republic.

УДК 341.321.1+311.14(64.036.8)

ГРНТИ 83.29.21

Н.В. Шереметова, ст. преподаватель

КазУЭФМТ

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ АСТАНЫ

В статье автор раскрывает поэтапное социально-экономическое развитие Астаны. В Астане реализуется комплекс подходов по превращению города в безопасный и комфортный для проживания мегаполис, что является одним из ключевых направлений работы в рамках позиционирования столицы как международного центра социального и экономического развития. Согласно Плану нации «100 конкретных шагов» в рамках проводимых институциональных преобразований Правительством будет реализован комплекс структурных преобразований, исходя из которых будет строиться проводимая социальная политика. В статье речь идет о достигнутых показателях в социально-экономической сфере Астаны и представлены прогнозные данные.

Әлеуметтік-экономикалық және менеджмент дамуының сұрақтары /

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, государственный бюджет, малый и средний бизнес, предпринимательская активность, энергоэффективность, энергосбережение, объем промышленного производства.

Негізгі ұғымдар: әлеуметтік-экономикалық даму, мемлекеттік бюджет, шағын және орта бизнес, кәсіпкерлік қызмет, энергия тиімділігі, энергияны үнемдеу, өнеркәсіп өндірісінің көлемі.

Key words: social and economic development, the state budget, small and medium businesses, entrepreneurial activity, energy efficiency, energy saving, volume of industrial production.

Социально-экономическое развитие как показатель экономической мощи страны, в целом, и отдельного региона, в частности, приобретает огромное значение в развитии экономики. Совершенствование механизмов регионального развития – один из наиболее актуальных вопросов в области повышения общего качества управления экономикой региона.

Цель исследования – рассмотреть исторические аспекты социально-экономического развития Астаны, провести анализ современного состояния социально-экономического положения столицы, разработать необходимые рекомендации по его дальнейшему развитию в городе Астана.

В истории становления и развития современной столицы Казахстана особое значение имеют 1954-1964 годы. Освоение целинных земель в северных регионах Казахстана и грандиозное развитие производительных сил целины послужили мощным стимулом развития города. Подъем сельскохозяйственного производства в крае, вызванный освоением целины, с особой остротой поставил вопрос промышленного, экономического и культурного развития города.

Бурный скачок городского строительства, как по количественным, так и качественным параметрам, происходит в 1960-1961 годах, о чем свидетельствуют цифры. Если ввод жилой площади в 1959 году составлял 23 тыс. кв. м, то в 1961 году он возрос до 62 тыс. кв. м. До 1960 года из 57 тыс. кв. м выстроенного государственного жилого фонда более половины составляли малоэтажные, не имеющие благоустройства

дома. С 1961 года весь вводимый в эксплуатацию жилой фонд размещался в 4-5-этажных крупнопанельных и каменных домах, в которых присутствовали все элементы квартирного благоустройства. Вообще, следует заметить, до 1954 года застройка в городе велась одноэтажными саманными и деревянными жилыми домами. Капитальными были выстроены всего несколько объектов, среди которых отделение железной дороги, школа №1, достройки почты и телеграфа, одноэтажная баня, т.е. не больше 10-12 зданий. При этом размеры кварталов составляли 1-2 га. Границы застройки доходили до завода «Металлист» и Кооперативного техникума.

Дальнейшее социально-экономическое развитие города определили несколько исторических решений. 26 декабря 1960 года Президиум Верховного Совета КазССР принял Указ об образовании Целинного края. В его состав вошли 5 областей Северного Казахстана: Акмолинская, Кокчетавская, Кустанайская, Павлодарская, Северо-Казахстанская. Административным центром края стал Акмолинск. Целинный край занимал огромную территорию площадью около 600 тыс. кв. км, на которой действовало 508 совхозов и 107 колхозов. Только пахотной земли здесь 18 млн га. Население Целинного края составляло 3,6 млн человек – почти 1/3 населения республики.

Однако, в данной статье хочется большее внимание уделить современному состоянию социально-экономического положения Астаны.

Согласно Закону РК «О государствен-

ной статистике», в Казахстане разработана методология вычисления статистических показателей, характеризующих социально-экономическое развитие Астаны [1].

За время становления Астаны валовый региональный продукт (ВРП) города вырос более чем в 156 раз и достиг небывалого для несырьевого региона уровня – более 4 трлн тенге. Объем инвестиций вырос в 40 раз. Только в 2015 году он составил 773 млрд тенге. А общий объем за все годы – более 6 трлн тенге. Объем поступлений в государственный бюджет вырос в 63 раза и достиг более 850 млрд тенге. В 2015 году Астана стала лидером среди регионов по уровню социально-экономического развития. С прошлого года столица стала одним из четырех доноров республиканского бюджета. Ранее она дотировалась. Собственные доходы Астаны с 1997 года увеличились в 29 раз и сегодня составляют 200 млрд тенге. Астана стала городом современной индустрии, наукоемких предприятий. Сегодня здесь действуют десятки предприятий различных отраслей и еще десятки – в процессе становления. Выпускается продукция с высокой добавленной стоимостью, многие ее наименования идут на экспорт. За 19 лет показатель промышленного производства вырос в 23 раза и достиг 344 млрд тенге. Столица стала третьей в стране по индексу физического объема промышленного производства. В городе даже появилась отрасль металлургии. На территории Индустриального парка работает аффинажный завод по обогащению золотой руды и изготовлению золотых слитков, которые покупает в том числе Нацбанк. В городе также появилась отрасль легкой промышленности. Здесь производят не только специальную одежду, но и вязаные изделия, а также домашний текстиль. В валовом региональном продукте Астаны доля малого и среднего бизнеса достигла 61%. Это превышает средний республиканский показатель более чем в 5 раз. Для сравнения: в

Алматы эта цифра равняется 34, в других регионах – 10-15%. В столице 128 тыс. субъектов МСБ, из них активных – почти 100 000. Количество занятых в этой сфере – 283 тысячи человек, а это почти каждый третий житель столицы. По итогам прошлого года товаров и услуг выпущено на сумму около 2 трлн тенге. В бюджет в виде налогов и других платежей поступило 457 млрд тенге. Во все сферы жизнедеятельности города активно внедряются инновации. В Астане реализуется ряд пилотных проектов «умного города» в областях образования, здравоохранения, культуры, транспортной системы, а также система комплексного обеспечения жизнедеятельности города. Большой импульс всему экономическому развитию столицы придала Международная специализированная выставка ЭКСПО-2017. В рамках проекта «умного города» «SmartAstana» претворяется в жизнь ряд инновационных проектов: «Smart поликлиника», «Smart школа», «Smart уличное освещение», Smartpayments», а также Интеллектуальный контакт-центр акимата города. Благодаря проекту «Smart поликлиника» предусмотрена автоматизация процессов онлайн-записи на прием к доктору, терминала самозаписи на прием в поликлинике, а также автоматизированные рабочие места врачей и регистратуры. Все проекты реализуются за счет инвесторов без привлечения бюджетных средств. В соответствии с Программой развития города Астаны на 2016-2020 годы экономика Астаны к 2020 году вырастет в 1,3 раза по отношению к уровню 2015 года со среднегодовыми темпами роста в 5% [2].

За годы становления Астаны в городе построено более 150 крупных социальных объектов, в том числе и международного уровня. В специализированных центрах медицинского кластера столицы поправляют свое здоровье не только люди со всего Казахстана, но и из зарубежных стран. Международный авторитет завоевали ведущие

вузы столицы. В городе реализован уникальный опыт строительства университета третьего поколения – «Назарбаев Университет». Он создан с чистого листа с участием ведущих мировых ученых и сегодня сочетает в себе три основных компонента: образование, исследования, инновации.

Малое предпринимательство является неотъемлемым элементом современной рыночной системы хозяйствования, без которого экономика и общество в целом не могут нормально существовать и развиваться. Независимые предприниматели представляют собой наиболее многочисленный слой частных собственников, в силу своей массовости играют значительную роль не только в социально-экономической, но и в политической жизни страны [3].

Поддержка предпринимательской активности населения, реализация крупных инфраструктурных проектов в рамках государственных и отраслевых программ способствовали созданию более 18 тыс. новых рабочих мест. За счет этого общий уровень безработицы в столице снизился до 4,6%, что является самым низким показателем среди регионов Казахстана. Столица удивляет темпами строительства. Ежегодные объемы строительства в Астане выросли в 14 раз. Прошлый год оказался историческим в строительной отрасли города: Астана побила собственный рекорд по объему введенного жилья в эксплуатацию. Было сдано в пользование 1135 различных объектов, при этом восемь детских садов, четыре школы и столько же объектов здравоохранения. В рамках госпрограммы «Доступное жилье-2020» введено 343 тыс. кв. м жилья, из них 1762 квартиры переданы проживающим в аварийных и ветхих зданиях. Всего по итогам прошлого года в Астане введены в эксплуатацию объекты общей площадью 2 млн 371 тыс. кв. м. В том числе свыше 1,7 млн кв. м жилья, из них в рамках госпрограммы «Доступное жилье-2020» – свыше 340 тыс. кв. м, в рамках пилотного проекта по сносу

ветхого и аварийного жилья 151 тыс. кв. м передано безвозмездно для переселения жителей, проживающих в аварийном жилье, 1762 квартиры, снесено 62 ветхих многоквартирных жилых дома. Кроме того, в эксплуатацию было введено 107 социальных объектов, в том числе четыре общеобразовательные школы на 1200 мест каждая, 8 детских садов общей вместимостью 1720 мест, детская инфекционная больница на 250 койко-мест, Центр медико-социальной реабилитации, амбулаторно-поликлинический комплекс на 500 посещений на Левобережье, клинко-реабилитационный центр Управления делами Президента. В Индустриальном парке введено 27 промышленных объектов, что позволило создать 2735 рабочих мест. В настоящее время в Астане на стадии строительства находится 2591 объект, на стадии проектирования – 1195 объектов. Для сравнения: в 1997 году во всем Казахстане было построено 1 344 000 кв. м. В этом году, несмотря на экономическую ситуацию, планируется не снижать прежних темпов. Дефицит имеющихся финансовых ресурсов будет покрыт за счет привлечения международных займов и кредитов. С использованием государственно-частного партнерства планируется начать строительство четырех детских садов, амбулаторий и паркингов. Сейчас на стадии строительства находится свыше 2,5 тысячи объектов и более тысячи проектируются. Расходы на социальную сферу составляют значительную долю в структуре местного бюджета, за счет которых, помимо развития сфер образования и здравоохранения, культуры и спорта, обеспечивается функционирование сети учреждений специального социального обслуживания. Так, в прошлом году на базе реабилитационного центра в поселке Катарколь решением акима организовано предоставление услуг санаторно-курортного лечения для лиц пенсионного возраста на льготных условиях, которыми на сегодняшний день было охвачено около

3 тыс. человек. Кроме того, адресная социальная помощь предусмотрена для 68 тысяч пенсионеров в части обеспечения бесплатного проезда в общественном транспорте, осуществления единовременных денежных выплат, оказания стоматологической помощи, оплаты услуг санаторно-курортного лечения и так далее. В 2017 году социальным обслуживанием было охвачено более 3700 человек, или 98% нуждающихся. Более 8,5 тысячи человек обеспечены реабилитационными услугами. Комплекс мер по развитию инфраструктуры в городе охватывает сферы связи и коммуникаций, строительства и территориально-пространственного развития, транспорта, энергетики и коммунального хозяйства. Кроме того, акцент был сделан на внедрении принципов энергоэффективности и энергосбережения. Обеспечение гармоничного территориально-пространственного размещения объектов городской среды будет осуществлено в рамках Генерального плана развития столицы, согласно которому в течение 2016-2020 годов будет введено в эксплуатацию более 6,5 млн кв. м жилья, за счет чего уровень обеспеченности населения жильем увеличится до 27,5 кв. м на человека против 24 кв. м по итогам 2014 года. Развитию транспортной инфраструктуры будет способствовать строительство более 120 км новых автодорог, введение в эксплуатацию проекта LRT, внедрение интеллектуальной транспортной системы. За счет привлечения кредитных средств от Европейского банка реконструкции и развития предусмотрено обновление подвижного парка городских автобусов. Посредством механизма государственно-частного партнерства планируется построить 10 паркингов общей вместимостью 5340 машиномест. На въездных магистралях города откроются два новых автовокзала с пропускной способностью по 4500 пассажиров в сутки каждый. Таким образом, объем пассажирооборота увеличится не менее чем в 1,3

раза. Реализация мероприятий по сносу ветхого жилья позволит сократить долю объектов кондоминиума, находящихся в аварийном состоянии, не менее чем в 2 раза – до 3,8%, капитальным ремонтом ежегодно будет охвачено в среднем по 10-12 многоквартирных жилых домов. Ввод в эксплуатацию ТЭЦ-3 мощностью 240 МВт электрической и 380 Гкал/час тепловой энергии, а также завершение реконструкции ТЭЦ-1 и ТЭЦ-2 позволят к 2020 году увеличить выработку тепловой энергии до 3500 Гкал/ч, электрической – до 792 МВт. За счет этого прирост нагрузки на системы жизнеобеспечения, связанный с увеличением численности населения, который составляет в среднем около 8-10% ежегодно, будет полностью покрыт. В ближайшей перспективе – до 2020 года – будет реализован разработанный комплекс первоочередных мер по развитию столицы как ядра Астанинской агломерации. В приоритетном порядке совместно с пригородами будет решен вопрос обеспечения продовольственной безопасности, создания промышленных зон на территории агломерации, развития стройиндустрии, рекреационных и туристических услуг. Больше доходов – эффективней поддержка. Реализация социальных инициатив была возможна благодаря росту объемов поступлений в государственный бюджет на 12% в течение прошлого года. Увеличению доходной части бюджета способствует проведение открытой и прозрачной земельной политики, в рамках которой в 2015 году было проведено 6 аукционов по продаже права землепользования для проектирования и строительства. В результате были заключены договоры по 41 земельному участку на общую сумму 522 млн тенге. Рассмотрено и одобрено более 6 тысяч заявлений физических и юридических лиц о предоставлении соответствующих прав на земельные участки. Согласно Плану нации «100 конкретных шагов» в рамках проводимых инс-

титудинальных преобразований Правительством будет реализован комплекс структурных преобразований, исходя из которых будет строиться проводимая социальная политика. Так, переход на 12-летний период обучения в средней школе ориентирован на повышение качества знаний учащихся, уровень которых к 2020 году вырастет не менее чем на 20% по сравнению с 2015 годом. С учетом реализуемых мероприятий по стимулированию экономической и предпринимательской активности населения с учетом принципов адресности социальной поддержки предполагается снизить уровень безработицы к 2020 году до 4,5% (5,1% по итогам 2014 года). Отдельным приоритетом в соответствии с проводимыми институциональными реформами определено становление Астаны в качестве культурного и туристического центра Казахстана. Запланированные мероприятия ориентированы на обеспечение обслуживания около 6 млн туристов до 2020 года. В рамках реализуемых мер по формированию и продвижению культурного бренда столицы за 5 лет общий уровень востребованности учреждений культуры составит порядка 16,5 млн посещений со среднегодовыми темпами роста не менее чем на 5% ежегодно. В Астане реализуется комплекс подходов по превращению города в безопасный и комфортный для проживания мегаполис, что является одним из ключевых направлений работы в рамках позиционирования столицы как международного центра социального и экономического развития. Создание института местной полиции, ориентированной на реализацию принципа «нулевой терпимости», будет способствовать консолидации общества и повышению доверия со стороны населения к правоохранительным органам. В части предупреждения возникновения чрезвычайных ситуаций предусмотрено строительство трех новых пожарных депо, капитальный ремонт и материально-техническое обновление дейст-

вующих объектов. Кроме того, предусмотрена модернизация городской системы централизованного оповещения населения об угрозе и при возникновении чрезвычайных ситуаций с учетом современных цифровых технологий и стандартов. В рамках приоритета по развитию экологии планируется не только обеспечение сохранности экосистем, но и развитие рекреационных зон, сортировки и переработки бытовых отходов, дальнейшая реализация проекта по обустройству «зеленого пояса» вокруг столицы. В рамках проведения работ по модернизации мусороперерабатывающей отрасли и увеличению глубины переработки предусмотрено создание интегрированной системы управления отходами с внедрением современных технологий. За счет проведения ЭКСПО-2017 соответствующий импульс к развитию получили «зеленые технологии».

По итогам 2016 года продолжительность жизни в Астане составила 75,4 года – это один из самых высоких показателей в республике. Показатель рождаемости вырос на 7,6% (с 28,47 до 30,64 на 1000 населения). В прошлом году родилось 27224 ребенка. Снизилась общая смертность в 2016 году от всех причин (с 4,47 до 4,35 на 1000 населения), что является одним из самых низких показателей по республике.

Помимо этого, снижены материнская смертность на 5,2% (с 7,7 до 7,3 на 100 тыс. живорожденных) и младенческая смертность на 13,5% (с 7,4 до 6,4 на 1000 родившихся живыми).

Показатель смертности от туберкулеза снизился в 2 раза (1,9 на 100 тыс. населения) по сравнению с 2015 годом (3,9 на 100 тыс. населения).

В целях обеспечения отдельных категорий пациентов расширен перечень лекарственных средств, обеспечиваемых на бесплатной основе за счет средств местного бюджета на сумму 216 млн тенге.

В 2016 году было завершено строи-

тельство 2-х объектов здравоохранения: здания Городской станции скорой медицинской помощи и Противотуберкулезного диспансера на 500 коек. Данные объекты не имеют аналогов в республике и оснащены самым современным оборудованием.

Как известно, в выставке приняли участие 115 стран и 22 международные организации. Таким образом, астанинская выставка установила своеобразный рекорд по количеству стран-участниц среди последних специализированных выставок (Йосу – 105, Сарагоса – 104 страны).

ЭКСПО посетило почти 4 млн человек, а количество посещений составило более 33 млн. Как и ожидалось, 15% гостей составили иностранные туристы из 187 стран мира, что тоже позволяет говорить об успешном проведении выставки.

Кроме того, в течение трех месяцев

ЭКСПО посетили 53 делегации на уровне глав государств и правительств и 72 делегации на министерском уровне. Визиты придали дополнительный импульс развитию двусторонних торгово-экономических, культурных и научных связей со странами-участницами. Необходимо отметить, что ряд государств направил официальные делегации в Астану впервые, и это дало возможность установления прямых контактов.

В целом проведение ЭКСПО-2017 продемонстрировало мировому сообществу успехи Казахстана в сфере энергетики, инновационных и наукоемких технологий. Участники выставки получили уникальную возможность поделиться опытом инновационных решений не только в сфере ВИЭ, но и в области передовой научной мысли, появились возможности для дальнейшего развития сотрудничества.

Литература

1. Закон РК «О государственной статистике» от 19 марта 2010 года.
2. Программа развития города Астаны на 2016-2020 годы.
3. Шереметова Н.В. Статистическое исследование малого предпринимательства. // Вестник КазУЭФМТ. – Астана: Издательство КазУЭФМТ, 2016.

Аңдатпа

Мақала авторы Астананың кезең-кезеңімен әлеуметтік-экономикалық дамуын анықтайды. Астана қаласын әлеуметтік-экономикалық дамудың халықаралық орталығы ретінде позициялаудың негізгі бағыттарының бірі болып табылатын, қауіпсіздікті және ыңғайлы мегаполитты қалаға айналдыру үшін Астанадағы кешенді тәсілдер жүзеге асырылуда. Тұрақты институционалдық реформалар шеңберінде «100 нақтықадам» ұлттың жоспары бойынша Үкімет құрылымдық реформалардың кешенін жүзеге асырады, оның негізінде тұрақты әлеуметтік саясат салынады. Бұл мақалада Астананың әлеуметтік-экономикалық саласының қолжеткізілген көрсеткіштері қарастырылып, болжамдық деректер ұсынылған.

Annotation

In the article the author reveals the stage-by-stage social and economic development of Astana. A complex of approaches is being implemented in Astana to transform the city into a safe and comfortable metropolis, which is one of the key directions of work within the framework of positioning the capital as an international center for social and economic development. According to the “100 concrete steps” plan of the nation, within the framework of ongoing institutional reforms, the Government will implement a complex of structural reforms, on the basis of which the ongoing social policy will be built. The article deals with the achieved indicators in the social and economic sphere of Astana and presents the forecast data.

UDC 330.322.01:331.2

SCSTI 06.51.67

*S. Gutkevych, Doctor of Economic Sciences, Professor,
Head of the International Economics Department
of National University of Food Technologies*

*O. Zanozovska, post-graduate,
International Economics Department of
National University of Food Technologies*

ҚАЗАҚ ЭКОНОМИКА, ҚАРЖЫ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САУДА УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ЖАРШЫСЫ, 2018. – №1.

ATTRACTION OF FOREIGN INVESTMENTS: MOTIVATION PROCESS

Problems of foreign investments are important issues that are discussed in the world economy and require a practical solution. This is due to the existing trends of globalization and internationalization in the modern economy conditions. International trade and foreign direct investment play an important role in the development of the economies of the states in modern conditions.

The article proposes an author's vision of the development of motivational processes in the field of foreign investment.

Keywords: *foreign investment, economy, attractiveness, motivation, policy, Ukraine.*

Ключевые слова: *иностраннные инвестиции, экономика, привлекательность, мотивация, политика, Украина.*

Негізгі ұғымдар: *шетелдік инвестициялар, экономика, тартымдылық, мотивация, саясат, Украина.*

JEL: *F21 F34 F35*

Problems of foreign investments are important issues that are discussed in the world economy and require a practical solution. This is due to the existing trends of globalization and internationalization in the modern economy conditions. International trade and foreign direct investment play an important role in the development of the economies of the states in modern conditions.

The purpose of the article. The purpose of the article is to show the necessity to attract FDI into the country's economy for its development.

Results of the Studies

The state investment policy is aimed at solving such problems:

- development of the investment strategy of the industries;
- activation of investment activity;
- creation of conditions for attraction of foreign investments;
- attraction of foreign investments.

Attraction of investments in attractive and

priority industries is an important problem of effective economic development. World experience analysis shows that the effective use of foreign investment is a major factor in the development of such industries as agriculture, food industry.

Profiting as the ultimate goal of the investment process promotes the attraction of foreign capital. Investors study the national economy of the country, its legislative system, and resource potential for determining the priority objects, investment in which is not prohibited by the laws of Ukraine.

Each country has investment resources that are used for both domestic and foreign investment. Capital investment is an effective tool in the countries with a favorable investment climate. On the basis of the analysis of foreign investments influence on the economy of exporting countries – donors and importing countries- recipients, the features of foreign investment are determined, impact on recipient countries and resident countries is considered.

The motivation of recipient countries is to attract foreign direct investment for economic development to compensate a lack of domestic capital for investment.

Investor countries receive a higher average return on investment, because they invest in more profitable industries abroad using cheaper skilled labor there. Exporting there means of labor, slowing down the pace of economic growth and development of their country. Foreign investment and labor migration are the modern forms of labor and resources transfer.

Attraction of the foreign investments on the basis of the formation a favorable investment policy is the most important for the national economy development in Ukraine.

The Law of Ukraine «On the regime of foreign investment» stipulates that foreign investment relations are regulated by domestic legislation and international treaties of Ukraine. It should be noted, that in some Western countries there are no special laws on foreign investment, they are regulated in the same way as national investments, on the basis of normative legislation or some rules of currency legislation. The most stringent foreign regime for foreign investment in France, and it is the most liberal in Germany.

In accordance with the Law of Ukraine «On the regime of investment» (Article 2), foreign investments may take the form of:

- foreign currency recognized as convertible by the National Bank of Ukraine; currencies of Ukraine – when reinvesting into an object of primary investment or any other investment object in accordance with the legislation of Ukraine, subject to payment of income tax (income) (when buying a block of shares of open joint-stock companies during privatization, this is the only possible form of investment in accordance with from the Law «On the Privatization of State Property») of any movable and immovable property and property rights associated with it;

- shares, bonds, other securities, as well as corporate rights – property rights to a part (share) in the statutory fund of a legal entity established in accordance with the legislation of Ukraine or other

countries expressed in convertible currency;

- monetary claims and rights to claims for performance of contractual obligations guaranteed by first-class banks and have value in convertible currency, confirmed in accordance with the laws (procedures) of the investor's country or international rules of trade;

- any intellectual property rights whose value in a convertible currency is confirmed by the laws (procedures) of the investor's country for international rules of trade, as well as expert evaluation in Ukraine, including legalized in the territory of Ukraine copyright, inventions, utility models, industrial designs, signs for goods and services, «know-how», etc.;

- rights to engage in economic activities including rights to use the mineral resources and use of epy natural resources provided in accordance with legislation or agreement, the value of which in convertible currency is confirmed in accordance with the laws (procedures) of the investor's country or international rules of trade;

- other values in accordance with the legislation of Ukraine.

The Law of Ukraine «On the regime of foreign investment» foreign investments defines as the values invested by foreign investors in the objects of investment activity in accordance with the legislation of Ukraine in order to profit or achieve a social effect. Foreign investments are made in various forms. Foreign investments can be considered as the implementation of the export of entrepreneurial capital to recipient countries.

The main forms of investment are public and private investment. They are carried out, respectively, by public and private corporations, firms and banks, and investment companies.

Public foreign investments are made according to the national interest, so gaining profit is not their main goal. Private investments are made by the owners of capital, which make long-term investments in the field of economy. The state policy on attraction of foreign investments is carried out by the Cabinet of Ministers and the National Bank of Ukraine, and is regulated by the Ukraine.

The factors affect the foreign investments can

be divided into two groups, distinguishing their positive and negative sides, or the advantages and disadvantages of providing investment to foreign investors. If «disadvantages» exceed the «benefits» there is the instability of the investment process in the country which depends on many subjective factors.

The geographical situation and natural conditions of Ukraine, the large population and high level of its education are favorable factors for investors. These factors are especially important in modern situation when a certain part of the population does not have a permanent job and stable income. Low level of wages can have a negative impact as it does not contribute to the interest in the results of the work. The socially unprotected, not demanded by the state, skilled labor is used by foreign businessmen as the high-qualified specialists needs the highly-paid job. The wages in Ukraine are much lower than in other economically stable countries. It is the important advantage for FDI.

Insufficiently developed industrial and social infrastructure, on the one hand, is an obstacle for Western businessmen; on the other hand, it is a good object of investment of capital. At the same time, capital investment and the development of a country are determined by its economic security. The process of receiving investment is influenced by the country's economic security involving three levels – global, regional and national.

The first two levels as the international levels of security define the external component of financial security at the national level. These factors largely influences the country's internal development, especially with the ineffective financial and credit system of Ukraine.

The country's economy reacts to changes in the global financial market. Therefore, the domestic economic development of the country depends on the inflow of foreign capital in the form of loans and investments; changes in world prices for goods, interest rates and rates of foreign currencies; level of use the achievements of scientific and technological progress.

The geographic structure of foreign invest-

ment in Ukraine is shaped by the influence of two interconnected groups of factors. On the one hand, its development is determined by the depth of foreign economic relations with traditional CIS partners, and, on the other hand, by the necessity for diversification, first of all, international investment activity.

The creation a favorable climate for the activities in the recipient country is very important for foreign investors.

Among the boundaries of the general nature priority is given to: stability of the political environment and trust to the government; reliability of information support; space for private entrepreneurship; adequate and predictable taxation; legal and other guarantees of performance of contracts; reducing the role of the bureaucratic administration, simplifying the procedure for issuing permits; liberal foreign trade regime; the possibility of using inexpensive infrastructure services such as electricity, water, telecommunications, transport messages, etc.; lack of a contact with the criminal structures.

The procedure for conducting contracts with investors is an important factor affecting foreign investment. It is necessary to decide in advance what information can be presented without any restrictions that will be passed when signing confidentiality agreements and that only after the signing of the investment agreement, as well as the procedure for familiarizing with information and copying documents. It is important to determine the stage of the negotiation process.

Foreign investors consider investment in two positions: the position of risk and the position of profit. Making a strategic investment decision investors first of all take into account the country's risk and commercial risk. We have developed a classification of ways to eliminate obstacles to foreign direct investment – the main form of real investment coming into the country based on the study of the role of foreign investment in the Ukrainian economy and the analysis of the conditions for attracting foreign investors.

Taking into account the fact that there are obstacles to FDI at various levels, the proposed

classification addresses the administrative and institutional barriers of the state and should have an impact on. We grouped the methods of eliminating the obstacles to foreign direct investment into the following areas:

- stabilization of the political situation at macro level and improvement of the macroeconomic environment;
- elimination of the obstacles that increase the capital investments risk;
- elimination of increasing obstacles, which increase the costs of measures that increase the profitability of investments;
- improvement of the conditions for strategic goals realization at the enterprise.

The investor's ultimate decision depends on the level of investment attractiveness of Ukraine: will the country be attractive to investing foreign capital or not. Given the importance of the level of investment attractiveness of the country for foreign capital, it is necessary to continuously evaluate the investment climate and monitor the investment attractiveness rating of Ukraine. To intensify investment activity, it is necessary to gradually eliminate obstacles to the inflow of foreign direct investment. The improvement of the investment climate contributes to the continued financing of projects by investors, and the implementation of new large-scale programs.

State regulation of foreign investment should be based on the following principles:

- mutual responsibility of foreign investors and the state;
- legal liability of foreign investors for violation of the legislation;
- attraction of foreign investors for participation in priority state projects or programs;
- improvement of the regulatory framework for the attraction and use of foreign investments.

When regulating the process of foreign investment, the state performs a number of functions that can be defined as general and special ones.

General functions are not related to a particular subject of management and include the following activities: planning (forecasting); organization; co-ordination; regulation; control, analysis and

information functions.

Special functions are connected with the state regulation of obtaining and using the foreign investments. These functions include:

- international agreements on foreign investment conclusion;
- participation in the international economic and financial organizations activity to obtain the foreign investments;
- investment projects assessment;
- study of the proposals for the foreign investment provision;
- keeping records of subjects and objects of investment, etc.

Thus, the state regulation of foreign investment is determined by the general and special functions that are implemented in the management process.

With regard to foreign investment, the following goals of the state policy of Ukraine can be determined:

- creation of effective actors;
- stabilization of the economic and financial situation of enterprises as a necessary condition to provide the economic development;
- growth of important branches for the country's life support;
- innovation process, the development of new, technically advanced branches;
- creation a competitive market environment;
- increase of export and reduction of import in the country.

Unfavorable for entrepreneurs system of laws, norms and realities that regulate their economic activity determines the investment activity of foreign entities. The current law gave foreign subjects the national regime of entrepreneurial activity, which is fully in line with international standards. At the same time, in practice, this means spreading to foreign investors who operate in completely different business conditions, especially institutional investors.

An institutional investor is a financial intermediary that accumulates funds for individual investors and carries out specialized investment activities. Institutional investors include the investment funds and companies, pension funds, insu-

rance companies, as well as banks. Government is distinguished as separate subject of investment activity.

Investments, on the one hand, are aimed at obtaining profits from business abroad, and on the other one, they provide control (or ownership) of foreign activities of enterprises, firms. Direct foreign investment should be considered as a process of transferring business activities abroad. There are diverse reasons for this process. The main reasons are determined by the desire to maximize the implementation of the target function, which covers a set of specific goals of the company's business, which can only be achieved at the international level. In the near future, the following issues need to be addressed: orientation of foreign investors to priority objects; study and generalize the experience of implementing the first major projects and use it in working with foreign investors; to continue the preparation and conclusion of international treaties that provide support and protection of foreign investments in Ukraine and domestic abroad; explore of the potential investors; to strengthen legislative protection of the stock market of Ukraine; to strengthen the organizational and logistical work on ensuring the economic, scientific, technical, technological, environ-

mental, and information security of the country in the field of the application of foreign investment.

A stable legal framework for a foreign investor is necessary to ensure a healthy investment climate and attract foreign investment. The nearest and long-term goals of foreign investors' attraction to the country are determined by the state depending on the type of economy, its state, the strategic concept of economic development, international relations of the state and the world situation in general. The states of the European Union (EU) with an integrated economy use foreign investments primarily for the purpose of saving energy resources, creating the latest high-tech technologies and information systems, achieving high-quality production in the provision of environmental safety, modernizing medicine, education. etc.

In states with market economics, priority is given to the economic methods, because the state has a multifaceted economic leverage of attracting investors to the necessary economic sectors for it. Attraction of the foreign investment in the country's economy is an objectively necessary process. The successful Ukrainian economy integration into the world community will depend on the strategy and tactics of the state.

References

1. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 р. // Закони України: У 12 т. Т.2. – К., 1997. – С. 173-180.
2. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19.03.1996 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80>
3. Gutkevych, S. Investment: theory and practice. Shchezin: Volumina, 2012. – 200 p.
4. Модель розвитку галузей економіки. Монографія/ за ред. проф. Гуткевич С.О. – К.: НТУУ «КПІ», 2011. – 382 с.

Аннотация

Проблемы иностранных инвестиций являются важными вопросами, которые обсуждаются в мировой экономике и требуют практического решения. Это связано с существующими тенденциями глобализации и интернационализации в условиях современной экономики. Международная торговля и прямые иностранные инвестиции играют важную роль в развитии экономики государств в современных условиях. В статье рассматривается авторское видение развития мотивационных процессов в области иностранных инвестиций.

Аңдатпа

Шетелдік инвестициялардың проблемалары әлемдік экономикада талқыланатын және практикалық шешімді талап ететін маңызды мәселелер болып табылады. Бұл жаһанданудың қазіргі заманғы үрдістеріне және қазіргі заманғы экономика жағдайында интернационализацияға байланысты. Халықаралық сауда және шетелдік тікелей инвестиция қазіргі заманғы мемлекеттердің экономикаларын дамытуда маңызды роль атқарады. Мақала шетел инвестициялары саласындағы мотивациялық үдерістерді дамыту туралы авторлық көзқарасты ұсынады.

UDC 334.11

SCSTI 05.77.55

A.Z. Yeskaliyeva

KazUEFIT

**RESEARCH AND ANALYSIS OF MODERN METHODS
OF ESTIMATION OF INFLUENCE OF SOCIAL
AND ECONOMIC SYSTEM ON TRANSFORMATION PROCESSES**

The state is an integral and integrating structure of modern society, which concentrates the highest powers, concentrates management mechanisms and carries out activities aimed at regulating social relations. The main task of the state is to ensure the effective functioning of power in the society, as well as the optimal management of social processes, the definition of promising development strategies, the solution of current pressing problems that arise in front of people, taking into account their interests, on the one hand, and available potential resources, on the other. In applied sociological research, mathematical and statistical methods, such as correlation theory, cybernetic modeling, game theory, etc., are mainly used to analyze the actions of the laws of functioning and the development of social systems in the implementation of the labor process. However, these methods only perform the functions of the toolkit in the analysis. Reliable knowledge in the scientific or practical field is always preceded by rational comprehension and evaluation of the factual material delivered by observation.

Keywords: *analysis, evaluation, socio-economic systems potential, methods, transformation, processes, state.*

Ключевые слова: *анализ, оценка, социально-экономические системы, потенциал, методы, трансформация, процессы, государство.*

Негізгі ұғымдар: *талдау, бағалау, әлеуметтік-экономикалық жүйелер, әлеуеті, әдістер, трансформация, процестер, үкімет.*

The head of state repeatedly noted the priority of schools with a natural-mathematical bias and computer science. Today, 20 intellectual schools have been created in Kazakhstan. Similar kinds

of schools open all over the world. It is generally known that the 21st century will be a century of competition of ideas and new technologies. It is these students in the future will determine the level

of development of the country and its economic success. For example, in China in all provinces there are very strong specialized schools. This is the concern of the state about the development of its intellectual nation [1].

Socio-economic processes are changes in society that are reflected in its welfare, political and economic stability, security conditions, etc. The functioning of these processes determines the complex nature of social changes, in the structure of which the social and economic properties of processes are supplemented by political ones. If the basis of socio-economic processes is the cycle of “innovationinvestment”, then the political – opposition “challenge-reaction.” The main elements of the socio-economic process are: participants, the subject (initiator) of the process, the reasons and the observer, who is a member of the scientific community. Among the participants in the process are all active and passive members of society whose interests affect the changes taking place in society. By the number of participants in the process, one can judge its nature, scope and level of coverage. The subject (initiator) of the process is one of its participants, which has considerable resources, which allow maintaining the dynamics and direction of social changes for a long time. The initiator of the process is able to seriously influence the course of such changes by reproducing favorable conditions aimed at achieving the expected result. The initiator’s influence on the process may not be conscious, causing certain changes contrary to the will and interests of the initiator. Being the manager of funds, resources, exercising the right of legislative initiative, the subject of the process establishes the rules of the game for all its participants, setting the desired vector of direction to the process [2].

In the applied sociological study, three kinds of tests are used:

- projective, allowing to reveal the presence of certain socio-psychological properties of the person;
- assessments that allow for relative measurements of ability, level of development, etc.;
- professionalism, which allows to reveal the

degree of readiness for a certain activity.

According to the subject of the study, there are general tests that fix some integrity of the personality’s psychic properties, personal tests – special tests designed to diagnose one or another trait, characteristics, properties of the subject (for example, mental development, professional and creative abilities, level of shared responsibility, self-control and others), and group, designed to diagnose group psychic processes – the level of cohesion of groups and collectives, the characteristics of group social-psychic climate, interpersonal perception, and so on [3].

Particularly widely used in sociological research are group tests, which include sociometry, which is a kind of psychological test on the survey and is a kind of method for diagnosing, quantifying and analyzing the relationships of small, fully formed social groups.

Studying the nature of the relationship of members of the work collective is one of the most urgent tasks of the sociology of labor. Sociology makes it possible to measure the degree of unity (disunity) of a group; identify “sociometric positions”, that is, the relative authority of the members of the group on the grounds of sympathy (antipathy); Identify intragroup cohesion, leaders, etc.

The results of the sociometric study can be interpreted graphically and quantitatively (sociometric indices, statistical analysis). Being easy-to-use, sociometry is widely used by sociologists-practitioners to diagnose group cohesion, to identify leaders. At the same time, the limitation of this procedure was proved, because with its help surface, not deep relationships are fixed. To develop measures to manage the development of relationships in the surveyed groups, it is necessary to resort to other methods of research that allow us to identify the specificity of groups, their value-normative unity, and the motivation of sociometric elections [4-6].

In the practice of sociological research, the method of studying the products of activity is frequently used-the collection of information in the analysis of materialized results of labor activity. At the same time, the object of research is not

people or their relations, but the products of their previous labor activity.

This mental activity is accompanied by the construction of various kinds of conjectures and presumptive explanations of the observed phenomena. In the beginning, explanations are problematic. Further study amends these explanations. As a result, science and practice overcome numerous deviations, errors and contradictions and achieve objectively true results.

The decisive link in the cognitive chain that provides the formation of new knowledge is the hypothesis. The most important among those noted in the definition will be the following characteristic features of the hypothesis.

Hypothesis is a universal and necessary for any cognitive process form of development of knowledge. Where there is a search for new ideas or facts, regular connections or causal dependencies, there is always a hypothesis. It acts as a link between previously achieved knowledge and new truths and, at the same time, a cognitive tool that regulates the logical transition from the former incomplete and inexact knowledge to a new, fuller and more accurate one.

Thus, the development inherent in the process of cognition predetermines the functioning of the hypothesis in thinking as a necessary and universal form of such development.

The construction of the hypothesis is always accompanied by the hypothesis about the nature of the phenomena being investigated, which is the logical core of the hypothesis and is formulated as a separate judgment or system of interrelated judgments. It always has a weakened epistemic modality: it is a problematic judgment in which inaccurate knowledge is expressed.

To become a reliable knowledge, the hypothesis is subject to scientific and practical verification. Running with the use of various logical methods, operations and forms of output, the process of testing the hypothesis leads to a refutation or confirmation and further proof of it.

The hypothesis arising during the construction of the hypothesis is born from the analysis of the actual material, on the basis of the generalization

of numerous observations. An important role in the emergence of a fruitful hypothesis is played by intuition, creativity and imagination of the researcher. However, the scientific hypothesis is not just a guess, a fantasy or an assumption, but a rationally based, based on concrete materials, rather than an intuitively and unconsciously accepted assumption.

These features enable us to more clearly define the essential features of the hypothesis. Any hypothesis has initial data, or bases, and the final result is an assumption. It also includes the logical processing of the input data and the transition to the assumption. The final stage of cognition is the hypothesis testing, which turns the assumption into reliable knowledge or refutes it.

A common technique for predicting certain processes and phenomena is modeling. Modeling is considered a sufficiently effective means of predicting the possible occurrence of new or future technical means and solutions. For the first time for forecasting purposes, the construction of operating models was undertaken in the economy. The model is designed by the subject of the study so that the operations reflect the characteristics of the object, essential for the purpose of the study. Therefore, the question of the quality of such a mapping – the adequacy of the model to the object – is lawful to solve only for a certain purpose. The construction of the model based on preliminary study and identification of its essential characteristics, experimental and theoretical analysis of the model, comparison of the results with the data of the object, correction of the model, constitute the content of the modeling method [7].

One of the methods of modeling is the method of mathematical modeling. The economic-mathematical model is understood as the method of bringing to a complete description of the process of obtaining, processing the initial information and evaluating the solution of the problem in question in a fairly broad class of cases. The use of a mathematical apparatus for describing models (including algorithms and their actions) is associated with the advantages of a mathematical approach to multi-stage information processing, the use of identical

means of problem formation, the search for a method for solving them, fixing these methods and converting them into programs designed for the use of computer facilities.

The application of mathematical methods is a prerequisite for the development and use of forecasting methods that provide high requirements for the validity, effectiveness and timing of forecasts.

An important applied value in forecasting belongs to methods of regression analysis. Regression analysis is used to study coupling forms that establish qualitative relationships between the random variables of the random process being studied. In other words, the connection between random and nonrandom variables is called regression, and the method of analyzing such relationships is called regression analysis. The advantage of the regression method should be considered its universality, a wide range of functional dependencies, the possibility of inclusion in the statistical model as an independent variable of the time factor.

A specific forecasting method is the scenario forecast – it is a kind of method for describing a logically sequential process, events based on the current situation. The scenarios are described taking into account time estimates. The main purpose of the scenario is to determine the general goal of the development of the projected object, the phenomena and the formulation of criteria for assessing the upper levels of the “target tree”. Scenarios are usually developed on the basis of preliminary forecast data and initial materials on the development of the forecasted object. The

initial materials should include technical and economic characteristics and indicators of the main processes of the production and scientific base for the solution of the stated goal.

The scenario is a picture that shows a consistent detailed solution of the problem, identification of possible obstacles, detection of serious shortcomings, in order to prejudge the issue of the possible termination of ongoing work on the projected facility. The scenario by which a forecast for the development of an object or processes should be drawn up should contain questions of the development not only of science and technology, but also of the economy, foreign and domestic policy. Therefore, scenarios should be developed by highly qualified specialists of the appropriate profile of the projected facility. The script, by its descriptiveness, is the accumulator of the initial information, on the basis of which all the work on the development of the predicted object must be built. Therefore, the script in its final form should be carefully analyzed.

Consequently, in the process of systematized scientifically based forecasting of the development of socio-economic processes, the methodology of forecasting, as a set of methods, methods and methods of thinking, was developed, which allows analyzing the retrospective data, exogenous and endogenous links of the forecasting object, as well as their measurements within the framework of the phenomenon under consideration or the process of deducing judgments of certain certainty as to its future development.

References

1. Nazarbayev N.A. Social modernization of Kazakhstan: Twenty steps to the Commonwealth of Universal Labor // <http://www.kazpravda.kz/c/1341882404> (In Russian).
2. Kurbatov V.I. Social Work: Textbook. M.: Publishing and Trading Corporation «Dashkov and K», Rostov n/a: Science-Press, 2007. (In Russian). Вестник НАН РК 130.
3. Frolov S.S. Sociology: A Textbook for Higher Educational Institutions. M., 1996. ISBN 5-02-013586-0 (In Russian).
4. Scherbina V.V. Sociology of labor. M.: Publishing house of Moscow University, 1993, ISBN978-5-98201-039-1. (In Russian).
5. Frolov S.S. Sociology: A Textbook for Higher Educational Institutions. M., 1996. ISBN 5-02-013586-0 (In Russian).

6. Scherbina V.V. Sociology of labor. M.: Publishing House of Moscow University, 1993. ISBN978-5-98201-039-1. (In Russian).
7. Yadov V.A. Sociological research. M., 1997. ISBN 5-7913-0036-0. (In Russian).
8. Aimurzina B.T. Priority directions for increasing for increasing the efficiency of tax administration in socially significant areas of the economy. Bulletin of KazUEFMT 2016. - 4. - 71-75.

Аннотация

Государство является целостной и интегрирующей структурой современного общества, которое концентрирует высшие властные полномочия, сосредотачиваются управленческие механизмы и осуществляя деятельность, направленную на регулирование социальных отношений. Главная задача государства – обеспечение эффективного функционирования власти в обществе, а также оптимальное управление общественными процессами, определение перспективных стратегий развития, решение текущих актуальных проблем, возникающих перед людьми, на основе учета их интересов, с одной стороны, и имеющихся потенциальных ресурсов – с другой. В прикладном социологическом исследовании для анализа действий законов функционирования и развития социальных систем в осуществлении трудового процесса в основном используются математические и статистические методы – теории корреляции, кибернетического моделирования, теории игр и т.д. однако, эти методы выполняют лишь функции инструментария в анализе. Достоверному познанию в научной или практической области всегда предшествует рациональное осмысление и оценка доставляемого наблюдением фактического материала.

Аңдатпа

Мемлекеттік тұтастық және жоғары өкілеттіктерін, басқару тетіктерін байыту және әлеуметтік қарым-қатынастарды реттеуге бағытталған іс-шараларды жүзеге асыру концентраттарын қазіргі қоғамның құрылымын, біріктіру болып табылады. Мемлекеттің басты міндеті – қоғамда билік тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету, сондай-ақ мемлекеттік процестерді оңтайлы басқару, перспективалы даму стратегиясын, бір жағынан, ескере өз мүдделерін ескере отырып, және қол жетімді әлеуетті ресурстар арқылы, адамдар алдында тұрған өзекті мәселелер шешу анықтау үшін – басқа өтініш жағдайда еңбек процесін жүзеге асыру әлеуметтік жүйелерінің жұмыс істеуінің іс-әрекеттерін және заңдар талдау зерттеу негізінен математикалық және статистикалық әдістер пайдаланылады және т.б. корреляциялық теориясы, кибернетикалық модельдеу, ойын теориясы, Алайда, бұл әдістер талдау құралдарының функцияларын ғана орындайды. Ғылыми-практикалық саласындағы сенімді білімге әрқашан нақты материалды қадағалау жеткізілді ұтымды түсінуге және бағалауға алдында.

УДК 336.225 (574)

ГРНТИ 06.73.15

Б.Т. Аймурзина, д.э.н., и.о. профессора

КазУЭФМТ

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ФОРМИРОВАНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ ФИСКАЛЬНОЙ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ КАЗАХСТАНА В СИСТЕМЕ МЕЖБЮДЖЕТНЫХ ОТНОШЕНИЙ

В статье рассмотрены важные проблемы формирования и реализации фискальной децентрализации Казахстана в системе межбюджетных отношений.

Проведен анализ поступлений от продажи основного капитала и поступлений трансфертов в государственный бюджет РК, структуры расходов государственного бюджета за последние годы. Даны предложения по повышению фискальной децентрализации Казахстана путем исследования основных аспектов методологии оценки реализации социально-экономической результативности фискальной децентрализации реального сектора экономики.

Ключевые слова: *налоги, налоговая политика, межбюджетные отношения, фискальная децентрализация.*

Процесс реформирования налоговых инструментов фискальной политики происходит в сложных условиях. В числе основных проблем особо следует выделить негативные тенденции формирования доходов бюджетов всех уровней, рост недоимки, наличие вертикального и горизонтального дисбаланса бюджетной системы. Это проявляется в неравномерности разграничения доходов между уровнями бюджетной системы, чрезмерной централизации налоговых поступлений в республиканском бюджете, региональной дифференциации, обуславливающей разные возможности формирования местных бюджетов, отсутствии условий для обеспечения реальной самостоятельности местных исполнительных органов. По-прежнему несовершенны методики оценки эффективности деятельности государственных налоговых органов.

Разработка механизма повышения социально-экономической результативности фискальной децентрализации реальной экономики в новых экономических реалиях должна основываться на международных тенденциях управления процессами начисления и взимания налоговых платежей в бюджет государства с учетом специфики и особенностей казахстанской системы налогообложения. Необходима оценка с позиций сопровождения реализации фискальной децентрализации негативными тенденциями формирования доходов местных бюджетов, роста недоимки, наличия вертикального и горизонтального дисбаланса бюджетной системы. Необходимость реформирования налогового законодательства была продиктована также сложившейся экономической ситуацией вследствие влияния глобального экономического

и финансового кризиса. Сейчас мы наблюдаем, как многие страны одной из антикризисных мер выбрали снижение налогов. Казахстан в этом плане сработал на опережение, предусмотрев значительное снижение налоговой нагрузки в рамках нового Налогового кодекса.

В целом, постоянно проводимая работа по совершенствованию налогового законодательства Казахстана, в том числе по решению вопросов чрезмерной централизации налоговых поступлений в республиканском бюджете и передаче больших полномочий местным исполнительным органам способствует стимулированию экономической активности, укреплению финансовой базы регионов и является важным в Программе стабилизации экономики Казахстана в условиях мирового экономического и финансового кризиса.

Методологической основой исследования механизма реализации налоговой политики и налогового менеджмента являются труды ведущих отечественных и зарубежных экономистов в области теории и практики организации налогов и финансов, налогового менеджмента, фундаментальные положения о развитии рыночной экономики, теории бюджета и налогов, а также положения экономической теории в области функционирования государственного и общественного сектора.

Современные национальные налого-

вые политики в большинстве ведущих стран мира в эпоху глобализации опираются, прежде всего, на теоретические постулаты экономики. Вопросы управления финансами и налогами явились предметом исследования многих казахстанских и зарубежных экономистов. Методологические аспекты данной проблемы посвящены труды Нурумова А.А., Искаковой З.Д., Интыкбаевой С.Ж., Зейнельгабина А.Б., Сейткасимова Г.С., Кучуковой Н.К., Нигметова К.К. [1,2,3,4,5,6,7].

Доходы бюджета выражают экономические отношения, возникающие у государства с предприятиями, организациями, гражданами в процессе формирования бюджетного фонда страны. Формой проявления этих экономических отношений служат различные виды платежей предприятий, организаций и населения в государственный бюджет, а их материально-вещественным воплощением – денежные средства, мобилизуемые в бюджетный фонд [8]. Состав бюджетных доходов, формы мобилизации денежных средств в бюджет зависят от системы и методов хозяйствования, а также от решаемых обществом экономических задач.

Динамика поступлений от продажи основного капитала и поступлений трансфертов в государственный бюджет Республики Казахстан за 2014-2016 гг. приведена в таблице 1.

Таблица 1

Динамика поступлений от продажи основного капитала и поступлений трансфертов в государственный бюджет РК в 2014-2016 гг., млрд тенге

Наименование	2014 г.	2015 г.	2016 г.	Изменения 2016/2014 гг.	
				млрд тг.	%
I. ДОХОДЫ	7 321	7 635	9 308	1 987	27,1
Поступления от продажи основного капитала	71	70	60	-11	-15,5
Поступления трансфертов	1 955	2 456	2 856	901	46,1

* Таблица составлена по данным Министерства Финансов РК [8]

Қаржы секторының дамуы /

Поступления от продажи основного капитала на конец 2016 года составили 60 млрд тенге, что на 1 млрд тенге меньше показателя 2014 года. Поступления от продажи основного капитала занимают незначительный удельный вес в доходах государственного бюджета (0,64% на конец 2016 года). По поступлениям трансфертов план исполнен на 100%. За отчетный период для финансирования бюджетных программ раз-

вития при плане 2 856 млрд тенге гарантированный трансферт в республиканский бюджет из Национального фонда РК привлечен в размере 2 856 млрд тенге.

Наряду с поступлениями от продажи основного капитала, в поступлениях всех уровней бюджетной системы отражаются суммы официальных трансфертов.

Динамика поступления трансфертов в госбюджет приведена на рисунке 1.

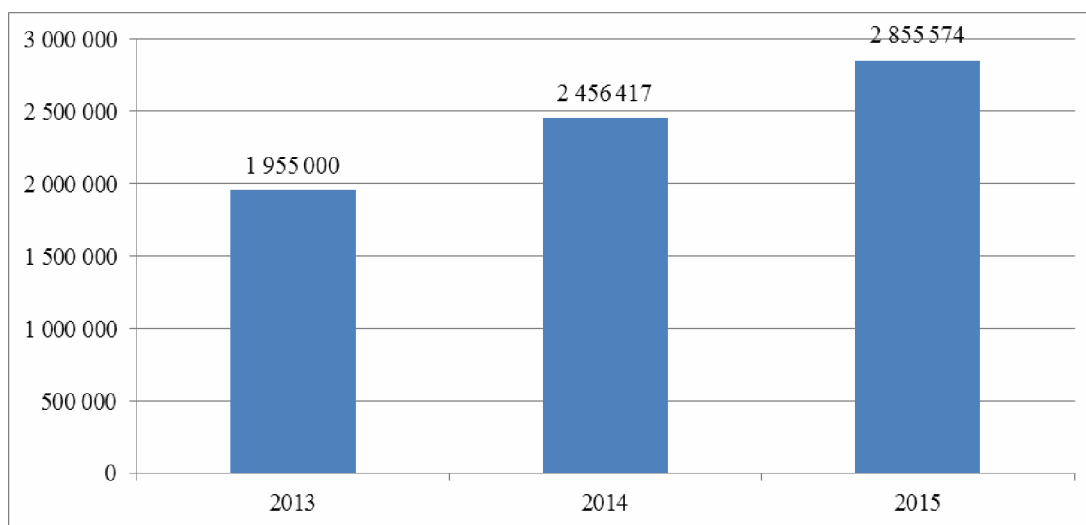

Рис. 1. Поступления трансфертов, млн тенге

Как видно из данных рисунка общая сумма трансфертов увеличилась за анализируемый период с 1 955 млрд тенге в 2014 году до 2 856 млрд тенге в 2016 году. Увеличение произошло за счет роста размера гарантированного трансферта из Национального фонда в связи с повышением курса доллара США.

В целом, можно отметить, что в 2016 году доходная часть государственного бюджета РК была максимальной за весь рассматриваемый период (2014-2016 гг.).

Макроэкономическая ситуация в республике в целом оказала положительное влияние на исполнение государственного бюджета за 2016 год. Уточненные основные параметры доходов и расходов государ-

ственного бюджета выполнены. Вместе с тем, не использованы отдельные резервы увеличения налоговых и неналоговых поступлений в бюджет, а также повышения эффективности использования бюджетных средств. Основные проблемы формирования и исполнения государственного бюджета, по нашему мнению выражены в недопоступлении налоговых платежей в бюджет, в зависимости доходов бюджета от сырьевого сектора экономики, проблемы межбюджетных отношений.

Проанализируем динамику расходов государственного бюджета Республики Казахстан за последние три года по данным таблицы 2.

**Динамика расходов государственного бюджета Республики Казахстан
за 2014-2016 гг., млн тенге ***

Показатель	2014 г.	2015 г.	2016 г.	Изменение за 2014-2016 гг.	
				млн тг.	%
II. ЗАТРАТЫ	7 791 867	8 227 097	9 433 745	1 641 877	21,1
1. Государственные услуги общего характера	483 663	697 302	622 484	138 821	28,7
2. Оборона	431 664	453 682	438 499	6 835	1,6
3. Общественный порядок, безопасность, правовая, судебная, уголовно-исполнительная деятельность	601 048	557 439	584 170	-16 878	-2,8
4. Образование	1 358 669	1 364 737	1 669 398	310 729	22,9
5. Здравоохранение	856 222	863 899	1 039 576	183 354	21,4
6. Социальная помощь и социальное обеспечение	1 549 817	1 713 451	1 977 315	427 498	27,6
7. Жилищно-коммунальное хозяйство	554 696	443 022	507 185	-47 511	-8,6
8. Культура, спорт, туризм и информационное пространство	297 795	293 775	326 653	28 858	9,7
9. Топливо-энергетический комплекс и недропользование	128 656	111 533	100 423	-28 232	-21,9
10. Сельское, водное, лесное, рыбное хозяйство, особоохраняемые природные территории, охрана окруж. среды и животного мира, земельные отношения	349 079	376 038	414 528	65 449	18,7
11. Промышленность, архитектурная, градостроит. и строит. деятельность	42 538	61 775	46 324	3 786	8,9
12. Транспорт и коммуникации	614 202	681 697	761 990	147 788	24,1
13. Прочие	292 204	310 015	410 181	117 977	40,4
14. Обслуживание долга	232 793	297 327	523 214	290 421	124,8
15. Трансферты	-	1 407	11 804	11 804	100
III. ЧИСТОЕ БЮДЖЕТНОЕ КРЕДИТОВАНИЕ	43 207	84 702	249 842	206 635	478,2
Бюджетные кредиты	91 872	152 897	322 611	230 739	251,2
Погашение бюджетных кредитов	48 665	68 195	72 769	24 103	49,5
IV. САЛЬДО ПО ОПЕРАЦИЯМ С ФИНАНСОВЫМИ АКТИВАМИ	572 873	238 710	362 616	-210 257	-36,7
Приобретение финансовых активов	575 160	246 940	368 616	-206 544	-35,9
Поступления от продажи финансовых активов государства	2 287	8 229	6 000	3 713	162,4
V. ДЕФИЦИТ (ПРОФИЦИТ) БЮДЖЕТА	-1 086 670	-915 705	-737 718	348 953	-32,1
VI. ФИНАНСИРОВАНИЕ ДЕФИЦИТА (ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОФИЦИТА) БЮДЖЕТА	1 086 670	915 705	737 718	-348 953	-32,1

* Составлена по данным Министерства Финансов РК [8]

Қаржы секторының дамуы /

По итогам 2016 года затраты государственного бюджета Республики Казахстан составили 9443,7 млрд тенге, что на 1641,8 млрд тенге больше показателя 2014 года. Анализ таблицы показывает, что в реальном исчислении наблюдается увеличение затрат государственного бюджета только по статьям расходов на национальную оборону, государственные услуги общего характера, социальную помощь и социальное обеспечение и обслуживание государственного долга. По остальным разделам за этот же период наблюдается снижение объемов финансирования.

В настоящее время планирование объемов денежных средств, выделяемых для

исполнения бюджетных обязательств государства, или бюджетных ассигнований затруднено из-за высокой нестабильности мировых финансовых и сырьевых рынков. Эти внешние макроэкономические факторы не позволяют прогнозировать доходы бюджета и увеличивать расходы государственного бюджета.

Если учитывать общую динамику расходов государственного бюджета, то наблюдается увеличение доли расходов на социальную помощь и обеспечение.

Анализ структуры государственного бюджета за последние три года показал, что доля местных бюджетов продолжает снижаться (рис. 2).

Рис. 2. Структура государственного бюджета РК

Проведение региональной бюджетной политики, ее эффективность, во многом предопределяется региональной политикой разрабатываемой с учетом государственных программ и особенностей развития тех или иных областей и городов Казахстана.

Значительные диспропорции в структуре государственного бюджета Казахстана диктуют необходимость децентрализации, совершенствования межбюджетных отно-

шений. Практика показывает, что наблюдается тенденция относительного снижения доли собственной базы. Под собственными доходами местных бюджетов понимаются доходы местных бюджетов без официальных трансфертов из вышестоящего бюджета, формируемые на основе норматива распределения налоговых платежей (рис. 3). Из рисунка видно, что с 2014 года доля собственных источников выросла

всего на 4,4%. Слабость собственных источников пополнения доходной части местных бюджетов определяет высокую степень зависимости большинства регионов от

республиканского бюджета. В 2016 году удельный вес трансфертов из республиканского бюджета составил 56,6% общего объема доходной части местных бюджетов.

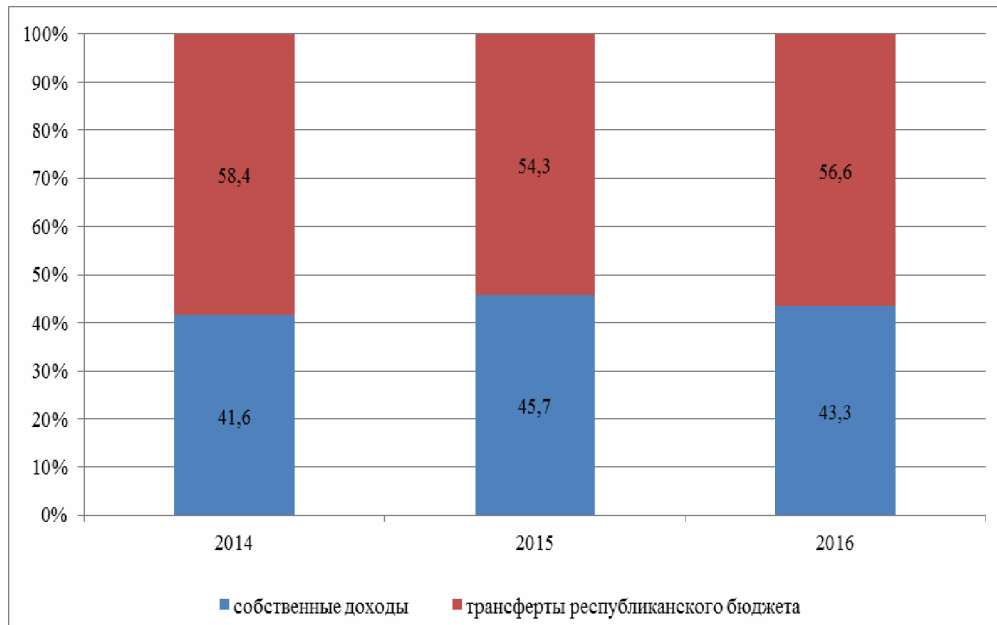

Рис. 3. Доли собственных доходов и трансфертов из республиканского бюджета в доходах местных бюджетов, в %

В рамках данного исследования следует также проанализировать динамику бюджетных изъятий и субвенций за 2014-2016 гг. (табл. 3).

Из данных таблицы 3 видно, что субвенции из республиканского бюджета в 2016 году снизились по сравнению с 2014 годом на 141 213 млн тенге, или на 14,4%. По состоянию на конец 2016 года сумма субвенций из республиканского бюджета составила 836 883 млн тенге. Наибольшее количество субвенций из республиканского бюджета в 2016 году было передано в Южно-Казахстанскую область. Наибольшая доля бюджетных изъятий в 2016 году приходится на город Алматы, сумма бюджетных изъятий из бюджета города Алматы увеличилась на 26 954 млн тенге, или на 38,1%. Общий объем бюджетных изъятий в 2016 году увеличился на 81 832 млн тенге, или

на 62% в сравнении с 2015 годом.

В целом, постоянно проводимая работа по совершенствованию налогового законодательства Казахстана, в том числе по решению вопросов чрезмерной централизации налоговых поступлений в республиканском бюджете и передаче больших полномочий местным исполнительным органам способствует стимулированию экономической активности, укреплению финансовой базы регионов и является важным в Программе стабилизации экономики Казахстана в условиях мирового экономического и финансового кризиса.

Вместе с тем, отдельные аспекты данной проблемы требуют дальнейшего исследования. Требуют дальнейшей проработки проблемы в оценке социально-экономической результативности фискальной децентрализации реальной экономики с учетом

Қаржы секторының дамуы /

зарубежного опыта. Требуется дальнейшего совершенствования механизма налогового планирования и прогнозирования реального сектора экономики с применением экономико-математических методов исследования. Вопросы по совершенствованию налоговой системы целесообразно вести с

увязкой с бюджетной системой. В связи с этим необходимо разработать среднесрочную фискальную политику государства, обеспечивающую увязку региональной децентрализации с общей налогово-бюджетной политикой [9,10].

Таблица 3

Динамика бюджетных изъятий и субвенций за 2014-2016 гг., млн тенге *

Наименование	2014 г.	2015 г.	2016 г.	Изменение 2016-2014 гг.	
				млн тг.	%
Бюджетные изъятия из местных бюджетов	132 021	168 538	213 853	81 832	62,0
Бюджетное изъятие из областного бюджета Атырауской области	51 211	60 683	73 203	21 992	42,9
Бюджетное изъятие из областного бюджета Мангистауской обл.	10 080	16 726	25 713	15 633	155,1
Бюджетное изъятие из бюджета города Алматы	70 730	83 656	97 684	26 954	38,1
Бюджетное изъятие из бюджета города Астаны		7 473	17 253	17 253	100,0
Субвенции из республиканского бюджета	978 096	904 371	836 883	-141 213	-14,4
Акмолинская область	64 076	59 210	52 707	-11 369	-17,7
Актюбинская область	29 376	19 926	8 621	-20 755	-70,7
Алматинская область	121 290	102 811	91 088	-30 202	-24,9
г.Астана	4 141			-4 141	-100,0
Западно-Казахстанская область	36 321	36 204	37 001	680	1,9
Жамбылская область	95 698	95 372	94 008	-1 690	-1,8
Карагандинская область	50 464	33 833	16 133	-34 331	-68,0
Костанайская область	63 071	58 910	55 912	-7 159	-11,4
Кызылординская область	83 979	83 181	80 719	-3 260	-3,9
Южно-Казахстанская область	254 747	255 200	255 820	1 073	0,4
Павлодарская область	21 509	14 477	7 278	-14 231	-66,2
Северо-Казахстанская область	59 913	58 719	57 471	-2 442	-4,1
Восточно-Казахстанская область	93 509	86 527	80 124	-13 385	-14,3

* Таблица составлена по данным Министерства Финансов РК [8]

Одним из приоритетных направлений модернизации казахстанской экономики в настоящее время должно быть разработка основных аспектов методологии оценки реализации социально-экономической результативности фискальной децентрализации реального сектора экономики в новых

экономических реалиях, определение методологических и организационных подходов, а также стратегических направлений региональной дифференциации, обуславливающей разные возможности формирования местных бюджетов.

Литература

1. Нурумов А.А. Налоги и финансы рыночной экономики. – Астана: Елорда, 2004. – 304 с.
2. Механизмы модернизации финансового сектора в условиях экономической интеграции Казахстана: Монография / Под ред. З.Д. Искаковой. – Астана: АО «Финансовая академия», 2014. – С. 324.
3. Интыкбаева С.Ж. Государственные финансы: Учебн. пособие. – Алматы, 2007, 240 с.
4. Зейнельгабдин А.Б. Финансовая система: Казахстана: становление и развитие: Монография. – Астана: Изд. КазУЭФМТ, 2008. – 226 с.
5. Сейткасимов Г.С. Современное состояние инновационного развития экономики страны // Вестник КазУЭФМТ. – 2014. – № 3. – С. 3-12.
6. Модернизация финансовой системы Казахстана в условиях глобализации. Монография // Под ред. Н.К. Кучуковой. ЕНУ им. Гумилева. – Астана: Мастер ПО, 2013. – С. 336.
7. Нигметов К.К. Основные направления развития Республики Казахстан в новой экономической реальности. Социально-экономическое развитие Казахстана в условиях новой экономической политики: проблемы, вызовы, перспективы // Международная научно-практическая конференция, посвященная 75-летию академика НАН РК Сейткасимова Г.С. – Астана: КазУЭФМТ, 2016. – С. 16-18.
8. www.minfin.gov.kz
9. Исахова А.С. Совершенствование механизма эффективного использования бюджетных средств в регионах. Дисс. на соиск. уч. степ. докт. философ. (PhD). Алматы, 2015. – 173 с.
10. Аймурзина Б. Т. Проблемные вопросы повышения эффективности налогового администрирования в РК. Вестник КазУЭФМТ №3, 2015 год. С. 32-36.

Аңдатпа

Осы мақалада Қазақстанның қаржылық жүйесінің тұрақтылығының және бәсеке қабілеттілігінің маңызды критерийі болып өңірлердің қаржылық тұрақтылығы табылатындығы көрсетілген. Мәселелер қатарында барлық деңгей бюджеттерінің кірістерін қалыптастырудағы жағымсыз үрдістерді, берешектердің өсуін, бюджеттік жүйенің вертикальді және горизонтальді теңгерімсіздігін бөліп көрсетуге болады. Осымен байланысты, жаңа экономикалық жағдайларда нақты экономиканы фискальді орталықсыздандырудың әлеуметтік-экономикалық нәтижелілігін жоғарылатуды іске асыру механизмі жетілдіру мәселесіне ғылыми концептуальдық тәсілді дайындау өзекті болып табылады.

Annotation

In this article it is shown that an important criterion for the sustainability and competitiveness of the financial system of Kazakhstan is the financial stability of regions. Among the problems we must highlight the negative tendencies of formation of incomes of budgets of all levels, the growth of arrears, the presence of vertical and horizontal imbalance of the budget system. In this regard, the development of scientific conceptual approaches to the problem of improving the mechanism of realization of improving the socio-economic impact of fiscal decentralization the real economy in the new economic reality is relevant.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ИСЛАМСКОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Как известно вопросы развития исламского финансирования вызывают интерес мирового сообщества и являются актуальными на сегодняшний день. Особенностью данной модели является наличие в финансовых институтах шариатских советов, в статье рассматриваются процедуры их формирования, виды и функции. Также приводятся аргументы и разъяснения по терминам «риба» и «процент». Уделено внимание особенностям внедрения исламского финансирования на рынке Казахстана, проанализированы статьи нормативно-правовой базы в части исламского финансирования. Выявлены основные проблемы, препятствующие дальнейшему развитию исламского финансирования. Показана роль Международного финансового центра Астана (МФЦА) в реализации стратегических направлений развития исламского финансирования в Казахстане.

Ключевые слова: *шариатский совет, исламское финансирование, риба, ссудный процент, стандарты ААОИФИ, шариатский надзор.*

Негізгі ұғымдар: *шариғат кеңесі, исламдық қаржыландыру, риба, несие пайызы, ААОИФИ стандарттары, шариғат қадағалау.*

Key words: *shariah council, islamic financing, riba, loan interest, AAOIFI standards, shariah supervision.*

Необходимость изучения и исследования феномена исламской модели развития экономики на современном этапе обусловлены объективными факторами, такими как дефицит инструментов инвестирования на отечественном рынке, недостаточность долгосрочной ресурсной базы. В этой связи актуальным является изучение ряда вопросов в части привлечения инвестиций с мусульманских стран для реализации социально-экономических программ и проектов государства.

В Казахстане исламское финансирование получило импульс развития еще 9 лет назад, когда 12 февраля 2009 года на официальном уровне был принят Закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам организации и деятельности исламских банков и организаций исламского финансирования». За эти годы был создан ряд исламских финансовых инсти-

тутов, осуществляющих свою деятельность на территории страны по принципам шариата. Также в Казахстане несколько раз были внесены поправки, и дополнения в законодательно-нормативные документы в части исламского финансирования.

Вместе с тем, активного спроса, как ожидалось на исламские финансовые продукты и услуги в стране до сих пор не наблюдается, а уровень финансовой грамотности населения в вопросах исламского финансирования остается на сегодняшний день низкой. Среди населения распространено ошибочное мнение, что предоставляемые исламскими банками беспроцентные кредиты являются «бесплатными». Однако, исламский банк – это такая же коммерческая организация, как и любой традиционный банк, главной целью которой является получение прибыли. Данный банк, как и традиционный также имеет право требовать исполнения клиентом своих обяза-

тельств, принимать обеспечение в виде залогового имущества и даже взыскивать предоставленные средства через суд.

Вышеуказанное заблуждение возникло от неправильного трактования термина «риба», означающий запрет на ссудный процент. Сам процент представляет собой математический символ и используется финансовыми институтами, в т.ч. и исламскими банками для различных расчетов. А под элементом «риба» понимается излишнее неоправданное приращение, получаемое в качестве вознаграждения за отсрочку по займу, что несовместимо с шариатскими нормами [1]. Приращение капитала должно происходить в сделках, касающихся реальных товаров и услуг, а не в сфере денежного оборота. Так, исламский банк может претендовать на получение дохода только в случае непосредственного своего участия в реализации какого-либо проекта, совместно с клиентом. Риски распределяются между участниками, т.е. и прибыль и убыток, полученный в ходе реализации бизнес проекта, относится на результат, как исламского банка, так и его клиента. Однако следует отметить, что пропорции распределения прибыли и убытков зависят от договоренности сторон, а также от особенностей исламского финансового инструмента (мудароба, мушарака, мурабаха и др.), взятого за основу проведения операции.

Поэтому процент и риба - это разные по смыслу термины, и процент используется лишь как форма выражения количества риба. Таким образом, отказ от ссудного процента не означает, что коммерческие займы есть благотворительные, а запрет на выплату и получение процентов не означает запрет на получение прибыли. Просто вознаграждение не должно принимать форму выплаты заранее фиксированной суммы, гарантированной вне зависимости от доходности предприятия. Для того чтобы получить доход от кредитования банк должен выступить в роли долевого участника, при

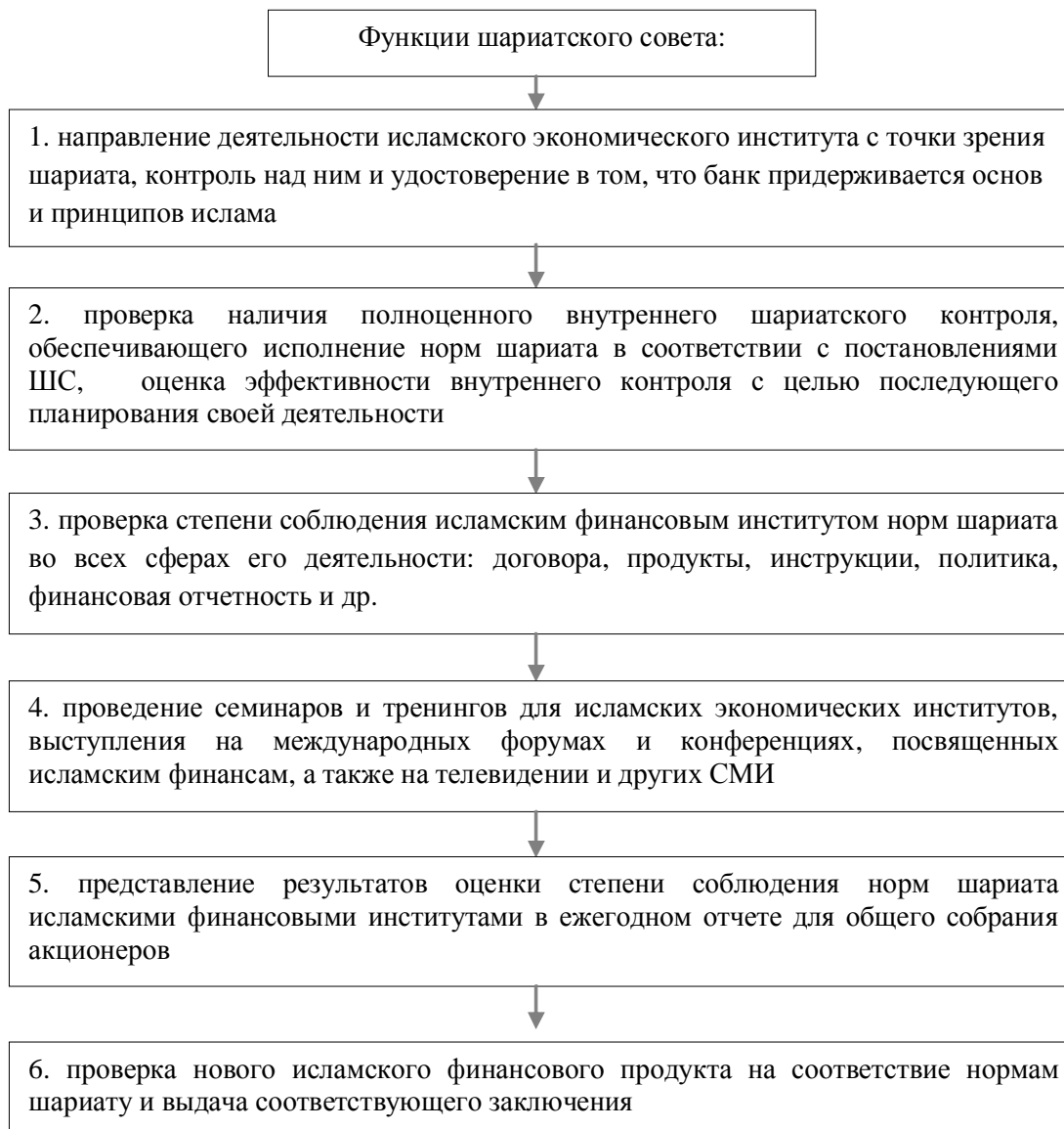
этом полностью разделяя риски и прибыли предприятия. Если проект потерпел неудачу, банк теряет свои деньги вместе с своим клиентом. В случае же успешной реализации проекта, прибыль распределяется в заранее оговоренных пропорциях между участниками. При таком раскладе важным фактором при кредитовании исламским банком является, прежде всего, жизнеспособность и прибыльность проекта, а не качество и величина обеспечения займа, как это бывает в традиционном банке.

Как известно в исламских банках существует несколько альтернативных способов, главным критерием, которого является отсутствие банковского процента, через которые сбережения могут быть мобилизованы и перенаправлены бизнесу через форму распределения прибылей и убытков, торговли товарами, и предоставлением других услуг: оплаты, перевода денежных средств, управления фондами и т.д.

Таким образом, возврат на средства, выдаваемые традиционным банком в качестве кредита, фиксирован и не зависит от реальных прибылей финансируемого проекта, и ограничен лишь фактом способности компании отвечать по своим обязательствам. Поэтому у традиционных банков нет никакого стимула к финансированию предприятий с наибольшим потенциалом получения прибыли.

Функции шариатского совета (ШС) показаны на рисунке 1.

Ввиду религиозной направленности в исламском финансировании, новый продукт для использования его на практике изначально должен быть утвержден шариатскими учеными. Почти все исламские банки имеют в своей структуре наблюдательные шариатские комитеты или советников по шариату. После внедрения нового продукта, регулярно проводится аудит деятельности на соответствие нормам шариата, что позволяет повысить уровень доверия клиентов банков.

Рис. 1. Функции шариатского совета

Деятельность шариатских советов, несмотря на то, что выполняют идентичные функции, в разных государствах имеют некоторые отличия (табл. 1).

В Законе «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» 1995 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.01.2018 г.) в статье 52-2 в целях определения соответствия деятель-

ности исламского банка требованиям, указанным выше настоящего Закона в части совершаемых операций и сделок, в исламском банке в обязательном порядке создается совет по принципам исламского финансирования [3]. Данный совет является независимым органом, назначаемым общим собранием акционеров исламского банка по рекомендации совета директоров.

Виды шариатского надзора в исламских финансовых институтах *

Виды шариатского надзора	Описание	Страна, где применяется
1. Двухуровневая система	1 уровень – центральный (высший) при центральном банке страны 2 уровень – шариатские советы отдельных исламских финансовых институтов	Малайзия, Пакистан, Судан
2. Одноуровневая коллективная система	шариатские советы действуют в исламских финансовых институтах	
3. Одноуровневая индивидуальная система	функции шариатского надзора осуществляются отдельным лицом – шариатским советником (в частности из-за отсутствия квалифицированных кадров)	Российская Федерация
4. Система шариатского надзора на условиях аутсорсинга	услуги в сфере шариатского надзора предоставляются отдельными учеными или советами	страны Западной Европы
5. Система единого центрального шариатского совета большой финансово-промышленной группы	осуществляет надзор за соответствием шариату в документации всех подразделений, входящих в группу (<i>Dallah al-Baraka</i> и др.)	Алжир, Бахрейн, Иордания, Египет, Ливан, Судан, Тунис, Турция, Пакистан, ЮАР
6. Совет по принципам исламского финансирования	По своим функциям не отличается от аналогичных шариатских советов в странах Персидского залива	Казахстан
7. Шариатский совет и шариатский отдел	Шариатский совет осуществляет стандартные функции, присущие подобного рода учреждениям при исламских институтах. Функция шариатского отдела заключается в предоставлении образовательной услуги: проведение разъяснительной работы и обучающих семинаров и тренингов.	Кыргызстан

* Составлена по источнику [2]

Если иное не предусмотрено настоящим законом или внутренними правилами исламского банка, решения кредитного комитета исламского банка, принятые в соответствии с Правилами о внутренней кредитной политике исламского банка, и сделки, заключенные в соответствии с Правилами об общих условиях проведения операций исламского банка, не требуют отдельного утверждения советом по принципам исламского финансирования. Совет по принципам исламского финансирования имеет право проверить по своему усмотрению любую сделку на предмет ее соответствия требованиям, указанным в статье 52-1 настоящего закона.

Наибольший интерес вызывает двухуровневая система, где шариатский надзор может быть внешним и внутренним.

При внутреннем шариатском надзоре в исламском институте, предоставляющий исламские финансовые продукты и услуги должен функционировать шариатский совет. Основной функцией данного совета является анализ документации и сделок исламского финансового института на предмет их соответствия шариату. Также члены шариатских советов могут принимать участие в создании новых финансовых продуктов, структурируемых в соответствии с требованиями шариата.

Внешний шариатский надзор осуществляется представителями независимой организации, имеющей полномочия осуществлять подобную деятельность, или вышестоящего официального органа. К функциям данного органа относятся - проверка решений, принятых внутренним шариатским советом банка или иного финансового института на соответствие нормам шариата, а также выполнение функции высшей апелляционной инстанции для шариатских советов исламских финансовых институтов.

На данный период точное количество шариатских экспертов в мире неизвестно.

Так, по некоторым данным всего в мире существует более 400 организаций, в структуре которых работают шариатские советы, общее количество членов всех советов составляет примерно 1500 человек [4]. Так двадцатка ведущих экспертов, занимает основную долю позиций в шариатских советах исламских финансовых институтов. Это связано с тем, что в большинстве стран не существует ограничений для членства шариатских экспертов сразу в нескольких советах. Данная ситуация объясняется тем, что существует острый дефицит квалифицированных специалистов по шариатскому надзору в сфере исламских финансов.

Одной из основных существенных проблем в деятельности институтов исламской экономики - отсутствие единых стандартов. Существует несколько четко определенных запретов на отдельные виды деятельности и предметы, в то время как то, что не упомянуто в Коране и Сунне в качестве разрешенного или запретного, подпадает под общий принцип дозволенности. Данный принцип не ограничивается лишь вещами и предметами, а распространяется также на все действия человека, в том числе и на сложившиеся в обществе нормы поведения [5].

Так, в Малайзии, где мусульмане составляют 50% населения, применяются некоторые нормы экономической деятельности, дозволенные местными шариатскими советами, но вызывающие вопросы и споры на предмет их соответствия шариату у мусульманских ученых в других странах. Проблема стандартизации остается одной из ключевых в исламской экономике. Тем более эта проблема стоит остро в странах, где функционирующие исламские финансовые институты, являются частью традиционной финансовой системы. В части решения данного вопроса прорывом можно считать изданные в 2017 году Организацией бухгалтерского учета и аудита исламских финансовых учреждений (ААОИФИ) на русском языке Шариатские стандарты по

исламским финансам. Задачей данного стандарта является формирование на основе опыта исламских торговых и правовых традиций прошлого времени и современных трудов исламских ученых единых правовых рамок финансовых операций и сделок, осуществляемых участниками рынка в рамках норм шариата [6].

Организация по бухгалтерскому учету и аудиту для исламских финансовых институтов (ААОИФИ) была создана 26 февраля 1990 года, в состав которой вошло 200 членов, в т.ч. центральные Банки 45 государств, штаб-квартира находится в столице Бахрейна – Манаме.

Стандарты ААОИФИ носят рекомендательный характер, за основу взяты международные стандарты бухгалтерского учета. Каждое государство, основываясь на стандарты ААОИФИ, может разработать свой стандарт либо в рамках страны, либо одного банка. К особенностям относится наличие в исламских финансовых институтах специализированных органов, осуществляющих надзор за соответствием их деятельности нормам шариата.

В мае 2017 года прошла официальная презентация полного издания шариатских стандартов ААОИФИ (Организация бухгалтерского учета и аудита исламских финансовых инструментов), организованная АО «Международный финансовый центр г Астана» (МЦФА). На данном мероприятии выступили спикерами: Хамед Хасан Мира – Генеральный секретарь ААОИФИ (Бахрейн), Мадина Калимуллина – финансовый директор ООО «Халыаль Холдинг», член ассоциации экспертов по исламскому финансированию Совета муфтиев России и с казахстанской стороны Нурлан Кусаинов – Председатель АО «Международный финансо-

вый центр г. Астана и Алибек Нурбеков – директор департамента исламского финансирования МЦФА.

Развитие исламского финансирования является одним из ключевых направлений развития Международного финансового центра «Астана». В этой связи МЦФА намеревается использовать свою платформу для привлечения на отечественный рынок крупных инвесторов в лице инвестиционных фондов, банков, в том числе сертифицированных в сфере исламских финансов с Центральной Азии и России.

Международное независимое рейтинговое агентство Standart Poors отметило что, несмотря на то, что Казахстан первым на постсоветском пространстве внедрил на законодательном уровне исламское финансирование, и основную часть населения составляют мусульмане, однако на его долю приходится меньше одного процента несмотря на то что правительство и уполномоченные органы прогнозировали к 2020 году долю исламского финансирования довести до 10 процентов ВВП [7].

Исламское финансирование считается до сих пор сложным для восприятия и использования его населением и МСБ в Казахстане, поэтому акцентирование на привлечении через МЦФА финансовых ресурсов из арабских государств Персидского залива и Ближнего Востока для реализации крупных инфраструктурных проектов и ГЧП проектов, считаем своевременным и верным решением. От этого будет зависеть дальнейшее развитие исламского финансирования в Казахстане, которое в свою очередь будет способствовать притоку в страну долгосрочных ресурсов из мусульманских государств.

Литература

1. Беккин Р.И. Исламская экономическая модель и современность.-2-е изд. перераб и допол. – М.: 2010. – 367 с.

Қаржы секторының дамуы /

2. Беккин Р.И. Особенности шариатского надзора в исламских финансовых институтах: современный опыт мусульманских и немусульманских стран. – Вестник Санкт-Петербургского университета. – № 3. – 2014. – С. 148-163.

3. Закон «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» 1995 года (с изменен. и дополн. по сост. на 09.01.2018 г.)

4. Интернет-ресурс: [//https://funds-at.work/](https://funds-at.work/). Данные консультационной компании по стратегии инвестиционной отрасли.

5. Алина Г.Б. Развитие исламского банкинга в Казахстане: реалии и перспективы// Вестник КазУЭФМТ. – № 2. – 2016. – С. 62-69.

6. Алина Г.Б. Тенденции развития исламских финансовых институтов и их продуктов на современном этапе// Вестник КазУЭФМТ. – № 2. –2017. – С. 80-85.

7. Казахстан пока не очень успешен в развитии исламского финансирования // Литер. – 17.11.2015.

Аңдатпа

Исламдық қаржыландыруды дамыту мәселелері әлемдік қауымдастық үшін қызығушылық тудырады және бүгінгі күні өзекті болып табылады. Бұл модельдің ерекшелігі қаржы институттарында Шариғат Кеңесінің болуы, мақалада оларды қалыптастыру рәсімдері, түрлері мен функциялары қарастырылады. Сондай-ақ, дәлелдер мен түсіндірмелер «риба» және «пайыз» терминдерінде берілген. Қазақстан нарығында исламдық қаржыландыруды енгізу ерекшелігіне назар аударылады, исламдық қаржыландыру мәселелері бойынша нормативтік-құқықтық базаның баптары талданады. Исламдық қаржыландыруды одан әрі дамытуға кедергі келтіретін негізгі проблемалар анықталды. Қазақстандағы исламдық қаржыландыруды дамытудың стратегиялық бағыттарын іске асыруға Астана Халықаралық қаржы орталығы ролі көрсетілді.

Annotation

As is known, the issues of the development of Islamic finance are of interest to the world community and are relevant today. The peculiarity of this model is the availability of Shariah councils in financial institutions, the article deals with the procedures for their formation, types and functions. Also, arguments and explanations are given on the terms «riba» and «percentage». Attention is paid to the specifics of the introduction of Islamic finance in the market of Kazakhstan, the articles of the regulatory and legal framework regarding Islamic financing are analyzed. The main problems that hamper the further development of Islamic finance have been identified. The role of the International Financial Center Astana (IFAC) in the implementation of strategic directions for the development of Islamic finance in Kazakhstan is shown.

ӘОЖ 311.31
FTAMP 83.29.13

М.А. Абдурахманов, э.э.к., доцент

Л.Ж. Айтхожина, э.э.к., доцент

ҚазЭҚХСУ

КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ НӘТИЖЕЛЕРІНЕ ӘСЕР ЕТУШІ ФАКТОРЛАРДЫ СТАТИСТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ ОНЫ ТАЛДАУ

Талдау тәсілі арқылы қаржылық жағдайының объективті дұрыс бағасын алуға болады. Статистикалық талдау кәсіпорынның даму бағытын бақылауға, оның шаруашылық қызметіне кешенді түрде баға беруге мүмкіндік береді. Статистикалық зерттеу нәтижесі өңдеумен кәсіпорынның өндірістік кәсіпкерлік қызметі арасындағы байланысты атқарады. Қаржылық жағдайды талдау кәсіпорынның шаруашылық қызметін қортындылаушы кезеңі болып табылады. Ол жабдықтау, өндіріс, өткізу сатыларын қамтыйды. Олардың жыйынтығы коммерциялық, өндірістік және қаржылық қорды құрайды. Осылайша қаржылық қызметтің жетістігі, көбінесе оның өндірістік-сату көрсеткіштері мен анықталады.

Негізгі ұғымдар: статистика әдістері, динамикалық, салыстырмалы, көлденең, кеңістік, факторлықталдау, компонента, функционал.

Ключевые слова: статистические методы, динамический, сравнительный, горизонтальный, пространственный, факторный анализ, компонентный, функциональный.

Keywords: Statistical methods, dynamic, comparative, horizontal, spatial, factor analysis, component, functional.

Кәсіпорынның қаржылық қызметі – бұл оның осы қызмет нәтижесінде меншікті және тартылған капиталдың көлемі мен құрамына өзгеріс әкелетін қызметі болып табылады. Ол қаржы ресурстарының жүйелі түрде түсу мен тиімді пайдаланылуына, есеп және несие тәртібін сақтауға, меншікті және несие қаражаттарының арасындағы арақатынастың рационалдылығына, сондай-ақ кәсіпорынның тиімді қызмет ету мақсатында қаржылық тұрақтылыққа қол жеткізуге бағытталалады. Кәсіпорын қызметінің қаржылық, өндірістік және коммерциялық жақтары арасында тығыз байланыс пен өзара тәуелділік бар.

Қаржылық жағдайды талдауда келесі

статистика әдістерін: динамикалық; құрылымдық; көлденең; кеңістіктік; факторлық талдауды қолдануға болады [1].

1. Динамикалық талдау % абсолютті және салыстырмалы ауытқулырды анықтау үшін қолданылады, көрсеткіштердің өзгерістері анықталады, берілген жылдар аралығындағы өзгеріс қарқыны олардың мөлшерін болжауға мүмкіндік береді.

2. Құрылымдық талдау % бұл қорытынды қаржылық көрсеткіштер құрылымын зерттеу мен олардың өзгерісін бағалау. Салалық ерекшеліктерді ескеріп, салыстырмалы талдау жүргізуге мүмкіндік береді және инфляциялық үрдістердің теріс әсерлерін жұмсарттады. Тәжірибеде аналитиктерге көлде-

нең және тігінен талдауды біріктіру қажет.

3. Көлденең таладау % динамикалық қатарларды зерттеу үшін қолданылады және алдағы кезеңде мүмкін болатын көрсеткіштер мәнін қалыптастыратын трендті анықтауға мүмкіндік береді; сондықтан даму үрдісін талдау, яғни болашаққа (болжам жасау) таладау жүргізіу. Трендтік үлгілер негізіндегі болжам екі элементті қамтиды: нүктелі болжам % болжанатын көрсеткіштің жалғыз мәні, интервалдық талдау % болжанатын көрсеткіштің нақты мәні анықталатын сенімді интервал есебі базасында.

4. Салыстырмалы көрсеткіштерді талдау % есеп мәліметтері негізінде әртүрлі қаржылық коэффициенттер есептеледі, көрсеткіштердің логикалық салыстырылатын, бірақ әртүрлі бір-бірінен тәуелділігі мен байланысын анықтаумен оларды факторлы талдау. Берілген әдіс едәуір тиімді және сонымен бірге мәселелі болып, талдауда ерекше орынды иеленеді. Коэффициенттердің экономикалық тиімділігі кәсіпорын қызметінің жағымды және жағымсыз жақтарын нақтырақ анықтауға, болашақта зерттеуді талап ететін мәселелерді табуға, көрсеткіштер динамикасының негізгі бағыттарын және көлденең, тігінен, трендтік әдістерді қолдану арқылы есептің жеке көрсеткіштерін қарастыра отырып, байқай алмайтын, қорытынды көрсеткіштердің өзгерісіне факторлар әсерінің деңгейін анықтауға болады.

5. Кеңістіктік талдау % сала аралық және бәсекелестер көрсеткіштерін пайдалану арқылы кәсіпорын көрсеткіштерін ішкі шаруашылық және шаруашылық аралық талдау. Салалық салыстырмалы талдаудың артықшылығы оның талдамасы негізінде бизнестің мазмұнын кеңірек түсінуге және төлем қабілеттілік пен оның қаржылық тұрақтылығын анықтауға мүмкіндіктің болуында.

6. Факторлық талдау % талдаудың детерминациялық және стохастикалық үлгілерін қолдану арқылы қорытынды көрсеткішке жеке факторлардың өзгерісін өлшеу мен зерттеудің жүйелік кешені және ол тікелей

де, керісінше де бола алады. Факторлық талдау зерттеу объектісін, яғни қорытынды көрсеткішті бейнелейді [2].

Қаржылық жағдайдың тұрақтылық дәрежесіне байланысты келесі төрт түрін ажыратуға болады:

- кәсіпорынның қаржылық жағдайының тәуелсіздігі;
- төлем қабілеттілігін қамтамасыз ететін кәсіпорын қаржылық жағдайының қалыпты тұрақтылығы;
- төлем қабілеттіліктің нашарлауы, бірақ меншікті қаражаттар көздерінің толықтырылуы;
- кәсіпорынның дағдарыстық қаржылық жағдай, яғни оның банкроттыққа ұшырауы.

Бұл байланыстылықты келесі үш компоненталы функционал арқылы көрсетуге болады:

$$F = f \{ x, y, z \}, \quad 1)$$

бұл жерде x – меншікті айналым капиталы;
 y – меншікті және ұзақ мерзімді қаражат көздері;

z – қорлар мен шығындар негізгі қалыптасу көздерінің жалпы мөлшері.

1) Кәсіпорынның қаржылық жағдайының тәуелсіздігі.

$$\text{егер } F = f \{ 1, 1, 1 \} \text{ болса} \quad (2)$$

Онда бұл үш компонентті көрсеткіш, яғни F -тің құрамы (немесе функционалдың аргументтері) келесідей анықталады:

- меншікті айналым капиталының артықшылығы $\{ x = 1 \}$;
- меншікті және ұзақ мерзімді қаражат көздерінің артықшылығы $\{ y = 1 \}$;
- қорлар мен шығындар негізгі қалыптасу көздерінің жалпы мөлшерінің артықшылығы $\{ z = 1 \}$.

Демек абсолютті қаржылық тұрақтылық кезінде кәсіпорын сыртқы қарызгерлерден тәуелсіз болады. Қорлар мен шығындар

толығымен меншікті ресурстармен өтеледі.

1) Төлем қабілеттілігін қамтамасыз ететін кәсіпорын қаржылық жағдайының қалыпты тұрақтылығы,

$$\text{егер } F = f\{0,1,1\} \quad (3)$$

Онда бұл көрсеткіштің құрамы келесідей анықталады:

- меншікті айналым капиталының жетіспеушілігі $\{x = 0\}$;

- меншікті және ұзақ мерзімді қаражат көздерінің артықшылығы $\{y = 1\}$;

- қорлар мен шығындар негізгі қалыптасу көздерінің жалпы мөлшерінің артықшылығы $\{z = 1\}$.

Бұл қатынас кәсіпорын қаржылық ресурстардың барлық көздерін қолданатынын және қорлар мен шығындарды толық өтейтінін білдіреді. Яғни кәсіпорынның қалыпты қаржылық жағдайы ақша-қаражат түсімдерінің мерзімдері мен көлемі міндеттемелердің көлемі мен өтеу мерзімдерімен сәйкес келгендегі төлем қабілеттіліктің жоғарғы дәрежесін көрсетеді.

2) Төлем қабілеттіліктің нашарлауы, бірақ меншікті қаражаттар көздерінің толықтырылуы, дебиторлық қарыздың қысқаруы мен қорлар айналымының жеделдетілуі есебінен тепе-теңдікті қалпына келтіру мүмкіндігі сақталатын тұрақсыз қаржылық жағдай, яғни

$$F = f\{0,0,1\} \quad (4)$$

Берілген көрсеткіштің құрамы келесідей анықталады болады:

- меншікті айналым капиталының жетіспеушілігі $\{x = 0\}$;

- меншікті және ұзақ мерзімді қаражат көздерінің жетіспеушілігі $\{y = 0\}$;

- қорлар мен шығындар негізгі қалыптасу көздерінің жалпы мөлшерінің артықшылығы $\{z = 1\}$.

Қаржылық тұрақсыздықтың шегі болып кәсіпорынның дағдарыстық жағдайы табылады. Бұл қорлар мен шығындарды (олар-

дың құрамына айналымнан тыс активтер, мерзімі өткен қарыздар және т.б. жатқызылады) өтейтін «қалыпты» көздердің жеткіліксіздігімен бірге кәсіпорында шығындар, өтелмеген міндеттемелер, үмітсіз дебиторлық қарыздар бар екенін білдіреді.

Егер аталып өткен шарттар орындалмаса, онда қаржылық тұрақсыздық қалыпты емес және қаржылық жағдайдың айқын төмендеу үрдісін көрсетеді.

3) Дағдарыстық қаржылық жағдай, бұл жағдайда кәсіпорын банкроттыққа ұшырауы мүмкін, себебі берілген жағдайда ақша қаражаттар, қысқа мерзімді қаржылық салымдар (акционерлерден сатып алынған меншікті акциялардың құнын алып тастағанда), ұйымның дебиторлық қарызы (жарғылық қорға жарналары бойынша құрылтайшылардың (қатысушылардың) қарыздарын алып тастағанды) және тағы басқа айналым активтері кредиторлық қарызын (алдағы кезеңдегі шығыстар мен төлемдерді қоса) және басқа да қысқа мерзімді пассивтерді өтемейді, яғни

$$F = f\{0,0,0\} \quad (5)$$

- меншікті айналым капиталының жетіспеушілігі $\{x = 0\}$;

- меншікті және ұзақ мерзімді қаражат көздерінің жетіспеушілігі $\{y = 0\}$;

- қорлар мен шығындар негізгі қалыптасу көздерінің жалпы мөлшерінің жетіспеушілігі $\{z = 0\}$.

Дағдарыстық және тұрақсыз қаржылық жағдайында тұрақтылық қорлар мен шығындар деңгейінің негізді төмендетілуі арқылы қалпына келтіріледі.

Қаржылық тұрақтылықтың жағымды факторы қорлардың қалыптасу көздерінің бар болуы, жағымсыз факторы қорлардың көлемі болып табылғандықтан, тұрақсыз және дағдарысты қаржылық жағдайдан шығу жолдарының негізгісі қорлардың қалыптасу көздерін толықтыру және олардың құрылымын ынталандыру, және қорлар деңгейінің төмендетілуі.

Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығына әсер ететін факторлар келесідей сыныпталады:

- пайда болу орны бойынша % сыртқы және ішкі;
- нәтиженің маңыздылығы бойынша % негізгі және қосымша;
- құрылымы бойынша % жай және күрделі;
- әсер ету уақыты бойынша % тұрақты және уақытша [3].

Кәсіпорын қызметінің дамуы мен құлдырауы оған қатысты сыртқы факторлар тізбегінің әсерінен болуы мүмкін. Ұйымның қаржылық тұрақтылығын қалыптастыратын сыртқы факторларды зерттеу барысында келесідей негізгі ерекшеліктерді бөліп қарастыру қажет:

- сыртқы факторлардың бір-бірімен және ішкі факторлармен тікелей байланысы;
- сыртқы факторлардың күрделілігі немесе оларды сандық бейнелеудің мүмкін еместігі.

Нақты фактордың әсер етуі бойынша кәсіпорында бар ақпаратқа деген сенімділік пен сандық функция болып табылатын белгісіздік, сондықтан неғұрлым сыртқы ортаның белгісіздігі жоғары болған сайын, соғұрлым сыртқы ортаның қайсібір факторы қандай салдарға және қандай дәрежеге әкелетінін анықтау қиынға түседі.

Кәсіпорын қызметіне әсерін тигізетін сыртқы факторлар келесі түрде бөлінеді:

- сатып алу құрылымы мен көлеміне және халықтың төлем қабілетті сұранысына әсерін тигізетін мемлекеттегі демографиялық жағдай;
- халықтың табыстар қорлар деңгейін, сонымен қатар төлем қабілеттілігін анықтайтын мемлекет экономикасының жағдайы;
- ұлттық экономиканың дамуына кері әсерін тигізетін және жалпы экономикалық құлдырауды туғызатын бүкіл әлем мен мемлекет шекарасындағы инфляцияның жоғарғы деңгейі;
- шаруашылық заңнама тетіктері арқылы

жүзеге асатын саяси тұрақтылық және ішкі саясаттың бағыттылығы;

- тауар өндірісі үдерістің барлық құраушылары және оның бәсеке қабілеттілігімен тікелей байланысты ғылым мен техника деңгейі;
- сатып алу нормалары мен әдеттеріне, тауарды таңдаудағы талғамға әсерін тигізетін халықтың мәдениеттілік деңгейі мен ұлттық дәстүрлер;
- бизнес бойынша серіктестердің қаржылық жағдайы, әсіресе дебиторлардың;
- шетел серіктестері болған кездегі кәсіпорын қаржылық жағдайына әсерін тигізетін халықаралық жағдай (соғыстар, төңкерістер және т.б.).

Кәсіпорынның қаржылық жағдайына әсерін тигізетін ішкі факторлар осы кәсіпорын қызметінің нәтижесі болып табылады.

Ішкі факторлар кәсіпорынның ақша ағымдарының қалыптасу ерекшеліктері бойынша операциялық, инвестициялық және қаржылық қызметтерге байланысты факторлар болып үш топқа бөлінеді.

Бұл топтар әрбір фирмада (кәсіпорында) жүзеге асатын нақты жеке-жеке факторларды өзіне қамтиды.

Өндірістік шығындардың төмендеуі келесілерге мүмкіндік туғызады:

- ескірген өндірістік қуаттарды қысқартуға;
- ғылыми-техникалық үрдістердің жетістіктерге сәйкес технологиялық үрдістерді жанартуға;
- брак, жұмыс уақытын рационалды емес қолдану нәтижесінде жоғалтуларды төмендетуге;
- шығынды өндірісті сатуға және таратуға;
- басқару шығындарын қысқартуға;
- өндірісті диверсификациялауға, т.б.

Бұл шаралар кәсіпорын өнімінің бәсекеге қабілеттілігін жоғарлату және істі жоғарғы деңгейде стратегиялық жоспарлаудың негізделген жүйесіне мүмкіндік береді.

Кәсіпорынның төлем қабілетсіздігіне

себеп болушы факторлар деп келесілерді атауға болады:

- моральды ескіруіне байланысты шектелген сұранысқа ие өнім өндірісі;
- төменгі сапалы өнім өндірісі;
- сатылатын өнімдердің жоғары бағала-

ры, осыдан оның өткізілуі кешіктіріледі;

- қолданылатын өндірістік қуаттың төменгі деңгейі;
- сатылған тауарлар үшін мерзімінде төленбеген дебиторлық қарыздың едәуір көлемі.

1-кесте

Кәсіпорын қаржылық тұрақтылығын бағалайтын салыстырмалы көрсеткіштер

Көрсеткіштер	Қалыпты деңгейі	Түсініктеме
Тәуелсіздік коэффициенті	$K_{тз} \geq 0,5$	Қаржыландыру көздерінің жалпы сомасындағы меншікті капиталдың үлесін көрсетеді
Тәуелділік коэффициенті	$K_{тл} \leq 0,5$	Қаржыландыру көздерінің жалпы сомасындағы қарыз қаражаттар сомасының үлесін көрсетеді
Қаржыландыру коэффициенті	$K_k \geq 1$	Қызметтің қандай бөлігі меншікті және қарыз капиталымен қаржыландырылатынын көрсетеді
Қарыз және меншікті капитал арақатынас коэффициенті	$K_{к/м} \leq 1$	Салынған меншікті капиталдың 1 теңгесіне қанша қарыз қаражаттарын тартқанын көрсетеді
Маневрлілік коэффициенті	$K_{мп} \leq 0,5$	Меншікті капиталдың 1 теңгесіне меншікті айналым капиталының қандай бөлігі келетінін көрсетеді
Инвестицияларды өтеу коэффициенті	$K_{ио} \geq 0,75$	Активтердің қай бөлігі тұрақты көздерден қаржыландырылатынын көрсетеді
Қорлар мен шығындардың меншікті көздермен қамтамасыз етілу коэффициенті	$K_{к/ш} \geq 0,6$	Қорлардың қай бөлігі меншікті айналым капиталымен өтелетін көрсетеді
Айналым активтерінің меншікті капиталмен қамтамасыз етілу коэффициенті	$K_{мк} \geq 0,5$	Айналым активтерінің қандай бөлігі меншікті көздерден қаржыландырылатынын көрсетеді
Берешек-алашақ қарыз коэффициенті	$K_{б/к} \leq 1$	Берешек және алашақ қарыздарды қаншалықты бағытты және тиімді қолдануын көрсетеді
Инвестициялық коэффициент	$K_{и} \geq 0,5$	Меншікті капиталдың қандай бөлігі негізгі капиталға келетінін көрсетеді
Тұрақты актив коэффициенті	$K_{та} \leq 1$	Меншікті капиталдың 1 теңгесіне қанша ұзақ мерзімді активтер сомасы келетінін сипаттайды

Талдауға қойылатын талаптардың өсуіне байланысты қаржылық көрсеткіштерді бағалау әдістері мен тәсілдері әртүрлі, әрі көп [4].

Кәсіпорынның қаржылық нәтижелерін талдауда және оның барлық кезеңдерінде көрсеткіштерді болжауда статистика әдістері маңызды ролді атқарады. Кәсіпорын қаржы-

лық тұрақтылығын бағалауға мүмкіндік беретін салыстырмалы көрсеткіштері және олардың критерийлері 1-кестеде берілген.

Немесе кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын бағалауда абсолютті (нақты) және салыстырмалы көрсеткіштер (қатысты шамалар) әдістерін пайдалану өте маңызды болып саналады [5, 47-57 бб.].

Берілген көрсеткіштердың көмегімен қаржылық жағдайдың сапасын анықтайтын критерийлер қалыптасады.

Бұл статистикалық салыстырмалы көр-

сеткіштер кеңістік пен уақытта тұрақты объектілерді салыстыруға мүмкіндік туғызады, сондықтан біркелкі өзгермелі (вариациялық) қатарларды анықтайды, сонымен көрсеткіштердің статистикалық қасиеттерін жақсартады.

Зерттеу нәтижелері кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдаудың логикалық жалғасы кәсіпорын қызметінің кемшіліктерін жою жолдарын іздеу болып табылады және оның экономикалық тиімділігін арттыру мақсатында жан-жақты іс шаралары жүргізіледі.

Әдебиеттер

1. Абдурахманов М.А. Статистика әдіснамасының негіздері. ҚазЭҚХСУ-нің «Жаршысы» Астана. 2015. – №1. – 69-72 бб.
2. Абдурахманов М.А. Өсінкілік қатарлардағы автокорреляцияны статистикалық талдау. ҚазЭҚХСУ-нің «Жаршысы» Астана. 2016. – №3. – 45-49 бб.
3. Дүйсенбаев К.Ш., т.б. Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау: Оқу құралы. Экономика. – Алматы: 2014. – 330 б.
4. Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия. ИНФРА: М. – 2013. – 368 с.
5. Абдурахманов М.А. Статистика теориясы: Монография. Астана: 2012. – 162 б.

Аннотация

Статистический анализ дает возможность контролировать развитие предприятия и оценивать его экономическую деятельность целостным образом. Статистический анализ позволяет контролировать направление развития предприятия и всесторонне оценивать его экономическую деятельность. Результатом статистического обследования является связь между производственной деятельностью предприятия. Анализ финансового положения является завершающим этапом предпринимательской деятельности предприятия. Он включает в себя оборудование, производство, стадии продаж. Их результат является коммерческим, промышленным и финансовым. Таким образом, успех финансовой деятельности часто определяется ее данными о производстве и продажах.

Annotation

Analyzes have made it possible to obtain objective estimation of its financial position. Statistical analysis allows to monitor the direction of development of the enterprise and to evaluate its economic activity in a comprehensive manner. The result of the statistical survey is the link between processing and production enterprise activity. The analysis of the financial situation is the final stage of the enterprise's business activity. It includes equipment, production, sales stages. Their outcome consists of commercial, industrial and financial resources. Thus, the success of financial activity is often determined by its production and sales figures.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ АУДИТ СТАНДАРТТАРЫНА СӘЙКЕС (ХАС) ІШКІ АУДИТТЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ МӘНІ ЖӘНЕ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Мақалада қазіргі таңда Қазақстанда экономикалық субъектілердің қаржылық есептілігін қолданушыларды шынайы тексерудің тәуелсіз бақылауыны кең қолданысқа ие екенін көрсеткен. Аудиторлардың сапалы жұмыс жасауын одан ары жетілдіру мақсатында аудиторлық салада жаңа стандарттар енгізіліп, осы сала бойынша қызмет жасайтын мамандарға қосымша талаптар қойылуда.

Қазақстанда аудиторлық қызметте басты проблема жыл сайын міндетті аудит нәтижелері бойынша аудиторлық есепті беруден қазақстандық ұйымдардың ХАС іске асыруды қамтамасыз ететін механизм жасау болып табылады, н сол механизм көрсеткіштерін ашып жазған. Аудиторлық қызметті дамыту және реттеу үшін халықаралық тәжірибені жан-жақты зерттеуге әкеп соғады, үкімет реттеуші аудиторлық қызмет және қоғамдық ұйымдар арасындағы өкілеттіктерді бөлу, қамтамасыз ету үшін қажет екені жазылған.

Негізгі ұғымдар: аудит, ХАС, аудиторлық стандарт, ішкі аудит, сыртқы аудит, аудиторлық қызмет, жалпы стандарттар, ерікті аудит, аудиторлық бақылау.

Ключевые слова: аудит, МСА, аудиторский стандарт, внутренний аудит, внешний аудит, аудиторские услуги, обций стандарт, аудиторский контроль, инициативный аудит.

Keywords: audit, ISA, auditing standards, internal audit, external audit, auditing, general standards, auditing, auditing.

Қазақстанда аудиторлық қызмет саласы – еліміздің нарықтық экономикаға көшуімен қолданысқа енген жаңа салалардың бірі болып табылады. 20-шы ғасырдың 90-шы жылдардың басында көптеген кәсіпорындар жекешелендірілгеннен кейін мемлекеттік бақылау мен ревизиялық ведомствалар өз жұмысын тоқтатып, аудиторлық мекемелердің ашылуына жол ашылды. Жаңа нарықтық экономика заманында аудиторлық тексеру мен бақылаудың қажеттілігі не үшін туындады? Нарықтық қатынастар әр түрлі экономикалық субъектілердің: (инвесторлардың, кредиторлар, мемлекеттік бақылаушы органдар, салық инспекциясы және статистика органдары) бухгалтерлік есептілігінің шынайылығымен ашық болуын қажет етеді.

Қазіргі таңда Қазақстанда экономикалық субъектілердің қаржылық есептілігін

қолданушыларды шынайы тексерудің тәуелсіз бақылауыны кең қолданысқа ие болуда. Аудиторлардың сапалы жұмыс жасауын одан ары жетілдіру мақсатында аудиторлық салада жаңа стандарттар енгізіліп, осы сала бойынша қызмет жасайтын мамандарға қосымша талаптар қойылуда.

Қазақстандағы аудиттің мемлекеттік стандарттары жайында айтпас бұрын, аудиттың шығу тарихына үңіле кетсек. Аудиттың шығу тарихы кең ауқымды қамтиды. Алғашқы тәуелсіз аудиторлар 19-шы ғасырда Еуропаның акционерлік компанияларында пайда болды. «Аудит» сөзінің аудармасы – «Ол естиді» немесе «Естуші» дегенді білдіреді. Бұл мағына – ежелгі діни оқу орындарында жақсы, үлгілі оқитын оқушыны басқа оқушылардың сабағын тексеру мақсатында ұстаздары өткен тақырыптарды қадағалау үшін пайдаланған. Осындай шынайы

және тәуелсіз тексеру аудиторлық тексеру саласында да қолданылады [1].

Аудиторлық тексеру саласы – экономикалық субъектілердің бухгалтерлік есептілігінің шынайы әрі дұрыс екендігін тексеру процесі болып табылады.

Аудиттің шығу кәсіпорынды басқарушылар (әкімшілік, менеджерлер) мен осы салаға қаржы құюшылар (кұрылтайшы, акционер, инвестор) мақсат мүдделерінің қайшылығынан туындаған. Салаға қаржы құюшылар осы кәсіпорын басшылары ұсынған бухгалтерлік және қаржылық есептілігіне сүйенгісі келмеді. Көптеген кәсіпорындардың банкрот болуы, мекеме басшыларының жалған мәліметтері акционерлер мен инвесторлардың құйылған қаржыларын үлкен тәуекелге алып келді. Акционерлер кәсіпорын басшылары ұсынған бухгалтерлік және қаржылық есептіліктің мекеменің қаржылық жағдайы сәйкес келетіндігіне анық көз жеткізгілері келді. Сол мақсатта қаржылық есептің дұрыстылығы жайында мәлімет беретін, акционерлер жалдаған өте әділ деген адам тексеруді жүзеге асыратын. Ол аудиторға қойылатын басты талап – шынайы ашықтық пен тәуелсіздік болып табылады. Ол кезде бухгалтерлік есепті жетік меңгеру міндетті емес болатын, алайда бухгалтерлік есептің күрделену түсуіне байланысты аудитордың арнайы дайындығы болуын талап етті.

Аудиттың тарихы отаны – Англия болып табылады. 1844 жылдан бастап акционерлерлік компаниялардың басшылары кемінде жылына 1 рет мекеменің бухгалтерлік есептілігі мен акционерлерге ұсынылған есептіліктің дұрыстығы жайында тексеріс жүргізуге міндеттеу туралы заңдар жинағы шықты. 1929-1933 жылдар аралығындағы бүкіл әлемдік экономикалық дағдарыс бухгалтер-аудиторлар қызметінің қажеттілігін тудырды. Сол уақытта аудиторлық тексерістің сапасы мен талаптары күшейіп, осы қызмет түріне нарықта сұраныс артты. Бүкіл әлемдік экономикалық дағдарыс аяқталғаннан соң, барлық дамыған елдер мекемелер-

дің бухгалтерлік және қаржылық есептілігі жөніндегі мәліметтерді мемлекеттік бақылаушы органдарға ұсынуға міндеттеді. Ол есептілік те аудитордың тексеру шешімі болуы шарт болатын. Аудит – алаяқтарға қарсы өте күшті қаруға айналды. Аудиттың стандарттарында – аудиторлық тексеруді жүргізудің қағидалары мен белгіленген нормативтері ұсынылды [2].

Аудит стандарттары – Республикалық аудиторлар палатасы мен мемлекеттік орган белгілеген өкіл арқылы қабылданады.

2000 жылы наурыз айында 5-ші Республикалық аудиторлар конференциясында Қазақстандық аудитты халықаралық стандарттарға өткізу туралы шешім қабылданды және сол стандарттарға ұлттық жүйені көшіру жайы талқыланды. Ол жүйелерде осы салада қызмет жасайтын мамандардың қандай жағдай ұсынылғанына қарамастан аудит жүргізудің жалпы қағидастары, аудиторлық тексеру ауқымын, аудиторлық есептің түрлерін, әдістемелік сұрақтары толық көрсетілген.

Стандарттардың мәні төмендегідей:

- Аудиторлық тексеру жүргізудің жоғары сапасы қамтамасыз ету;
- Аудит жүргізу этаптарының барлық регламентін анықтау;
- Аудиторлық тексеріс нәтижелерінің шынайылығына заңды кепіл беру;
- Халықаралық экономикалық қатынастар саласында Қазақстандық аудиттың деңгейін жоғарлату;
- Аудит нәтижелерін жариялаудағы терминдердің мәні, мақсаты оған жағдай жасау сұрақтарын шешу;
- Аудиторлық қызметке жаңа ғылыми жетістіктерді енгізу жолдары;
- Аудиторлық тексеру процесін пайдаланушыларына тексеру барысын түсіндіру;
- Аталған мамандықтың қоғам арасында мәртебесін арттыру;
- Мемлекет тарапынан бақылауды жою;
- Тұтынушылар мен аудитор арасындағы келіссөздерге көмектесу;

- Аудиторлық тексеру процесінің жеке-леген элементтерімен байланыс орнату.

Жалпы стандарттар – бұл аудитордың алдында тұрған міндетті тиімді және кәсіби шешу үшін, оның біліктілік деңгейін мен сапасын анықтау (бұл үшін оған дайындық, сауаттылық, оң көз қарас пен аудиторлық тексеру жүргізуге қырағылық). Жұмыс барысындағы стандарттар – аудиторлық міндеттерді орындауда аудиторлардың сүйенетін негізгі ережелері (жоспарлау, бақылау мен қадағалау, шынайы мәліметтер жинау, ішкі бақылау жүйесін жеткілікті үйреніп шығып, оған объективті баға беру).

Аудиторлық тексеру нәтижелеріне байланысты – материалдарды жариялау мен тарату мазмұны жөніндегі есептілік стандарттары мен аудиторлық шешім формалар болып табылады. Аудиторлық шешімде бухгалтерлік есеп талаптарына сәйкес қаржылық есептілік толық көрсетілуі тиіс. Халықаралық аудит стандарттары (ХАС) Халықаралық аудиторлық Комитеттің практикасымен құрастырылған, ол (ХАКП). ХАКП өзіне 1997 жылы Нью Йорк қаласында құрылған Халықаралық бухгалтерлер Федерациясының (ХБФ) Кеңесін қамтиды. ХБФ-ға мүше болу, автоматты түрде Лондон қаласында құрылған Халықаралық Бухгалтерлік Стандарттар Комитетіне (ХБСК) мүше болуға құқық береді. Бұл аталған екі ұйым бір-бірінен тәуелсіз жұмыс жасайды, алғашқысы аудиторлық қызметпен байланысты болса, екіншісі – бухгалтерлік есептілік саласында қызмет жасайды. ХБФ-ның басқа тұрақты комитеттері саладағы этика, білім, қаржылық және басқару есебін, мемлекеттік секторды, технологиялық мәліметтер мен Комитетке мүшелікті қамтиды. ХАКП-сы – бүкіл әлемдік аудиторлық практиканың деңгейін көтеру мен аудиторлық қызмет көрсету қағидаларының стандарттарын жариялайды және сол бағытта жұмыс жасайды. Аудиттың халықаралық стандарттарының заманауи үлгісі 20-шы ғасырдың 70-ші жылдары қолға алына бастады. Ал 1994 жылы

олар Үшсанды нөмерлеу жүйесіне өтті және жылда оларға бәрқатар өзгерістер енгізіліп тұрады [3].

Соңғы жылдардағы Халықаралық аудит стандарттарының – аудиттегі таңдап тексеру деген жаңа нұсқалары 1998 жылы жарияланып, 1999 жылдың 1-ші шілдесінде өз күшіне енді. ХАС жариялаған жаңа стандартында аудиторға тексеру барысында бірнеше тиімді нұсқаларды қарастыруы жайлы көптеген мысалдар келтірілген. Аудит стандарттары – аудиторлық тексеру нәтижесіне шешімнің сапалы әрі шынайы болуын және белгілі бір деңгейде тәуелсіздік, объективтілігін, кәсіби сауаттылық, мәліметтер құпиялылығын анықтап беретін нормативтер жиынтығы. Экономикалық реформалардың өмірге енуімен аудиторлық стандарттарды да заман уақыт талабына сәйкес жаңалап отыру талап етіледі.

Халықаралық біріккен фирмалардың елімізде және өңірлерде қызмет жасауы аудиторлық қызметті халықаралық талаптарға бейімдеу қажеттілігі туындады. Халықаралық тәжірибие көрсеткендей, ТМД аумағы мен алыс жақын шетелдегі аудиторлық қызметтің даму жолы бірдей деуге болады, сол себепті әр түрлі елдердегі аудиторлық қызметпен айналысатын фирмалар тексерудегі мәселелерді шешуде бір бірінің әдістемесіне, ғылымилығына, практикалық мәніне сүйене отырып экономиканың өзгеруіне ыңғайлап аудит стандарттарын құрастырады. «Қазақстандағы Халықаралық аудит стандарттары» жаңа нұсқасы Халықаралық аймақтық бухгалтерлер федерациясы және Евразия аудиторлары ТМД елдеріне негіз ретінде ұсынды.

Аудитор тексеру жүргізу кезінде, сол елде қабылданған стандарттарға сүйеніп өз жұмысын қадағалап отыруы тиіс, ал жеке-леген жағдайларда – өзінің кәсіби шеберлігі мен түйсігіне жүгінуі талап етіледі. Мысалы айтсақ, кейбір АҚШ, Канада, Англия секілді дамыған елдерде ішкі қабылданған аудиторлық стандарттарына көбірек иек артады,

ал Халықаралық аудит стандарттары жеке-леген аудиторлық фирмаларында жалпылама негіз ретінде қолданылады. Халықаралық аудит стандарттары – аудит жүргізудің жалпылама әдістерін, тексеру ауқымын, аудиторлық есеп беру және шешім түрлерін, әдістемелік сұрақтарын және аудитор тексеру кезінде негізге алуы шарт жалпы қағидаттарды анықтап береді. Алайда бұл стандарттар тексеру процесіндегі нақты іс-қимылдарды, әдістер мен процедураларды жарияламайды. Тексеру әдістері аудитордың өз қалауы бойынша (аудиторлық фирманың) әртүрлі болуы мүмкін. Бұл мақсатқа фирма ішілік аудит стандарттарына сүйенеді [4].

Жоғары сапалы аудиторлық қызметтер көрсету үшін аудиторлық фирмалар халықаралық аудит стандарттарына сүйене отырып өзінің ішкі аудит стандарттарын қабылдауы шарт, олар: аудиторлық фирманың жұмыс жасау спецификасын, тексерудің нақты процедураларын ашып көрсететін, аудиторлық дәлелдерді жинақтау мен оларды құжаттау, тұтынушылармен қарым-қатынас саясатын және фирманың ішкі бақылауы мен ішкі есеп жүргізу жұмыстарын айқындап береді. Тексеру кезінде осы стандарттар керекті дәлелдер жинау, тексеру уақытын үнемдеп, аудиторлық шешім шығаруда қателіктер кетуін азайтады.

Ішкі аудит стандарттары тексеру жүргізетін фирмаға өз жеке тәсілі мен әдісін айқындап береді. Сол арқылы атқарылатын жұмыс сапасы мен көлемін арттыруға мүмкіндік беріп, көптеген аудитор-ассистенттердің қызығушылығын тартып, аудит жүргізу технологияларын одан ары қарай жетілдіруге жол ашады. Алайда бұл стандарттар шектен тыс нақты болып кетпеуі тиіс, өйткені бұл аудитордың шығармашылық тәуелсіз көзқарасын шектеп, кәсіби шеберлігін ашып көрсетуіне кері әсерін тигізеді. Фирманың ішкі аудит стандарттары мекеме үшін экономикалық және қоғамдық беделі болғандықтан, оның мәтіні фирманың коммерциялық құпиясы болып саналады. Ол стан-

дарттар құрастырылып, сол мекеме басшылығы тарапынан міндетті түрде бекітіліп расталуы тиіс [5].

Фирма ішілік аудит стандарттары үш блокқа топтастырылуы мүмкін:

- Аудиторлық фирманың құрылымы мен оның қызмет көрсету аясы;
- Заңнамалар мен стандарттарды жүзеге асыру талаптары туралы құжаттар;
- Тексеру жүргізу әдістемелері;

Құжаттың бірінші болғы –аудиторлық фирманың қызмет саласын айқындап, оның ұйымдастырылу құрылымын, тұтынушылармен қарым-қатынас принциптерін, ішкі бақылау құрылымы мен ішкі есептілік, қызметкерлердің мақсат міндеттері, олардың білім деңгейінің талаптары мен кәсіби этикасы туралы сұрақтарды қамтиды.

Екінші болк құжаттамасының негізіне төмендегілер жатады:

- Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілікті реттейтін нормативтік құжаттар жиынтығы;
- Жекелеген және жалпы есептілікті тіркеу, алғашқы құжаттардың құрамы;
- Есептіліктің жекелеген бөліктеріндегі ережелердің бұзылу ықтималдылығының тізімі;
- Аудиторлық тексеру жүргізудің жалғасу тәртібі;
- Аудитты жоспарлау кезінде қажетті сұрақтар мен тестілер.

Үшінші блокқа қатысты әдістемелер төмендегілерді қамтиды:

Бухгалтерлік–тұтынушының бухгалтерлік есебінің жекелеген бөліктерінің әдістемесі;

Заң бөлімі – тұтынушының қызметін заң тұрғысынан тексеру әдістемесі (құрылтай құжаттары мен жарғылық капиталының аудиті, шаруашылық келісім-шарттарды саралап, салықтық заң талаптарының сақталуына талдау жүргізу және т.б.).

Арнайы – бұл жалпы және арнайы бірлескен кәсіпорындар тобын (шағын кәсіпкерлік субъектілері мен шет ел инвестиция-

лары құйылған мекемелер және т.б.) тексеру әдістемесі.

Аталған стандарттар мыналарды қамтиды:

- Тексеру бөлімдері көрсетілген аудит бағдарламасын;
- Құқықтық-нормативтік құжаттарын;
- Тұтынушының бухгалтерлік және басқа құжаттарын (қаржылық есеп құжаттары мен алғашқы құжаттамалар);

- Есептіліктің нақты бөлігіндегі ережелердің бұзылу тізімдемесі (аудитты жоспарлау кезеңіндегі сұрақтар мен тестілер және сұрау жүргізу жұмыстары; нақты бөлікке аудиторлық тексеру жүргізу шаралары).

Аудитор құрастырған жұмыс құжаттар формасы. Ішкі аудит стандарттарының болуы – аудиторлық фирма мен оның қызметкерлерін тиімді қадағалауға және бақылауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Дюсембаев К.Ш. Теория аудита. – Алматы: Экономика, 2013. – 329 с.
2. Об аудиторской деятельности: Закон Республики Казахстан от 05.05. 2006г. (с изменениями и дополнениями от 22.02.2013 г.)
3. Международные стандарты аудита. Т.1,2. Стандарт «Концептуальная основа международных стандартов аудита». - Алматы: Федерация бухгалтеров и аудиторов, 2014.
4. Сагиндыкова Г.М. Практический аудит: Астана: 2012. - 180 с.
5. Абленов Д.О. Финансовый контроль и аудит: Учебник. – Алматы: Экономика, 2009.
6. Тусибаева Г.С. Качество аудиторских услуг: теория, методология, контроль. 2015. - 192 с.

Аннотация

Основная проблема аудиторской деятельности в Казахстане заключается в создании механизма, который обеспечил бы выполнение МСА теми казахстанскими организациями, которые выдают аудиторское заключение по результатам обязательного ежегодного аудита. Для развития и регулирования аудиторской деятельности также необходимо обеспечить четкое распределение полномочий между государственными органами, регулирующими аудиторскую деятельность, и общественными организациями, что влечет за собой всестороннее изучение международного опыта.

Annotation

The main problem of audit activity in Kazakhstan is to create a mechanism that would ensure the implementation of the ISA by Kazakhstani organizations that issue the auditor's report on the results of mandatory annual audit. For the development and regulation of audit activities also need to ensure that the distribution of powers between governments, regulatory audit activities, and community organizations, which entails a comprehensive study of international experience.

МЕТОДИКА АНАЛИЗА КРЕДИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТИ

Эффективное управление кредиторской задолженностью является неотъемлемой составляющей успешной деятельности предприятия и одним из актуальных вопросов при анализе кредиторской задолженности. От умения правильно распоряжаться кредиторской задолженностью зависят все стороны его деятельности. Дано понятие кредиторской задолженности, ее роль в деятельности предприятия, причины возникновения. Рассмотрена методика проведения анализа кредиторской задолженности. А также обозначена взаимосвязь дебиторской и кредиторской задолженности с другими финансовыми показателями. В процессе анализа кредиторской задолженности рассчитаны и оценены показатели оборачиваемости кредиторской задолженности, которые характеризуют число оборотов долга в течение анализируемого периода, а также среднюю продолжительность одного оборота. От скорости оборачиваемости кредиторской задолженности зависит уровень платежеспособности и финансовой устойчивости организации, так как она характеризует эффективность функционирования организации.

Ключевые слова: анализ, кредиторская задолженность, коэффициент оборачиваемости, оценка платежеспособности, отчетность.

Негізгі ұғымдар: талдау, кредиторлық қарыз, айналымдылық коэффициенті, төлем қабілеттілікті бағалау, есептілік.

Key words: analysis, account payable, coefficient of turnover, estimation of solvency, accounting.

Кредиторская задолженность возникает в случае если дата поступления товаров (услуг, работ) не совпадает с датой их фактической оплаты. Наличие кредиторской задолженности не является благоприятным фактором для предприятия и существенно снижает показатели при оценке финансового состояния предприятия, платежеспособности и ликвидности.

Анализ кредиторской задолженности - составная часть оценки ликвидности предприятия, его способности погашать свои обязательства. Для этого необходимо изучить и сопоставить объемы и распределение во времени денежных потоков, проанализировать тенденции изменения соотношения краткосрочной задолженности и общей суммы долговых обязательств, со-

отношения краткосрочных долгов и поступивших доходов. Тенденция роста этих показателей указывает на возможность возникновения проблем с платежеспособностью и ликвидностью предприятия. Косвенно такой вывод подтверждает и увеличение сроков расчетов с кредиторами.

Вартанов А.С. отмечает, что анализ кредиторской задолженности, являясь важнейшей составной частью деятельности бухгалтерии и всей системы финансового менеджмента организации, позволяет ее руководству:

- определить, как изменилась величина долговых обязательств по сравнению с началом года или другого анализируемого периода;

- оценить, оптимально ли соотношение

дебиторской и кредиторской задолженности, и если нет, как добиться его оптимальности, что для этого нужно сделать;

- определить и оценить риск кредиторской задолженности, ее влияние на финансовое состояние организации, установить допустимые границы этого риска, меры по его снижению;

- найти рациональное соотношение между величиной кредиторской задолженности и объемом продаж, оценить целесообразность увеличения отпуска продукции, товаров и услуг в кредит, определить пределы ценовых скидок для ускорения оплаты выставленных счетов;

- прогнозировать состояние долговых обязательств организации в пределах текущего года, что позволит улучшить финансовые результаты ее деятельности [1].

Анализ кредиторской задолженности по данным финансовой отчетности предприятия включает:

- анализ динамики и структуры долговых обязательств;

- анализ оборачиваемости кредиторской задолженности;

- анализ влияния долговых обязательств на платежеспособность, ликвидность и финансовую устойчивость предприятия.

При анализе показателей, характеризующих долговые требования и обязательства, прежде всего, изучают их динамику, причины и давность возникновения, соответствие срокам исковой давности.

Основные задачи анализа кредиторской задолженности:

- оценка и анализ динамики и структуры кредиторской задолженности по сумме и кредиторам;

- проверка соблюдения правил расчетной и финансовой дисциплины;

- выделение сумм просроченной кредиторской задолженности, в том числе срочной; оценка факторов, повлиявших на ее образование;

- определение сумм штрафных санкций,

возникших в результате образования просроченной кредиторской задолженности;

- выявление отклонений фактических показателей кредиторской задолженности от запланированных величин, а также факторов, повлиявших на эти отклонения;

- поиск резервов роста финансовой устойчивости;

- разработка рекомендаций по упорядочению расчетов, увеличению эффективности кредиторской задолженности.

Анализ кредиторской задолженности начинается с определения предельно допустимого значения долгов. Так как любое привлечение финансирования является для компании платным: учредителям (собственный капитал) нужно выплачивать дивиденды, банкам и владельцам облигаций (заемный капитал) - проценты, а поставщики, не требующие немедленной оплаты и отпускающие товары в кредит (торговая кредиторская задолженность), часто стоимость кредита включают в цену товара. Поэтому сегодня вновь возникает потребность в оперативном сравнении затрат на различные виды финансирования с потенциальным доходом, выборе наименее затратного способа.

Таким образом, предприятие определяет для себя необходимое соотношение собственных и заемных средств

Оптимальное соотношение собственных и заемных средств представляет собой баланс платы за привлеченные средства и интересов кредитующих предприятие сторон. Если учредители (участники) хозяйственного общества не готовы вложить дополнительные деньги, то его финансовое положение можно считать весьма сложным. При этом они хотят получать доходы в размере, превышающем ставки по депозитам в коммерческих банках, поскольку собственный капитал обходится предприятию дешевле заемных средств. Только после использования всех собственных источников финансирования (собственный капитал

и прибыль) привлекаются заемные средства кредиторов. Соотношение собственных и заемных средств показывает, сколько заемных средств (кредитов, займов, кредиторской задолженности) привлекло предприятие на один рубль вложенных в активы

собственных средств (собственного капитала). При этом оценивают и значение показателя, и тенденции его изменения [2].

Для анализа собственного и заемного капитала ТОО «АгроАзия» представлена таблица 1.

Таблица 1

Динамика изменений собственного и заемного капитала за 2016-2017 годы

Показатели	2016		2017		Изменения	
	тыс. тг.	уд. вес (%)	тыс. тг.	уд. вес (%)	тыс. тг.	в %
Заемный капитал	338 975	35,8	312 401	33,2	-26 574	- 7,8
Собственный капитал	608 180	64,2	627 817	66,8	+19 637	+ 3,2
Валюта баланса	947 155	100	940 218	100	-6,937	- 0,7

Из данных таблицы видно, что совокупный капитал в 2017 году уменьшился по сравнению с 2016 годом на 0,7%. Собственный капитал за исследуемый период изменился на 3,2% и составил 627 817 тыс. тенге. Заемный капитал сократился на 7,8% вследствие снижения текущих обязательств.

Таким образом, в текущий момент деятельность предприятия и его развитие осуществляются преимущественно за счет са-

мофинансирования, т.е. собственного капитала. Лишь при недостаточности собственных финансовых ресурсов привлекается заемные средства.

Финансовая устойчивость характеризуется следующими показателями: коэффициент независимости (автономии), коэффициент зависимости, коэффициент финансирования (табл. 2).

Таблица 2

Относительные показатели финансовой устойчивости за 2016-2017 годы

Показатель	Формула расчета	2016	2017	Изменения	
				(+,-)	%
Коэффициент независимости	Собственный капитал / Валюта баланса	64,2	66,8	2,6	4
Коэффициент зависимости	Сумма привлеченного заемного капитала / Валюта баланса	35,8	33,2	2,6	-7,2
Коэффициент финансирования	Собственный капитал / Заемный капитал	179	201	22	12,3

По данным, представленным в таблице 2 видно, что финансовая устойчивость анализируемого предприятия за 2016-2017 гг. стабильная. Об этом свидетельствуют увеличения коэффициента независимости с 64,2% в 2016 году до 66,8% в 2017 году. Соответственно коэффициент зависимости 35,8% и 33,2%. Снижение данного коэффициента с каждым годом характеризует меньшую зависимость предприятия от внешних источников финансирования.

Коэффициент финансирования показывает какая доля активов предприятия сформирована за счет собственного капитала, а какая за счет заемного. Как в базисном, так и в отчетном периодах финансирование деятельности ТОО «АгроАзия» производилось за счет собственного капитала.

Информация для анализа фактической величины кредиторской задолженности содержится в бухгалтерском балансе, в пояснительной записке и регистрах синтетического и аналитического учета.

В организациях малого бизнеса данные по кредиторской задолженности анализируются непосредственно по Книге учета хозяйственных операций.

Кредиторская задолженность представлена в пассиве бухгалтерского баланса, в котором приводятся сведения об изменении кредиторской задолженности за отчетный год. Содержание этой формы дополняет показатели бухгалтерского баланса и предусматривает возможность группировки дебиторской и кредиторской задолженности по:

- направлениям возникновения и погашения обязательств;
- видам долгосрочной и краткосрочной задолженности (в том числе кредиторской, по которой не предусмотрено разделение по видам в бухгалтерском балансе);
- статье просроченной задолженности [3].

Кроме того, из этого раздела и справочных сведений к нему можно извлечь информацию для анализа:

- суммы обеспечения обязательств и платежей, полученных и выданных, отраженных на забалансовых счетах;

- движения векселей выданных и полученных;

- изменения обязательств покупателей по поставленной им продукции (работам, услугам) по фактической себестоимости;

- наличия кредиторской задолженности по наименованиям организаций (сгруппированной на основании данных аналитического учета).

В пояснительной записке к финансовой отчетности должны быть приведены результаты анализа выполнения расчетно-платежной дисциплины, просроченной кредиторской задолженности, полноты перечисления соответствующих налогов в бюджет, уплаченных (подлежащих уплате) штрафных санкций за неисполнение обязательств перед бюджетом, приведены данные статей, по которым в бухгалтерском балансе отражаются прочие дебиторы и кредиторы. Анализ кредиторской задолженности включается в пояснительную записку отдельным блоком в раздел, отражающий порядок расчета и анализа важнейших экономических и финансовых показателей деятельности организации.

Таким образом, по данным бухгалтерского баланса и пояснительной записки можно судить о степени обеспечения обязательств, платежей, полученных и выданных, динамике движения векселей, об изменении долговых обязательств покупателей, по поставленным им товарам (услугам) по их фактической себестоимости, о структуре кредиторской задолженности в разрезе юридических и физических лиц.

По мнению Маркарьян Э.А. «когда значительный удельный вес в составе источников средств организации занимают заемные, в том числе кредиторская задолженность, то это увеличение производит двойной эффект. С одной стороны, это явление является благоприятным, т.к. у предприятия

появляется дополнительный источник финансирования. С другой стороны, чрезмерное увеличение кредиторской задолженности чрезвычайно опасно, поскольку повышает риск возможного банкротства» [4].

Оборачиваемость кредиторской задолженности по оплате труда и отчислениями во внебюджетные фонды, а также по расчетам с бюджетом определяется согласно действующему законодательству и мало зависит от предприятия, если только в ее составе нет просроченных долгов. Если оборачиваемость дебиторской задолженности медленнее кредиторской, это означает, что у предприятия неблагоприятные условия расчетов с покупателями и поставщиками: предприятие должно возвращать свои долги чаще, чем оно получает оплату за реализованную продукцию. И наоборот, если дебиторская задолженность оборачивается быстрее кредиторской, у предприятия появляются свободные средства в обороте.

Оборачиваемость кредиторской задолженности (accounts payable turnover ratio) – это показатель скорости погашения организацией своей задолженности перед поставщиками и подрядчиками. Данный коэффициент показывает, сколько раз (обычно, за год) фирма погасила среднюю величину своей кредиторской задолженности.

Как и оборачиваемость дебиторской задолженности, оборачиваемость кредиторской задолженности используется в оценке денежных потоков организации, эффективности расчетов.

Оборачиваемость кредиторской задолженности рассчитывается как отношение стоимости приобретенных ресурсов к средней за период величине кредиторской задолженности (обычно не всей, а только связанной с операционной деятельностью).

$$\begin{aligned} \text{Оборачиваемость кредиторской} \\ \text{задолженности (коэффициент)} = \\ \text{Выручка} / \text{Средняя величина} \\ \text{кредиторской задолженности} \quad (1) \end{aligned}$$

Поскольку показатель покупок в финансовой отчетности не содержится, применяется упрощенный расчетный вариант:

$$\begin{aligned} \text{Покупки} = \text{Себестоимость продаж} + \\ (\text{Запасы на конец периода} - \text{Запасы} \\ \text{на начало период}) \quad (2) \end{aligned}$$

В казахстанской практике часто используется более условный вариант расчета, когда вместо покупок берут выручку за период [5].

Помимо расчета коэффициента (“количество оборотов”), принято рассчитывать оборачиваемость в днях:

$$\begin{aligned} \text{Оборачиваемость кредиторской} \\ \text{задолженности в днях} = 365 \\ / \text{Коэффициент оборачиваемости} \\ \text{кредиторской задолженности} \quad (3) \end{aligned}$$

В результате получается среднее количество дней, в течение которого счета поставщиков остаются неоплаченными (табл. 3).

Полученное значение показывает период погашения обязательств организации перед поставщиками. Высокий период оборота кредиторской задолженности (91 и 70 дней) говорит о проблемах с платежеспособностью. При заключении договоров период оборота кредиторской задолженности контрагента нужно сопоставить с предполагаемой отсрочкой платежа. Если показатель выше отсрочки, то велика вероятность того, что покупатель будет задерживать оплату.

Оборачиваемость кредиторской задолженности сильно зависит от отрасли, масштабов деятельности организации. Для кредиторов предпочтительнее более высокий коэффициент оборачиваемости, в то время как самой организации выгоднее низкий коэффициент, позволяющий иметь остаток неоплаченной кредиторской задолженности в качестве бесплатного источника финансирования своей текущей деятельности.

**Коэффициент оборачиваемости кредиторской задолженности
ТОО «АгроАзия» за 2016-2017 годы**

Показатели	2016	2017	Изменения	
			(+,-)	%
Выручка, тыс. тенге	1 360 820	1 709 260	+348 440	+25,6
Среднегодовая сумма кредиторской задолженности, тыс. тенге	334 097	325 688	-8 409	-2,5
Коэффициент оборачиваемости кредиторской задолженности, %	4	5,2	+1,2	+30
Период погашения кредиторской задолженности, дней	91	70	-21	-23

Анализируя кредиторскую задолженность, необходимо учитывать, что она является одновременно источником покрытия дебиторской задолженности, т.е. коэффициент соотношения кредиторской и дебиторской задолженности должен быть меньше или равен 1.

Таким образом, необходимость контроля за состоянием кредиторской задолженности зависит от ряда причин, как внешних, так и внутренних, отраслевой принадлежности, существующей системы расчетов,

уровня организации коммерческой работы. Основная цель анализа должна заключаться в определении скорости и времени оборачиваемости задолженности и резервов ее ускорения на разных этапах хозяйственной деятельности фирмы. От скорости оборачиваемости кредиторской задолженности, зависит уровень платежеспособности и финансовой устойчивости организации, которая характеризует эффективность функционирования организации.

Литература

1. Варганов А. С. Экономическая диагностика деятельности предприятия: организация и методология: Учебн. пособие / А. С. Варганов. – М.: Финансы и статистика, 2014. – 326 с.
2. Утибаев Б.С. Комплексный экономический анализ. Учебник в 2-х частях. /Под общ. ред. Б.С. Утибаева. – Астана: КазАТУ им.С.Сейфуллина, 2016. – 435 с.
3. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. – М.: ИНФРА-М, 2012. – 536 с.
4. Маркарьян Э.А. Экономический анализ хозяйственной деятельности: Учебн. пособие / Э.А. Маркарьян, Г.П. Герасименко, С.Э. Маркарьян. – М.: КноРус, 2013. – 536 с.
5. Кожобаева С.А., Джаниева А.У. Анализ и методы оценки эффективности инвестиционной деятельности предприятия в современных условиях / Вестник КазУЭФМТ. 2016 г. № 4. С. 28-35.

Андамна

Кредиторлық берешекті тиімді басқару бұл кредиторлық берешекті талдау кезінде өзекті мәселелердің бірі болып табылады және кәсіпорын қызметін жүргізудегі маңыздысы болып табылады. Кредиторлық берешекті тиімді пайдалану оның барлық қызметтеріне тәуелді болады. Кредиторлық берешек туралы түсініктеме берілген, және оның кәсіпорын қызметіндегі рөлі қарастырылған. Кредиторлық берешекті талдау жүргізу әдістемесі қарастырылған. Сонымен қатар кредиторлық берешектің дебиторлық берешек пен басқа қаржылық көрсеткіштерімен өзара байланысы қарастырылған. Кредиторлық берешекті талдау процесінде талданатын кезеңдегі айналымдылық саны сипатталатын кредиторлық берешектің айналымдылық көрсеткіштері бағаланды және есептелінді, сонымен қатар бір айналымның орташа шегін. Кредиторлық берешектің айналымдылық жылдамдығынан кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы мен төлем қабілеттілігі деңгейі туелді болады, яғни ол кәсіпорынның тиімді құрылуын сипаттайды.

Annotation

Effective management of accounts payable is an integral part of the successful operation of the enterprise and one of the topical issues in the analysis of accounts payable. depending on the correctness of the order of accounts payable affect all aspects of its activities. The concept of accounts payable is given , its role in the activities of the enterprise, the causes of the occurrence. The methodology of the analysis of accounts payable is considered. And also the interrelation of accounts receivable and payable with other financial indicators is indicated. In the process of the analysis of accounts payable, the indicators of the turnover of accounts payable that characterize the number of debt turnover during the analyzed period, as well as the average duration of one turnover, were calculated and evaluated. The rate of turnover of accounts payable depends on the level of solvency and financial stability of the organization, as it characterizes the effectiveness of the organization.

UDC: 657.1.012.1

SCSTI: 06.35.31

T.K. Bekzhanova, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

Department «Accounting and Audit»

KazUEFIT

IMPROVING MANAGEMENT ACCOUNTING IN THE COMPANY

At present, our enterprises, functioning in conditions of competition and the need to import substitution, are experiencing an acute need for the organization of an effective system of management accounting. The results of management accounting can and should be used not only for making current decisions, but also for the formation of long-term tactical and strategic goals. The purpose of this article is to consider the shortcomings of management accounting in construction organizations and how to solve them.

The author studied the theoretical aspects of management accounting, on the example of building organizations. In the course of writing the article the methodological basis of the study were presented different views of scientists to the problems of organization of management

accounting in the enterprise. This article examines the creation of a subsystem of management accounting in a construction company. Also revealed that the current direction is significant and requires carrying out complex activities in the enterprise. As you know the efficiency of any enterprise depends on the reliability and validity of management accounting data of the enterprise.

In the article formulates proposals for the use in the practice of calculating the cost of construction products of functional cost accounting and the use of a leasing mechanism for updating fixed assets.

Key words: management accounting, capital investment, management, management solutions.

Ключевые слова: управленческий учет, капитальное вложение, управление, управленческие решения.

Негізгі ұғымдар: басқарушылық есеп, капиталды инвестициялау, менеджмент, басқару шешімдері.

JEL: M 11 – Production Management

Introduction. One of the largest branches of the national economy is construction. Along with mechanical engineering, the construction industry provides an expanded reproduction of production capacities and basic production assets for the national economy as a whole. As a result of the study of scientific economic literature, it can be concluded that construction averages about 8-10% of GDP, and this share increases every year. Recently there has been some lull in the construction business. But with the help of the state and additional investments in the industry, construction does not give up its positions.

The activities of top management in making managerial decisions are mostly based on knowledge of the theoretical and methodological foundations of management. In practice, it becomes clear that in addition to knowledge of the basics of management, it is also necessary to have qualitative, reliable and, most importantly, free-of-charge accounting information. Foreign experience of the countries of a developed economic system, as a rule, shows that at present management accounting is the only, most effective means for generating the information necessary for making managerial decisions. In the legislative and regulatory framework of the Republic of Kazakhstan, which regulates the organization of accounting in the country, there is no clear definition of the concept of “management accounting”. As a result, the conclusion suggests that most of the issues related to the methodological aspects

of management accounting are very controversial.

One of the components of the enterprise information system is the management accounting system. With the help of management accounting, information is gathered about the activities of the structural divisions of the enterprise, its departments, which, of course, is an effective lever for managing production activities. The main task of management accounting is the preparation of information for managers at different levels of management, this information is formed with the goal of making management decisions right. Depending on the objectives set by the administration of the enterprise to the internal heads of departments, depending on the interests pursued by them, the policy of management accounting and its content depend [1].

In order to identify the essence of management accounting, it is necessary to study the characteristics that characterize it as an information and control system of the enterprise: continuity and purposefulness, completeness of information support, practical reflection of the use of objective economic laws of society, impact on management objects under changing external and internal conditions.

As a rule, the essence of the management accounting system is defined as an integrated system for recording costs and revenues, rationing, planning, control and analysis, which systematizes information for operational management decisions.

In the economy of the Republic of Kazakh-

stan, together with the emergence and growth of enterprises focused on the market, management accounting was also added. In the context of tough competition, the adoption of incorrect management decisions can challenge not only the prosperity of the business, but also its very existence. To make the right decisions, it is important to have information that is sufficient to assess the current situation and is adequate in the market environment. This is exactly what the subsystem of management accounting should represent. In the foreign and Kazakh scientific literature, practical publications, there are various points of view on the nature, role and place of the management accounting system in the management of the financial and economic activities of the enterprise.

Construction activity - the activity on the creation of fixed assets for production and non-production purposes through the erection of new and changes (expansion, modernization, technical re-equipment, reconstruction, restoration, overhaul) of existing facilities (buildings, structures and their complexes, communications), installation dismantling), associated technological and engineering equipment, manufacturing (production) of building materials, products and structures, as well as the implementation of works on preserves construction of unfinished facilities and post-positization of objects that have developed their resources [2].

In the scientific literature there is no clear and unequivocally interpreted definition of the accounting system for investment and construction activities. Now this has become a serious problem. In particular, this concerns such concepts as: “capital investments”, “capital construction”, “developer”, “customer”, “construction”, “construction object”, “construction phase”, “construction in progress”, etc.

There is an opinion that capital investments should be understood as “financial means intended for simple and expanded production of fixed assets in the production and non-production spheres.” It should be noted that this definition includes the concept of “simple and expanded production of fixed assets”, which to date has no unambiguous

interpretation and therefore does not explain the economic content of the term “capital investment”.

For a long time it was believed that “in accounting for capital investments, it is most difficult to organize the accounting of construction production. Accounting for construction production is based on the same principles as accounting for the production of industrial products .... both the contractor and the developer are guided by instructions and other normative documents on accounting for capital investments and the cost of construction and installation work.”

If it is a question of the activity of a construction contractor, then it is appropriate to speak only of accounting for the costs of production and calculating the cost of construction work, which is the usual type of activity of the economic entity. An exception is the case when a contractor construction organization carries out construction for its own needs.

Capital construction is only part of the capital expenditure, which, in fact, is composed of all the costs that affect the increase in fixed assets of the enterprise, and are the acquisition, maintenance and restoration of fixed assets repayable for several years, according to the established standards for each of them.

That is, “capital construction” is present at the customer-developer, and not at the construction contracting organization. As in any enterprise in construction companies, management accounting is an integral part of the enterprise information system. Providing information on the activities of structural units, departments of the organization serves as an effective lever to manage the production activities of the enterprise. Management accounting generates information for managers at different levels of management within the enterprise with a view to making correct management decisions.

At present, like three or four years ago, in our country there have been active rates of development of the construction business. Despite the unstable economic situation, the major large construction organizations, as they say, “keep afloat.” The largest construction companies, taking advan-

tage of the temporary lull in the industry, began to pass to international accounting standards, implement information management systems for projects, are certified in accordance with international quality standards. Kazakhstan's construction business is beginning to understand that it needs more and more openness, in joint projects with foreign partners, etc. Most of the largest construction companies need not only professional builders, but also competent new generation managers who are able to take responsibility for solving complex issues and make creative decisions in unusual situations in the face of limited information and resources. To achieve all this, it is necessary to understand at least the theoretical bases of accounting, construction economics, and management.

The development of the theoretical provisions of management accounting in relation to the specifics of construction and practical recommendations on the formation of management accounting systems for construction organizations will provide management of modern and high-quality information.

Rational use of factors of production in the construction industry requires a qualitatively new information support. The lack of high-quality, timely and accurate information makes the problem of organization of management accounting in capital construction relevant and practically meaningful.

Analyzing the conceptual foundations of the organization of accounting in construction, A.K. Makalska and V.R. Zakharin rightly argue that "a variety of terms are used to designate construction activity:" capital construction, " construction and installation work, "just" construction, "etc. There are various opinions, views in civil law, statistics, taxation and other spheres on the meaningful concept of construction activity, and all of them do not completely coincide with each other [3]. And on whether there will be or will not be any specific activity recognized as constructional or not, very much depends, and above all taxes. "

Research methodology. In modern conditions of the market economy, ensuring the forecast of

the financial position of the organization, increasing its stability, achieving competitive advantages can not be imagined without effective control over material and financial resources and the use of the distribution system.

Managerial accounting in modern conditions provides managers of different levels of information management, which is necessary for making managerial decisions [4]. The management accounting system at the enterprise covers almost all aspects of the organization's activities. Management accounting is subjective and confidential. It is he who provides management with the information necessary to make informed and timely management decisions.

Specific features of management accounting in construction organizations are explained by the specifics of the industry: the duration and uniqueness of projects, the numerous stages of project coordination, the need to compile estimates, etc. The most basic specificity of the construction business is the duration of construction, covering, as a rule, more than one reporting period. The process of forming the construction budget should be related to design and estimate activities. This is reflected primarily on the composition of budget items and the methodology for their planning. Like any system, the management accounting system should be based on the following basic principles: scientific character, effectiveness of results, hierarchy of goals, objectivity of information generated, comprehensive and systematic monitoring functions [5].

At present, there are no methodological recommendations for management accounting in construction organizations. The conducted research confirms the fact that most large and medium-sized construction and assembly organizations need to develop methodological recommendations on organization of management accounting covering all the financial and production activities of the construction company, all its production processes.

Research. In the Republic of Kazakhstan, accounting in a construction organization is regulated by the International Financial Reporting Standard

(IFRS) No 11 “Construction Contracts”. The purpose of this standard is to establish a procedure for recording revenue and costs associated with construction contracts. This is due to the fact that the start date of the construction process and the date of its completion, usually do not coincide and fall on different reporting periods.

This standard is used only by contractors to prepare and present the results of construction contracts in the financial statements. Organizations that are building for their own needs, so-called economically, do not apply this standard, as the cost of such construction is capitalized, and they do not receive any income from the realization of construction products [6].

The building organizations carry out their activities on the basis of appropriate licenses and contractual agreements. Without a license, neither contractors nor subcontractors have the right to carry out construction activities.

There is no doubt that the organization of management accounting at the enterprise is a rather expensive undertaking. And this means that the creation of a separate subsystem of management accounting will not be effective and economically justified in small construction organizations. Creation of an effective subsystem of management accounting is associated with the implementation of certain measures to create conditions for the functioning of a construction company in the relevant developed strategy for its development [7].

The decision on the management accounting procedure, approval of the program of measures for its management is approved by the head of the construction company. In order to make the right decision to create a management decision system or to abandon it, it is necessary to analyze the value of management information that is planned to be formed and compare it with the costs of creating and operating such a system. In other words, the level of effectiveness of a management accounting subsystem in a construction company is measured by the level of utility of the information that it receives with its help.

When creating a subsystem of management accounting in a particular construction organization,

it is necessary to conduct a number of activities, the order of implementation of which, in most cases, is important to note in the accounting policy of the construction organization. Examples of such activities can be: the use of appropriate synthetic and analytical accounts, the use of special registers, the approval of various forms of internal reporting, and the like.

In most of the events have the nature of recommendations and the need for their implementation is determined by the persons making a decision to create a subsystem of management accounting.

From this it follows that the function of the management subsystem is not only the calculation of the indicators necessary for monitoring, but also in the formation of indicators through which control itself is carried out by performing special procedures. An important principle of creating a subsystem of management accounting is the formation of information for comparing revenues and expenditures across different responsibility centers or segments of the business entity.

The financial accounting data of the building organization, their reliability and validity directly affect the effectiveness of the subsystem of management accounting.

Information received through the management accounting system should be available to all employees of the construction organization, who need to use it to prepare, justify and make timely decisions. The results of management accounting must be obvious. The main indicators for assessing its effectiveness are: the complexity, determined by the nature and volume of work, the intensity of work, the qualifications of employees and the influence of these circumstances on the results; cost-effectiveness, determined by the costs of creating and operating an internal control service; the level of influence of the work of management accounting on the financial result and the degree of financial stability of the construction organization; effectiveness, characterized by the ability to create documented and reliable results with minimal time [8].

It is possible to single out the basic principles of formation of the cost price of the final products

in capital construction: production orientation of costs - involves the inclusion of all costs associated with the main activity of the organization, i.e. with the development of design and estimate documentation, the production and sale of building structures and materials, the implementation of the stages of construction work; Exclusion of intersystem profit from the cost of creation of the final construction products - involves determining the real value of the cost of construction products, excluding the amount of profit put into the selling price when transferring construction materials and structures, performing construction and installation works and providing services; separation of current, capital and non-production costs; the independence of the attribution of costs to the cost of the fact of payment; Documentation of costs means that costs can only be recognized if they are duly documented.

The main function of management accounting is calculating. On the basis of the calculations made in the management accounting subsystem, various alternatives to the solution of a specific task can be selected, and optimal management decisions can be made quickly and efficiently. The components of the management accounting system are such types of entrepreneurial activities as procurement, procuring, production, financial, organizational and investment.

The structures of managerial accounting are preceded by its concept, which in turn is formed by its principles, goals and functions. Since the definition of management accounting includes such concepts as the system of accounting, rationing, planning, analysis, it is logical to present the structure of management accounting in the form of blocks. As the main blocks it is possible to note budgeting and the analysis of flexible budgets, the account of expenses and calculation of the cost price of production, preparation of the information for acceptance of administrative decisions, etc.

Each of these blocks can be divided into components, for example, the block "Cost accounting and costing of production" can be represented in the form of a tree of calculation systems. The "Budgeting" block, in turn, can be divided

into the preparation of the operational budget, including the preparation of the forecast profit and loss statement in terms of operating activities and the preparation of the budget for the flow of funds, the investment budget and the balance budget. The existence of blocks can be isolated or interconnected. So, the accounting system "Standard-bone" can be a continuation and one of the landmarks of the first block and an integral part of the second one. Breakeven analysis is a special issue of the third block, without it it is difficult to optimize the sales program and production program, i.e. the first block. In addition, if information about constant and variable costs is needed continuously, the second unit should include the "direct-costing" calculating system.

Thus, we can conclude that management accounting is a system of techniques closely related to the functional processes in the enterprise. Despite the fact that in practice organizations usually use separate elements of management accounting, it is important that these elements are combined into a single system, oriented to achieve the main result - improving the quality of management of the organization [9].

In our country, at all stages of the enterprise activity, such requirements as objectivity, reliability, timeliness and accuracy were presented to accounting information. At the current stage of management, compliance with these requirements alone is inadequate. In market conditions, the information provided by the accounting service should be of high quality, effective, satisfying the needs of external and internal users of information. This means that the accounting information should contain a minimum of indicators, but satisfy the maximum number of users at different levels of management. The information should be substantial, expedient and excluding unnecessary indicators. It is important that accounting information is formed with minimal time and labor.

As practice shows, the effectiveness of management decisions is directly dependent on the relevance, degree of reliability and completeness of the information used. It is generally accepted that there are two sides: the principles of organi-

zation management and information technology, which have mutual influence on each other. Objective (for example, the discrepancy between the book value of accounting items and their market value) and subjective factors (for example, changes in market conditions) affect the degree of reliability of accounting information. In addition, the content and quality of accounting information significantly affects the various indicators of the financial and economic activities of the organization.

Low professionalism of the employees of the construction organization, which deal with grouping, systematization and generalization of information sent to the subsystem of management accounting, can cause its distortion. Of definite importance are many other factors, namely: the ability of an employee to perceive new information, his thinking style, organizational capabilities and potential in the field of accounting and internal control. Hence it can be concluded that psychological factors can reduce the reliability of information, which is used as an information base of the management accounting system.

Another factor of a subjective nature, due to which there is a distortion of accounting information, is the abuse of individual employees by official position for personal gain. In order to achieve ineffectiveness of management decisions, some officials may be deliberately distorted information when creating a management accounting system. Thus, they can block organizational transformations caused by the functioning of the management accounting system in order to maintain their dominant position.

The information system of management accounting of a construction organization ensures the solution of issues related to the statistical and dynamic organization of elements of information processes and their primary processing. To this end, it is important to answer the questions: how much information is needed and where you can collect the necessary information; How to accumulate and in what form to store this information; on whom to assign the functions of analysis and interpretation of its collection; what measures will

ensure the confidentiality of the information collected, etc.

The subsystem of management accounting play an important role not only the registration information data, also important are the details that characterize the current position of the organization on the market, trends in the situation in this area, specific information on the customer-builder, subcontractors, including potential.

In order to survive in the current market conditions, each organization, including construction, tries to have information about its competitors. Managerial accounting of the construction organization forms an information system, where all the characteristics of each competitor are presented separately. As a rule, such information contains data on the professional level of the staff; features of construction works carried out by competitors; features of construction works where there is no competition; types of activity and reputation of competitors, etc.

It is important to note that when collecting information for the management accounting system, the methods used must be ethical and not inconsistent with the current legislation. The information base of the management accounting subsystem has the most important characteristics of information [10].

The central place in the flow of information of management accounting is given to indicators formed when accounting for costs and calculating the cost of construction products. In the conditions of the market, prices are dictated, at the same time, the required level of costs requires “meeting” in order to maintain its competitiveness.

Conclusion. Thus, summarizing all that has been said, it can be concluded that accounting information is the main condition for making effective management decisions, it is formed to be useful to internal and external users in forecasting, planning, analyzing and monitoring the company’s activities [11]. Obviously, to achieve all of the above requirements, it is important to use different methods of collecting, processing and reflecting accounting information. In advanced economies, this problem has been eliminated by dividing the

entire accounting system into two subsystems: financial and managerial.

Improvement of the strategic position, control of the current work provides an efficiently organized management accounting at the enterprise, which corresponds to the conditions of the concrete construction organization and thereby ensures the improvement of its strategic position. The process of creating a management accounting system, the development of a program of measures for the management of a particular construction organization is a laborious and capital-intensive process. Therefore, when creating a management accounting system in a construction organization,

it is important to be guided by the usefulness of management information and the costs of creating and operating such a system. That is, the degree of effectiveness of management accounting is measured by the value of information obtained with its help. Currently, the problem of capital construction in the organization of management accounting in Kazakhstan is present due to inadequate quality and timely information, a lack of competent specialists - analysts, managers who are ready and can make creative decisions. As a result, we can conclude that the system of management accounting is the most powerful means of increasing the effectiveness of organizations.

References

1. Nikolaeva O., Alekseeva O. Strategic management accounting. - Moscow: Editorial URSS, 2003. - 290 p.
3. Griffith A., Stevenson P., Watson P. Control systems in construction. - Moscow: Olimp-Biznes, 2007. - 464 p.
4. Danilova NF, Sidorova E. Yu. Managerial Accounting. - M.: Examination, 2008. - 188 p.
5. Lang, M.M., Managerial Accounting of the Construction of Plane Sports Facilities: Ph.D. Cand. economy. Sciences: 08.00.12. - M., 2008. - 240 p.
6. Kramer S. Aktuelles aus der Management Accounting Forschung // Controlling & - 2009. - No. 53 (2). - pp. 83-84.
7. Mary Heisz, Catherine M. Blake Mary-Anne Andrusyszyn. Multimedia and management accounting // Tech Trends. - 2000. - No. 44 (1). - pp. 20-22.
8. Abdushukurov RS Perfection of the forms of construction management // Vestnik of the MKTU im. Kh.A. Yasavi, - Turkestan - 2008.-№2, - p.175-177
9. Tokenova S.M. Problem aspects of management accounting and ways to solve them - <http://oaji.net/articles/2015/743-1440756908.pdf>
10. Sidney J. Gray, Tony, Zhiwei L. Qingliang T. Earnings Management in Europe Post IFRS: Do Cultural Influences Persist? // Management International Review. - 2015.
11. Abzhan Zh.K. The role and place of internal audit in the enterprise management system // Newsletter of KazUEFMT.- 2017. - №2. - С. 102-106.

Аннотация

В настоящее время наши предприятия, функционируя в условиях конкуренции и необходимости импорта замещения, испытывают острую потребность в организации действенной системы управленческого учета. Результаты управленческого учета можно и нужно использовать не только для принятия текущих решений, но и при формировании долгосрочных тактических и стратегических целей. Цель данной статьи заключается в рассмотрении недостатков управленческого учета в строительных организациях и способы их решения.

Автором изучены теоретические аспекты организации управленческого учета, на примере

строительных организаций. В ходе написания статьи методологической основой исследования были представлены различные взгляды ученых к проблемам организации управленческого учета на предприятии. В данной статье рассматриваются вопросы создания подсистемы управленческого учета в строительной компании. Также выявлено, что рассматриваемое направление является значительным и требует проведения комплекса мероприятий на предприятии. Как известно эффективность работы любого предприятия зависит от достоверности и обоснованности данных управленческого учета предприятия.

В статье сформулированы предложения по использованию в практике калькулирования себестоимости строительной продукции функционального учета затрат и использование механизма лизинга для обновления основных производственных фондов

Аңдатпа

Бүгінде бәсекелестік жағдайында жұмыс істейтін және алмастыруды импорттау қажеттілігі бар кәсіпорындарымыз басқару есептерінің тиімді жүйесін ұйымдастыруды қажет етеді. Басқару есептілігінің нәтижелері тек ағымдағы шешімдер қабылдау үшін ғана емес, сондай-ақ ұзақ мерзімді тактикалық және стратегиялық мақсаттарды қалыптастыру үшін де қолданылуы мүмкін. Осы мақаланың мақсаты құрылыс ұйымдарындағы басқару есептерінің кемшіліктерін және оларды қалай шешу керектігін қарастырады.

Автор құрылыс саласының мысалдарын пайдалана отырып, басқару есебін ұйымдастырудың теориялық аспектілерін зерттеді. Мақаланы жазу кезінде зерттеудің әдіснамалық негізі кәсіпорында басқару есеп-қисабын ұйымдастыру туралы ғалымдардың түрлі пікірлерін ұсынды. Бұл мақалада құрылыс мекемеде басқарушылық есепке алу кіші жүйесін құру қарастырылған. Сондай-ақ, бұл бағытта маңызды бағыт болып табылады және кәсіпорында шаралар кешенін талап етеді. Өздеріңіз білетіндей, кез-келген кәсіпорынның тиімділігі кәсіпорынның басқару есептік деректерінің сенімділігі мен негізділігіне байланысты.

Мақалада құрылыс өнімдерінің өзіндік құнының функционалды шығындарын есепке алу тәжірибесін пайдалану және бекітілген өнімді активтерді жаңарту үшін лизинг механизмін қолдану туралы ұсыныстар тұжырымдалады.

ӘОЖ 13 00 08

ҒТАМР:50.39.15

А.З. Алимагамбетова, ф-м.ғ.к., аға оқытушы

К.С. Саурова, магистр, аға оқытушы

Г.Т. Азиева, магистр, аға оқытушы

ҚазЭҚХСУ

ЖЕЛІДЕ АҚПАРАТТАРДЫ ЖІБЕРУДІҢ ФИЗИКАЛЫҚ ОРТАСЫН ҚАРАСТЫРУ

Бұл мақалада қарастырылатын сұрақтар дербес компьютердің негізгі құрылғыларының бірі желілік адаптермен ақпарат тасмалдаушы кабельдерге қатысты болады. Желілік адаптерге қосылатын кабельдердің түрлерін, коннектордың қалай жалғануы, физикалық деңгейлеріне толық тоқталу. Трансиверді жуан кабельге жалғау, жіңішке кабельдің компьютерге қосылуы, Ethernet және Fast Ethernet тораптарына арналған физикалық дәрежесінің параметрлері және модульдік контакт деп терминирлеу барысында өткізгіш изоляциясын кесетін және көп талшықты мыс өткізгішті электр контакты туралы мәліметтер берілген.

Негізгі ұғымдар: Желілік адаптер, STP, UTP, Ethernet, 22 AWG, 24 AWG, 26 AWG, TIA 568-A, 10BaseT, 100BaseT, 100VG-AnyLAN, Token-Ring, RJ-45, Коаксальды кабель.

Ключевые слова: сетевой адаптер, STP, UTP, Ethernet, 22 AWG, 24 AWG, 26 AWG, TIA 568-A, 10BaseT, 100BaseT, 100VG-AnyLAN, Token Ring, RJ-45, коаксиальный кабель.

Key words: Network adapter, STP, UTP, Ethernet, 22 AWG, 24 AWG, 26 AWG, TIA 568-A, 10BaseT, 100BaseT, 100VG-AnyLAN, Token Ring, RJ-45, Coaxial cable.

Желіде ақпараттарды тасмалдаушылардың қызметі қазіргі кезде ең алдыңғы орындарда деп айта аламыз себебі қазір компьютерлік желілерсіз ақпарат алуды елестете алмаймыз.

Сондықтан да біз мақаламызда желіге қатысты бірнеше сұрақтарды қарастырамыз:

1. Желілік адаптердің құрылысы;
  2. Адаптердің жұмыс істеу принципі;
  3. Ақпараттарды жіберудің физикалық ортасы;
  4. Коннекторлар.
- Желілік адаптер - желілік картаның жү-

мыс істеу принциптеріне тоқталсақ

Желілік адаптер (желілік карта) – компьютерді жергілікті желіге қосуға мүмкіндік тудырады. Желілік адаптерді пайдаланушы басқа компьютердегі мәліметтерге қатынаса алады. Ол ДЭЕМ кеңейтетін стандартты тақша түрінде жинақталған, әдетте өзінің микропроцессоры мен тиісті алмасу алгоритмін жүзеге асырушы тұрақты жад құрылғысына ие болады (1-сурет). Оның үстіне, желілік адаптер оны баптауға (настройка) арналған бірқатар ауыстырып қосушыларды (переключателей) қамтиды [1].

1-сурет. Желілік адаптер

Компьютерлік желі – бір бірімен мәлімет аламаса алатын кем дегенде екі компьютердің байланыс құралдары көмегімен қарым-қатынас жасауына арналған ақпарат өңдеудің тармақталған жүйесі. Басқаша айтқанда желі деп - дербес компьютерлердің және де принтер, модем, факсимильдік аппарат тәрізді есептеу құрылғыларының бір-бірімен байланысқан жиынын айтады. Желілер әрбір қызметкерге басқалармен мәлімет алмасып құрылғыларды ортақ пайдалануға, қашықта орналасқан қуатты компьютерлердегі мәліметтер базасымен қатынас құруға және тұтынушылармен тұрақты байланыс жасауға мүмкіндік береді [2].

Ақпараттарды жіберудің физикалық ортасы

Қазіргі кезде компьютерлік желілерге қосу үшін кабельдерді қолданады. Желінің

жұмысын қанағаттандыруына байланысты кабельдер үш түрге бөлінеді. Олар компьютерлер арасында сигнал түрінде жібереді.

Көптеген желілерде кабельдің үш түрі пайдалыналады:

- коаксалды (coaxial cable)
- есулі қос өткізгіш (twisted pair): экрандалмаған (unshielded) және экрандалған (shielded)
- оптогалшықты.

Коаксальды кабель кең қолданылатын кабель. Бұл екі себеппен түсіндіріледі. Біріншіден, ол жеңіл және пайдалануға ыңғайлы, екіншіден, орнату өте қауіпсіз және қарапайым.

Ең қарапайым коаксалды кабель мыс сымнан (core), қабықшасы, оны қоршайтын сыртқы темір тоқма экран және қабықшадан тұрады (2-сурет).

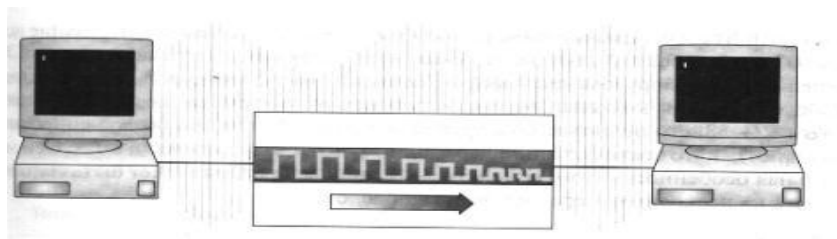

2-сурет. Коаксальды кабельдің құрылымы

Егер кабельде темір токмамен (тормен) қатар фольга қабаты болса, онда кабель қос экранды деп аталады. Күшті бөгет кезінде қос торды және екі қабат фольгалы кабельді пайдаланады.

Есулі өткізгішке қарағанда коаксальды кабель электромагниттік бөгеттерге төзімді, сигналдар өшуі де кем болады. Сигнал өшуі (attenuation) дегеніміз - сигналдың кішірейуі (3-сурет).

3-сурет. Сигнал кішірейуі

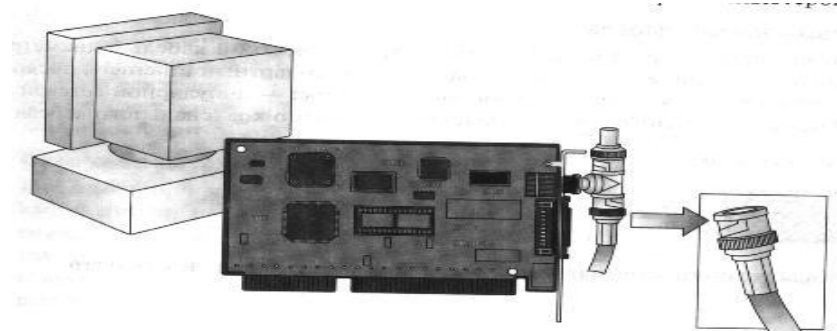
Сигнал кішірейуі оның сапасын төмендетеді

Коаксалді кабельдің екі түрі бар:

- жіңішке;
- жуан.

Жіңішке (thin) - диаметрі 0,5 см болатын

иілгіш кабель (4-сурет). Ол қолдануда қарапайым және желінің кез келген түріне сәйкес келеді, компьютердің желілік тақшасына тікелей қосылады. Жіңішке коаксальды кабель 185 м-ге дейін қашықтықта сигнал бере алады.

4-сурет. Жіңішке кабельдің компьютерге қосылуы

Жуан (thick) - диаметрі 1 см болатын қатты кабель. Ethernet - әйгілі желілік архитектурада пайдаланылған кабельдің бірінші түрі болғандықтан, оны кейде

“стандартты Ethernet” деп атайды.

Кабельдердің тоқ өткізгіш бөлігі не бірнеше мыс сымдардан не бір мыс сымнан тұрады (5,6-сурет).

5-сурет. Тоқ өткізетін бөлігі

Кабельдің тоқ өткізгіш бөлігі неғұрлым жуан болса, соғұрлым сигнал үлкен қашықтықты қамтиды. Жуан кабель 500 м-ге дейін сигналдарды жеткізеді. Сондықтан жуан

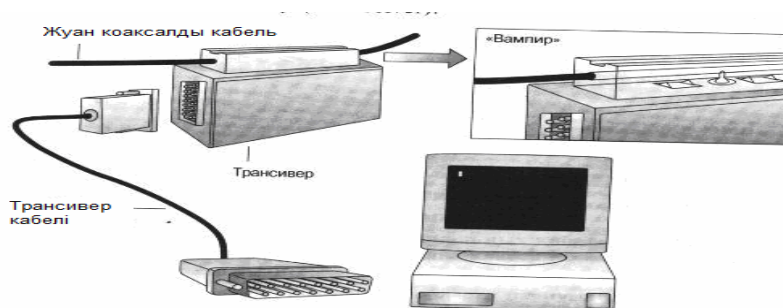
коаксальды жіңішке коаксальды кабельден құрылған кішкене желілерді біріктіретін негізгі кабель [магистраль (backbone)] ретінде пайдаланылады.

6-сурет. Жуан кабельдің тоқ өткізгіш бөлігі

Жуан кабельдің тоқ өткізгіш бөлігі де жуан болады. Жуан коаксальді кабельге қосу

үшін арнайы құрылғы *трансивер* (transceiver) пайдаланылады (7-сурет).

7-сурет. Трансиверді жуан кабельге жалғау

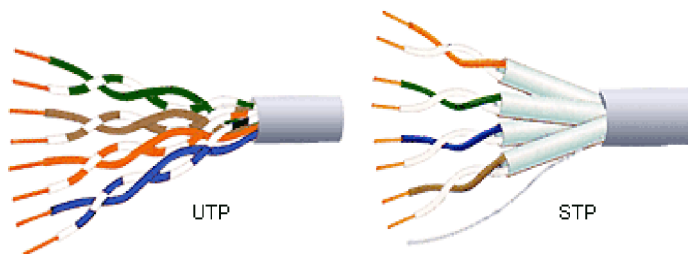
Трансивер «шаншу тармақтаушы» (piercing tap) немесе «вампи́р тісі» (vampire tap) деп аталатын арнайы коннектормен жабдықталған. Бұл тіс қабықшадан өтеді және тоқ өткізгіш сымымен қатынасады.

Қос ширатпа (twisted pair) – қабықта бір немесе бірнеше өткізгіштер жұбын біріктіретін мыс негізіндегі кабель. Әр жұп екі изоляцияланған мыс сымның бір бірімен ширатылған күйінде болады. Көбінесе кабельдің

бұл түрі сапасы және ақпаратты жіберу мүмкіндігі жағынан қатты ерекшеленеді. Нақты класс немесе категориясы бойынша кабельдер сипаттамасының сәйкестігі жалпыға белгілі стандарттарды (ISO 11801 және TIA-568) айқындайды. Сипаттамалар сигнал жіберу барысында кабельде өтетін физикалық процестерді анықтайтын кабельдің құрылымы мен онда қолданылатын материалдарға тікелей тәуелді. «Қос ширатпа» типті

кабель (TP, Twisted Pair) екі түрлі болады: экрандалған қос ширатпа (STP, Shielded Twisted Pair) және экрандалмаған қос ширатпа (UTP, Unshielded Twisted Pair). Сонымен

қатар бір талшықты және көп талшықты болып бөлінеді және де сыртқы төсемге арналған қос ширатпа бар (8-сурет).

8-сурет. Қос ширатпа кабель

Экрандалмаған қос ширатпа (Unshielded Twisted Pair) 1,2,3,4,5,5e,6,7 категорияларына жіктеледі. Қазіргі таңда ең кең тарағаны 10,100 және 1000 Мб/с мәлімет жіберу жылдамдығындағы 5 және 5е категориясы. Кабельдер 4 жұпты болып шығарылады. Барлық жұптарда белгілі бір түс және оралу қадамы болады. Әдетте екі жұбы мәлімет жіберуге, ал екеуі дыбыс жіберуге арналған. Кабельді құрылғымен байланыстыру үшін вилкалар және RJ-45 розеткалары қолданылады. Кабель диаметрі: 22 AWG, 24 AWG, 26 AWG, неғұрлым сан көбірек болса, соғұрлым оның диаметрі аз болады [3].

Экрандалған қос ширатпа 5,5e,6,7 кате-

горияларына бөлінеді. Бұл кабельдердің негізгі мақсаты жоғары жылдамдықты хаттамаларды қолдау болып табылады. Экрандалған қос ширатпа жіберілетін сигналдарды сыртқы кедергілерден жақсы қорғайды және тек мәлімет жіберу үшін қолданылады (1-кесте). Қос ширатпаның артықшылығы және кемшілігі:

- артықшылығы: қарапайым орнату, тоқтап қалуға орнықтылығы, жоғары өнімділікті;
- кемшіліктері: ұзындығы шектеулі, кедергіге әлсіз орнықтылығы (күшті трансформаторлар, жіберуші құрылғылар, күндізгі лампалар).

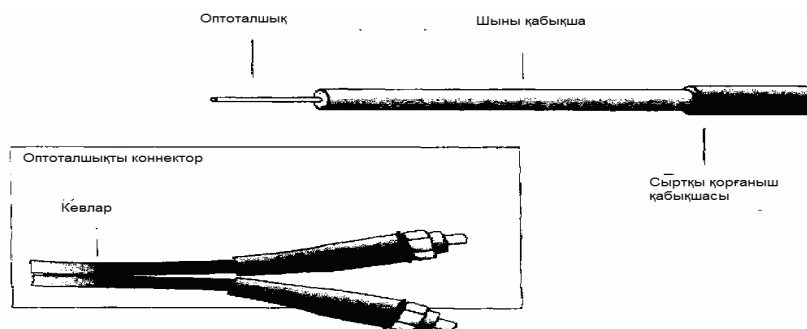
1-кесте

Ethernet және Fast Ethernet тораптарына арналған физикалық дәрежесінің параметрлері

	10Base-2	10Base-T	100Base-TX
Кабель	RG-58 жіңішке коаксиальды кабелі	3 және 5 категориялы экрандалмаған қос ширатпа	5е категориялы экрандалмаған қос ширатпа
Сегменттің максимальды ұзындығы, м	185	100	100
Желі түйіндері арасындағы максимальды ара қашықтық (қайталағышты қолданғанда), м	925	500	200
Сегменттегі максимальды станциялар саны	30	1024	1024

Оптомалшықты кабельге тоқталсақ сандар түрінде берілген сигналдарды сәуле арқылы таратады. Үлкен көлемді деректерді жоғары жылдамдықпен жіберу үшін арналған. Сигнал өткізгіш бөлігі - шыны цилиндр, оны кейде талшықты пластикадан да жасай-

ды. Бір кабель ішінде бірнеше өткізгіштер болады. Олардын біреуі сигнал беру үшін, ал екіншісі - қабылдау үшін мысты сымға қарағанда оптикалы ташықты кабельдерде деректерді беру жылдамдығы жоғары, бөгеттерге төзімді, бірақ қымбат (9-сурет).

9-сурет. Оптомалшықты кабель

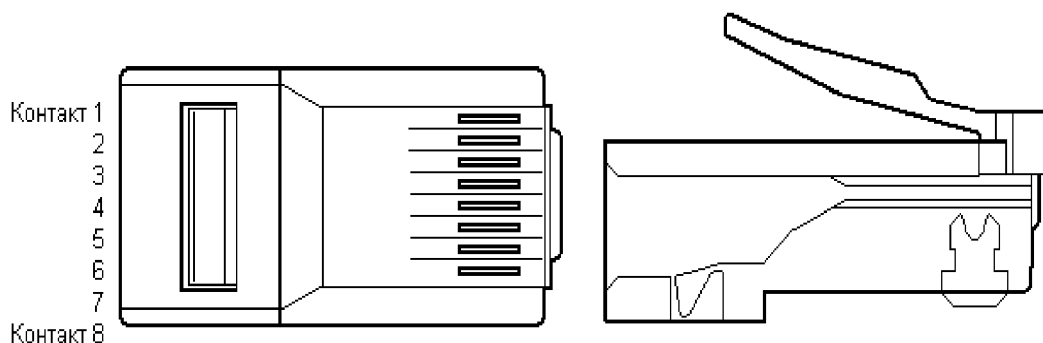
Бұл бөлімде «мыс» кабельдік коннекторлардың негізгі үш түрі қарастырылған – Арнайы курста коннекторлерге, олардың жалғануын қарастырсақ модульдік коннекторлар, коаксалды коннекторлар және IBM Data коннекторлары және оптомалшықты коннекторлар. Модульдік коннекторлар қос ширатпа кабелін қолдану өсіп келе жатқандықтан, заманауи телекоммуникациялық жүйеде анағұрлым кең таралған түрі болып келеді. Коаксиль бұрындары Ethernet және Arcnet жүйелерінде қолданылып келді, бірақ бірте-бірте ол көптеген инсталляциялардан қысқартылып тасталды. IBM Data Connector коннекторы ЭВП негізіндегі жүйеде маңызды компоненттердің бірі болып табылады және TIA 568-A стандартымен қолдану үшін спецификацияланған.

Модульдік коннекторларды қарастырамыз. Негізгі ақпараттық розетка болып модульдік айқыш болып табылады. Ақпараттық розеткадағы модульдік айқыш екі түрлі болуы мүмкін - 6 немесе 8-орынды. Барлық айқыштағы контактылар айқыштың алдыңғы жағынан қарағанда солдан оңға қарай нөмірленеді. Телекоммуникациялық шкафта

қолданылатын модульдік коннекторлар телефон кабельдік жүйесінде қолданылатын коннектормен бірдей. Коннекторлар төрттен басталып сегізден аяқталатын орыннан және екіден сегізге дейінгі контактыдан тұратын әр түрлі көлемде және контактылар конфигурациясынан тұрады. Айқыш типінің ең танымалы “RJ” номенклатуралық префиксі бар, серия нөмірі бар USOC (Universal Service Order Code) деп аталатыны [4].

Көбінесе бұл атауды ешқандай кодқа қатысы жоқ қолданбаны белгілеу үшін қолданылады. Мысалы әдеттегі 6-контактылы телефондық айқышты көбіне RJ-11 деп, ал 8-контактылы модульдік айқышты RJ-45 деп атайды. 8-контактылы модульдік айқышты TIA 568-A сәйкестілігімен телефон үшін де, деректер жіберу қолданбасы үшін де қолданылады, 8-контактылы модульдік разъем сонымен қатар 10BaseT, 100BaseT, 100VG-AnyLAN, Token-Ring/UTP сияқты қолданбалар үшін интерфейс ретінде қызмет етеді (10-сурет).

8-орынды модульдік айқышын көбінесе RJ-45 арнайы коннекторы деп дұрыс айтпайды.

10-сурет. RJ-45 айқышы

RJ-45 интерфейсінің ажырату сызбасы (өзімен бірге интерфейстік бағдарламалық резисторды қамтиды) негізінен T568A и T568B сызбасынан айырмашылығы соншалық, бұл екі атауды араластыруға ешқандай негіз жоқ. Айқыш үшін дұрыс атау – «8-орынды модульды». Шындығында бірдей орындар саны бар барлық модульдік коннекторлар конструкциялық түрде терминирлеуге дейін бірдей, терминирлегеннен кейін оларды ажырату сызбасының аты бойынша атауға болады. Мысалы, интерфейсті және 10BaseT ажырату сызбасын жүзеге асырғанда тек төрт жұп 8-орынды модульдік айқышты қосуға болады. Бұл жағдайда оны T568A деп те, B деп те атамайды, бұл екі сызба да барлық сегіз контактыны жалғауды талап етеді. Және де ол ажырату сызбасы қате болатындықтан, ал бағдарламалық резистор болмайтындықтан, RJ-45 сызбасына сәйкес келмейді.

Стандартты кабельдік жүйеде қолданылатын 8-орынды модульдік айқыш IEC 603-7 стандартында түсіндірілген. Осы айқыш TIA 568-A стандартында, жалғаспалы құжатта, сонымен қатар ISO/IEC IS-11801 стандартында анықталған.

Модульдік коннекторлар негізінен көп талшықты өткізгішті кабельдерді терминирлеу үшін арналған. Бастапқыда коннектор 2-8 көп талшықты өткізгіштен тұратын жалпақ кабельді терминирлеу үшін жасалды. Оның мақсаты жұмыс жиілігінің сипаттамасы 3 МГц дейін анықталғанына кара-

мастан телефон линиясының аудиожілігімен шектеледі. Модульдік коннекторларды кабельдік жүйенің 10 нан 100 МГц дейінгі жұмыс жиілігінде қолдануға рұқсат беру үшін, әдетте TIA коннекторға сәйкес келетін жұмыс сипаттамасының критерийін (негізінен бәсеңсу және NEXT) анықтайды. Нақты коннектордың бұл спецификациялармен сәйкес келген жағдайда ол 5 категорияға дейінгі қолданбалармен жұмыс жасау үшін қолданылуы мүмкін [5].

Бір талшықты өткізгішті терминирлеу үшін арналған модульдік коннекторлар бар, дегенмен арнайы коннектордың көмегімен бір талшықты өткізгішті терминирлеу ұсынылмайды. Модульдік контакт деп терминирлеу барысында өткізгіш изоляциясын кесетін және көп талшықты мыс өткізгішті электр контактысын тудыратын артқы жағы өткір жалпақ контактыны атайды. Контакт бір немесе көптеген нүктелерде құралуы мүмкін. Егер бұл технологияны бір талшықты өткізгішке қолданса, терминирлеу барысында контактының соңынан жанына жылжуы мүмкін және толық емес контакт түзілуі мүмкін немесе мүлде контакт болмауы мүмкін. Сол себепті бір талшықты өткізгішке арналған контактыларда төменгі жағында үш өткір шошағы болады. Терминирлеу барысында бағыттауыш үш шошақ арасында ортақтанады және сенімді контактыны құруда олармен ұсталып тұрады. Экрандалған модульдік айқыштар әр түрлі типтегі экран-

Информатика және дизайн сұрақтары /

далған кабельдерді терминирлеу үшін өңделген. Айқыш коннектордың сыртқы жағымен өтетін және оның формасын қайталайтын метал қабықты стандартты модульдік коннектордан тұрады [6]. Бұндай айқыштарды пайдаланғанда экранның дұрыс функциялануын қамтамасыз ету үшін бұл айқышпен үйлесімді розеткаларды қолдану керек. Кейде экран жерлендіру бағыттаушының кабелі 8-орынды модульдік айқыш контактыларының біреуінде терминирленуі мүмкін, бірақ бұндайда төрт балансталған жұптың стандартты байланысу мүмкіндігі

жоғалады. TIA стандарты ұсынған жалғыз экрандалған коннектор IBM Data Connector (STP-A, 2 жұп, 150 Ом) деп аталатын коннектор болып табылады [7].

Бұл мақалада желіде ақпарат тасмалдаушылардың жұмыс істеу принциптерінің кейбір мәселелер келтірілді, және желіде ақпарат тасымалдаушы кабельдердің физикалық принциптері толық қарастырылды. Жалпы арнайы курс 2 кредитті қамтиды. Дәріс материалдарына 1 кредит, зертханалық жұмысқа 1 кредит, өзіндік жұмысқа 1 кредит бөлінген.

Әдебиеттер

1. Томпсон Р.Б., Томпсон Б.Ф. Железо ПК:Энциклопедия. - СПб.: Питер, 2003.
2. Олифер В.Г., Олифер Н.А. «Компьютерные сети. Принципы, технологии, протоколы, 2-е изд». СПб, Питер-пресс, 2013.
3. «Администрирование сети на основе Microsoft Windows. Учебный курс MCSE». Москва, Русская редакция, 2014.
4. Кульгин М. «Технология корпоративных сетей. Энциклопедия». СПб, Питер, 2013.
5. <http://www.rosinf.ru/tnet.asp> - телекоммуникационные системы.
6. <http://www.connect.ru> – ақпарат және байланысқа байланысты журналдың электрондық түрі.
7. <http://www.ccc.ru> - «Сети и системы связи» журналының электрондық түрі.

Аннотация

Вопросы в этой статье относятся к одному из персональных компьютеров, который связан с носителем информационного кабеля с сетевым адаптером. Типы кабелей для подключения к адаптеру переменного тока, как подключить разъем и полностью отключить физические уровни все эти вопросы рассматриваются в статье. Возможностях подключения трансивера к толстому кабелю, тонкое кабельное соединение с компьютером, физические параметры для узлов Ethernet и Fast Ethernet и электрические контактные данные для многоволоконного медного проводника, который отсекает изоляцию проводника во время терминирования модульных контактов.

Annotation

The questions that are discussed in this article refer to one of the personal computers of the personal computer, which relates to the information cable cables with the network adapter. Complete the types of cables to connect to the AC adapter, how to connect the connector, and completely disengage the physical levels. Connectivity of a transceiver to thick cable, thin cable connection to computer, physical parameters for Ethernet and Fast Ethernet nodes, and electrical contact data for multi-fiber copper conductor, which cuts conductor insulation during terming modular contacts.

Ж.С. Рыскелдин, магистр, аға оқытушы

ҚазЭҚХСУ

Еуразиялық дизайнерлер одағының мүшесі

QAZAQSTAN ДИЗАЙНЫ САЛАСЫНДА ЛАТЫН ҚАРІПІНІҢ АЛАТЫН ОРЫНЫ

Дизайн іс-әрекет ретінде көркемдік шығармашылықты көрсетеді, өйткені көркем шығармашылықты сипаттаудың жоғарғы формасы өнерде жаңа жолдар салатын туынды жасау болып табылады. Қазақстан дизайнында латын қаріпінің алатын орны қандай дейтін болсақ, онда біз дизайнға латын әліпбиінің қатынасы мен байланысына шолу жасап, ерекшеліктерін анықтау. Дизайнер болу үшін көркемдік рәсімдеу заңдылықтарын және қажетті техникалық ептіліктерді үйрену, меңгеру жеткіліксіз. Белгілі бір ынтамен кез-келген адам жазуды, сурет салуды үйрене алады. Алайда техникалық қабілеттен бөлек көркемдік бейнені ойлай алатын қабілет те болу керек.

Негізгі ұғымдар: болашаққа бағдар, рухани жаңғыру, қазақ тілі, кириллица әліпбиі, төте жазу, жаңа технология, графикалық редактор, латын қаріпі, ұлттық стиль дизайны, компьютер тілі.

Ключевые слова: ориентация на будущее, духовное возрождение, казахский язык, кириллица, прямое письмо, новые технологии, графический редактор, латинский алфавит, национальный стиль, компьютерный язык.

Keywords: Orientation for the future: spiritual revival, Kazakh language, Cyrillic, direct writing, new technologies, graphic editor, Latin alphabet, national style, computer language.

Халықтың мәдени өркендеуінің бірі – жазу. Ол қоғамның жинап-түйген тәжірибесін кейінгі ұрпаққа мұра ретінде беруге мүмкіндік береді. Тіл мәдениеті мен оның қолданылуын реттеп отыратын қаріптік жүйе екенін бәріміз де жақсы білеміз. Кейбір деректерге сүйенетін болсақ, қазіргі қолданылып жүрген кириллица әліпбиі қазақ тілінің қатаң дыбыстарына ерекше екіпін беріп, тілдің өзіндік фонетикасы мен интонациясы өзгеріп бара жатқанына алаңдаушылық бар екенін аңғаруға болады.

Қазақ тілі мен жазу тарихына қысқаша тоқталып кететін болсақ, оны өзінің дамуы барысында тарихи кезеңнің талаптарына бейімделе отырып, жазуын бірнеше рет өзгертілген. VI–VII ғасырларда көне түркі халқы, ата-бабаларымыз, оның ішінде қазіргі қазақтардың ата-бабалары ғылымда Орхон-Енисей жазуы деген атаумен белгілі көне түркі руна жазуын пайдаланған.

XV ғасырға дейін түркі тілі Еуразияның басым бөлігінде ұлтаралық қарым-қатынас тілі болған. Мысалы, Бату және Мөңке хандар басқарған кезде Алтын Ордадағы ресми құжаттардың бәрі, халықаралық келіссөздер түркі тілінде де жүргізіліп отырған. Қазіргі Қазақстан аумағына ислам діні келгеннен бастап, яғни X ғасырдан бастап араб жазуына көшкен, бұл жазу XX ғасырдың басына дейін қолданылған. Қазақ тілінің араб жазуына көшудегі маңызды фактор – ол тілдің халықаралық деңгейде кеңінен қолданылуы болды. 1912 жылы Ахмет Байтұрсынұлы араб жазуына негізделген қазақ жазуын сол заманның талаптарына бейімдеу мақсатында оған реформа жасап, бұл жазуды шетелде тұратын миллиондаған қазақтардың пайдалануына мүмкіндік берді. «Жаңа емле» деп аталатын жаңа әліпбиді Қытай, Ауғанстан және Иранда тұратын қазақтар әлі күнге дейін пайдаланып келеді. Сондай-ақ сол

дәуірдің зерттеушілері мен қоғам қайраткерлерінің пікірінше, қазақ тілінің дамуында маңызды рөл атқарған араб жазуы (халық арасында «төте жазу» деп аталады) өзінің әлеуетін төмендетті. 1929 жылдан бастап Қазақстан аумағында жаңа, латынға бейімделген әліпби – «Бірыңғай түркі әліпбиі» пайда болды. Латын жазуына негізделген бұл жазу 1939 жылға дейін қолданылып, 11 жылдан кейін латын жазуының орнына кирилл әліпбиі келді. 1940 жылы «Латын жазуына бейімделген қазақ жазуын орыс жазуының негізіндегі жаңа әліпбиге көшіру туралы» Заң қабылданды [4].

Н.Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында қазақ жазуын латын графикасына көшіру тақырыбын нақтылай келе, мамандар мен Үкіметтің алдына мынадай міндеттер қойды:

- 2017 жылдың соңына дейін жаңа графикадағы қазақ әліпбиінің бірыңғай стандартты нұсқасын қабылдау;

- 2018 жылдан бастап жаңа әліпбиді оқытатын кадрлар даярлау мен орта мектептерге арналған оқулықтар даярлауды бастау;

- қазақ тілін латын қарпіне көшірудің нақты кестесін әзірлеу;

- 2025 жылдан бастап іс қағаздарын латын қарпінде жүргізу, мерзімді баспа-сөзді, оқулықтар мен басқа басылымдардың барлығын латын қарпінде жариялау. Қазақ жазуын латын графикасына көшіру қажеттілігі туралы айта келе, қазақ тілін латын қарпіне көшіру процесі жақсы дайындықпен және байыпты түрде жүргізілуге тиіс. Бұл біздің әлемдік өркениетпен ықпалдасуымызға, ағылшын тілін және интернет тілін үйренуімізге жағдай жасайды, - деп атап көрсетті Елбасы [1].

Латын қарпі қазіргі кезде жаһандандудың графикасына айналды. Латын қарпі жаңа технологиямен, компьютермен, сапалық жетістіктермен байланыстырылады. Тіпті жапон тілінде аталатын жапон фирмаларының өздері атауларын латын қарпімен

жазғанды дұрыс санайды. Қытайда экономиканың бірнеше секторларында әлемдік нарыққа шығу үшін, әлемдік деңгейдегі тұтынушыға түсінікті болу үшін латын қарпі қолданылатындығы белгілі. Латын қарпі брендтік графикаға айналып отыр. Латын қарпіне көшу уақыт талабынан қалмау үшін, әлемдік кеңістікке табысты интеграциялану үшін, бір қызығы, интеграцияланып қана қоймай, өзінің кескін-келбетін сақтап қалу үшін маңызды болып отыр. Кирилл қарпін, керісінше, әлемнің көп елі біле бермейді. Латын графикасына көшудің таза лингвистикалық сипаттағы бірқатар себептері де бар. Латын қарпіне көшу қазақ тілін дамытуға жаңа серпін береді. Өйткені бұл процесс тілдің грамматикалық, әсіресе фонетикалық жүйесі үйлестіруге жәрдемдеседі. Ғалымдар латын графикасы пайдалануға өте қолайлы әрі қазақ тілінің фонетикалық жүйесін дәл береді деген пікірде.

Дамыған елдерде жақсы дәстүр бар. Ол – әлемдік құндылықтарды тез игеру. Жаңалықтармен жарыса отырып, жылдамырақ сол әрекеттерді іске асыру. Өркениет дегеніміздің өзі – заманауи құбылыстарды заңды түрде ортаға бейімдеу екені мәлім. Бүгінгі ақпарат ағымына ілесу үшін аса шапшаңдық, зуылдаған жылдамдық қажет.

Шығармашылық жұмыста жаңа ойлардың пайда болуының негізін адам мен қоршаған ортаның өзара қарым қатынасы құрайды. Өйткені адам ойының өзі оны қоршаған орта құбылыстары белгілерінің әртүрлі байланыстарын қарастыратын психологиялық үрдіс болып табылады. Анализ және синтез нәтижесінде, яғни белгілі бір құбылыстарды белгілеріне қарай бөліп, ұқсас белгілерді біріктіру нәтижесінде қарапайым ассоциациялар бұдан ары қарай күрделі ассоциациялық тізбектерді түзеді және дамыған күрделі ойларды құрайды.

Дизайн іс-әрекет ретінде көркемдік шығармашылықты көрсетеді, өйткені көркем шығармашылықты сипаттаудың жоғарғы формасы өнерде жаңа жолдар салатын

туынды жасау болып табылады. Енді, Қазақстан дизайнында латын қаріпінің алатын орны қандай дейтін болсақ, онда біз дизайн мен латын әліпбиінің қатынасы мен байланысына шолу жасап көрейік.

Көркемдік ойды ғылыми ойдан ерекшелендіретін өзіндік белгісі логикалық қорытындылардан емес, нақты образдар арқылы көрінеді. Мәселен, философиялық ой қорытындыларымен, ғалым түсініктерімен, ал суретші-дизайнерлер бейнелер, суреттер арқылы бір нәрсені айта алады, яғни әркім өз көзқарасын әртүрлі тәсілмен жеткізеді. Дизайнер болу үшін көркемдік рәсімдеу заңдылықтарын және қажетті техникалық ептіліктерді үйрену, меңгеру жеткіліксіз. Белгілі бір ынтамен кез-келген адам жазуды, сурет салуды үйрене алады. Алайда техникалық қабілеттен бөлек көркемдік бейнені ойлай алатын қабілет те болу керек. Дизайнерлер өз шығармашылығында әртүрлі әдістерді пайдаланады. Өнер туындысы адам сезіміне, санасына әсер етеді. Көркем туынды жасау үрдісінде суретші сезімді, сананы қолданымға алады. Бір жағынан тек сезіммен жұмыс істеу біраз қиындықтарды тудыруы мүмкін, алайда, екінші жағынан алып қарасақ, шығармашылық дегеніміздің өзі техникалық орындалу шеберлігіне қарамастан нақты саналық туынды болып табылады.

Дизайн – шығармашылық жұмыс. Оның мақсаты – өнеркәсіп бұйымдарының формальдық сапасын анықтау және де сәулеттік, графикалық дизайн формалары мен композициялық шешімдерін жасау болып саналады, яғни дизайн жобаларының сыртқы пішімін, әсіресе қолданушы мен жасаушының көзқарастары жағынан дизайн жобаның структуралық және функционалдық байланысын бірыңғай бүтін етіп көрсету [3].

Дизайнер болу үшін көркемдік рәсімдеу заңдылықтарын және қажетті техникалық ептіліктерді үйрену, меңгеру жеткіліксіз. Белгілі бір ынтамен кез-келген адам жазуды, сурет салуды үйрене алады. Алайда техникалық қабілеттен бөлек көркемдік бейнені

ойлай алатын қабілет те болу керек. Образды ойлау – бұл заттар, түсініктер мен ойлар қабылданған мазмұнын жанды, айқын, яғни ассоциация барысында туындаған образға тән етіп шығаруы қажет. Бұл жерде дизайнердің өмірлік тәжірибесі мен шығармашылық дарыны үлкен роль атқарады. Дарынды толығымен ашып көрсету үшін белгілі бір икемдерді тәрбиелеудің маңызы зор. Дизайнер санасында бұрын көрген заттары, құбылыстары жөнінде тікелей қабылдаудан бірқатар ерекшеленетін бейнелер туындайды. Елестету барысында заттар мен құбылыстар қабылдауға тән нақтылықпен қатар шын өмірдің бейнелерімен байытылып, толықтырылады. Олардың өзіндік маңызды қасиеттері мен белгілерінің белгілі бір бөлігі таңдалынып алынады, ал нақты кезеңде аса маңызды болып табылмайтын екінші дәрежелі белгілері мен қасиеттері бөлек қарастырылады.

Кезеңдері:

- Қолөнер кәсіпшілігі – дизайнның арғы тегі, алмастырушысы (адамзаттың өмір салтының қалыптасуынан - 18-ші ғасырдың аяғына дейінгі уақытта)

- Индустриалды машиналық өндіріс – 18-ші ғасырдың аяғы, 20-шы ғасырдың бас жағы.

- Дизайн кезеңі – 20-шы ғасырдың бас жағы – қазіргі кезең.

Қолөнер кәсіпшілігі – қолдан жасалады, примитивті еңбек құралдары, примитивті технология, аз мөлшерде шығарылады, адамның сұранысын қанағаттандыру үшін заттың тиімділігін, ыңғайлылығын, сұлулығын, экономикалық мүмкіншілігін қарастырып отырған.

Дизайн өнерінің қазіргі заман сұранысына, талабына ауадай қажет өнер екендігі даусыз. Дизайн өнері біздің қазіргі күнделікті өмірімізге тікелей еніп келеді, өйткені қазіргі заманның талабы да осылай.

Заманауи техника мен технологияның қарқынды дамуы арқасында адамзаттың өмір сүру салты да өзгере бастады емес пе.

Заманауи техника мен технология тілі латын тілінде болса, сол тілді жақынырақ ұғынып, білуге талпынбайтын адам бар ма екен?

Дизайн саласы Қазақстанға кенжелеу келсе де, заман үрдісіне қарай қарқынды даму үстінде. Дизайн араласпайтын сала қазір, жоқ десе де болады. Ал қазіргі компьютер, ұялы телефондар, жаңа инновациялар, әлемдегі озық технологиялардың барлығы латыншаға икемделген. Бүгінгі таңда Жер жүзіне үстемдік құрып тұрған ағылшын тілі де осы латыншаның бір ағайыны. Сол дизайнды жасайтын компьютерлік графикалық редакторлар латын әліпбиіне құрылған. Оның ішіндегі қаріптік үлгілерде латынша формада болғандықтан жарнама болмаса

басқа да баспа өнімдерін дайындау кезінде біршама қиындықтар мен ығайсыздықтар туындайды. Кез келген брендтік атаулар мен тауар белгілері латын қаріптерімен белгіленеді. Осы орайда Қазақстандық ұлттық стилдерінің дизайны сол латын қаріпінде өз үйлесімін табатынына көзіміз жетеді.

Шындығында, бүгінгі жаһандану дәуірінде бәсекелестікке қабілетті елдер ғана алға озып, халқының тұрмыс-тіршілігін түзей алады емес пе. Түйіндеп айтқанда, төрткүл дүние қолданып отырған латын қарпіне қадам басып, көшіп, өмірімізге орнықтыру, бәсекеге қабілетті әлем алпауыттарымен деңгейлес болу үшін тәуекелге бас тігу – бүгінгі заман талабы.

Әдебиеттер

1. Н.Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру».
2. Яцюк О.Г. Романычева Э.- Компьютерные технологии в дизайне. - СПб.:БХВ-Петербург, 2001.
3. Безмоздин Л.Н. В мире дизайна/Отв. ред. З.Л. Подольская.- Ксерокоп. - Ташкент Фан, 1990.
4. <https://egemen.kz/article/tartip-zhok-zherde-talap-darmensiz>

Аннотация

Дизайн отражает художественное творчество как художественную форму, потому что высшая форма художественного описательного искусства - это создание новых путей в искусстве. В дизайне Казахстана латинский шрифт - это место, где можно взглянуть на отношение латинского алфавита к дизайну. Чтобы стать дизайнером, недостаточно изучать и осваивать законы о художественной формулировке и необходимые технические навыки. С определенным энтузиазмом каждый может научиться писать и рисовать. Тем не менее, необходимо иметь способность думать о художественных образах помимо технических возможностей.

Annotation

Design reflects artistic creativity as an artistic form, because the highest form of artistic descriptive art is the creation of new ways in art. In the design of Kazakhstan the Latin font is a place where you can look at the relation of the Latin alphabet to the design. To become a designer, it is not enough to study and master the laws on artistic formulation and the necessary technical skills. With a certain enthusiasm, everyone can learn to write and draw. Nevertheless, it is necessary to have the ability to think about artistic images in addition to technical capabilities.

ӘОЖ 504.75:61
ҒТАМР 87.01.

М.Е. Байдалина, магистр, аға оқытушы
ҚазЭҚХСУ

ЭКОЛОГИЯ ЖӘНЕ АДАМ ДЕНСАУЛЫҒЫ

Берілген мақалада экологияның, экологиялық факторлар мен экологиялық жағдайлардың адамның денсаулығына адамның ағзасына әсер тигізетін жолдары зерттелген. Қазіргі таңда адам денсаулығына экологиялық жағдайлар тікелей әсерін тигізіуі дәлелденген және көптеген факторлар, олардың ішінде психологиялық жағдай, медицина, еңбек шарттары, адамның өз денсаулығына көзқарасы да ықпалын тигізеді.

Адам денсаулығы әрқашан адамның өмірінің барлық қырларын жақсарту және өркендеуінің негізі болып табылған, сондықтан адамның денсаулығын сақтап, адам экологиясын ғылыми тұрғыдан зерттей отырып, экологиялық мәселелерін шешу жолдары қарастырылады.

Негізгі ұғымдар: адам денсаулығы, адам экологиясы, экологиялық төзімділік, қоғам денсаулығы, экологиялық факторлар, экологиялық мәселелер.

Ключевые слова: здоровье человека, экология человека, экологическая толерантность, общественное здоровье, экологические факторы, экологические проблемы.

Keywords: human health, human ecology, ecological tolerance, public health, ecological factors, ecological problems.

Қазіргі таңда экологиялық мәселелер – маңызы зор өмірлік мәселелердің бірі болып табылады, өйткені адам табиғатпен тікелей байланысты; адамның, болашақ ұрпақтардың өмір сүретін ортасына экологиялық жағдайлар әсер тигізеді. Табиғаттың, қоршаған отраның жағдайы, су, ауа, жер тазалығы адам ағзасына ықпал етеді, неғұрлым қоршаған орта ластанады, соғұрлым экологиялық факторлар теріс әсерін тигізеді.

Адам баласының қалыпты өмір сүруі үшін оған қажетті қоршаған орта жағдайлары және табиғат байлықтары болуы қажет.

Адамзат қоршаған орта мен табиғат байлықтарын өз қажетіне пайдалана алатын саналы тіршілік иесі. Адам тек табиғатты пайдаланып қана қоймай, табиғатты өзгерте

де алады, адамның табиғатқа әсер тигізетін факторлар антропогендік деп аталады, антропогендік факторлар (грек. *anthropos* – адам, *genos* – тегі, пайда болуы, лат. *factor* – іс-әрекет) – адамның барлық тірі организмдердің мекен ортасы ретіндегі табиғатты өзгертуіне әкеп соғатын немесе олардың тіршілігіне тікелей әсер ететін сан алуан әрекеттері. Антропогендік факторға қоршаған ортаға адамның тигізген іс-әрекетінің нәтижесінде атмосфера, өзен-көл және мұхит құрамының өзгеруі, сондай-ақ технология қалдықтары мен радиоактивтік заттардың әсерінен топырақтың ластануы, сөйтіп, жалпы экожүйенің құрамы мен құрылысының бұзылуы жатады. Қазіргі кезде адамның іс-әрекетінің кең көлемде бүкіл биосфераға

ерекше әсер етуі жер шарының барлық аймақтарында айқын байқалуда.

Қазіргі кезде адамның қоршаған ортамен қарым-қатынасы ерекше маңызға ие. Пайдалы қазба байлықтарының шектен тыс көп пайдалануы, жер бетінен көптеген өсімдіктер мен жануарлар түрлерінің жоқ болып кетуі және сонымен қатар табиғи ортаның ластануынан адамдардың денсаулығы да бұзыла бастады. Қоршаған ортаның шектен тыс ластануынан бұрын белгісіз аурулар пайда болуда. Мысалы, адам қоршаған ортаның сынаппен ластануынан – минамата, ал калий элементі арқылы ластануынан итай-итай ауруларына шалдығуда. Тіпті сыртқы ортаның шектен тыс ластануы адамның генетикалық ақпараттарын өзгертіп жіберетіндігіне түрлі кейіптегі сәбилердің дүниеге келуі мысал бола алады. Өзіміздің қоршаған тіршілік ортасын – биосфераны келешек ұрпаққа бүлдірмей ластамай, көркейтіп, көріктендіріп жеткізу бүгінгі жас ұрпақтың басты парызы болып табылады. Сондықтан, студенттерге қоршаған ортаның экологиялық жағдайы мен оны қорғау жолдары туралы мағлұмат беріп, экологиялық, эстетикалық тәрбие беру және оларды туған өлке табиғатын сүюге, қорғауға, қамқорлық жасауға баулуымыз керек [1].

Табиғатқа жанашыр болу адамзат қоғамына, оның келешегіне жанашырлық жасау болып табылады. Сол себепті туған жеріміздің тамылжыған тамаша табиғатын сүю, оны қастерлеп, қадірлеу әрбір адамның азаматтық парызы

Адамның денсаулығының төмендеу, ауруға шалдығуын ағзаның ортаға толық бейімделе алмауымен, қолайсыз әсерлерге берген теріс жауабы ретінде қарастыру керек. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ВОЗ) анықтамасы бойынша, денсаулық дегеніміз – бұл тек аурудың болмауы емес, ол толық физикалық, психологиялық және әлеуметтік қолайлылық.

Ғалымдардың есептеулері бойынша адамдардың денсаулық жағдайы 50-52% – өмір

сүру салтына, 20-25% – тұқым қуалау факторларына, 18-20% – қоршаған орта жағдайларына, ал 7-12% ғана денсаулық сақтау саласының деңгейіне байланысты болады. Антропогенді факторлар бұрын болмаған, жаңа техногенді ауруларды туғызады [2].

Адамның денсаулығына зиянды әсер ететін факторлардың ішінде әр түрлі ластаушы заттар бірінші орын алады. Адамның іс-әрекеті нәтижесінде биосфераға, оған тән емес 4 млн-нан астам заттар шығарылады. Сонымен қатар, жыл сайын қоршаған ортаға мыңдаған жаңа заттар шығарылады. Олардың көпшілігі ксеиобиотиктер (грек тілінен аударғанда *xenos* – бөтен) адам мен басқа да тірі ағзалар үшін бөтен заттар.

Аурулардың көбеюі сонымен қатар табиғи ортаның әр түрлі трансформацияларымен, оның толық бұзылуы, өнеркәсіптік кешендерге, бір типті тұрғын жерлерге және т.б., яғни «үшінші табиғатқа» айналуына байланысты. Денсаулыққа әлеуметтік және экономикалық жағдайлардың әсері артып отыр. Табиғи және физико-химиялық тұрғыдан алғанда таза орта болса да, қолайсыз әлеуметтік-экономикалық жағдай ауру мен өлімнің артуына әкелетінін өмір көрсетіп отыр. Ауру мен өлімнің қоршаған орта жағдайларына тәуелділігі жекелеген мемлекеттер мен аймақтар мысалынан көрінеді.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының мәліметтері бойынша жыл сайын дүние жүзінде шамамен 500 мың адам пестицидтермен уланады және оның 5 мыңы өліммен аяқталады. Мұндай құбылыстар әдетте «үшінші әлем» елдерінде жиі кездеседі. АҚШ-пен салыстырғанда бұл елдерде улану 13 есе артық.

Американ ғалымдарының мәліметтері бойынша барлық қатерлі ісік ауруларының 90% қоршаған ортаның қолайсыз әсеріне байланысты. ФРГ-де соңғы 10 жылда қатерлі ісікпен ауыратындардың үлесі ер кісілерде 15-тен 23%-ға дейін, ал әйелдерде 17-ден 25%-ға дейін артқан. Аурулар индустриалды және ластанған аудандарда жиі кездеседі.

Балалардың жалпы ауруларына әсер ететін күшті фактор көміртегі тотығы мен шу болып табылады. Ғалымдардың мәліметтері бойынша СО-ның мөлшері 6,5-тен 12 ЗЖЖК-ге көтерілуі балалардың ауруларының 2 есе, ал акустикалық қолайсыздықтың 8-ден 20%-ға артуы – 1,4 есеге артуына әкеледі [3].

Арал аймағы экологиялық апат аймағы болып табылады. Бұл аймақ аурулар мен өлімдердің жоғары болуымен сипатталады. Мысалы, Қарақалпақстанда (Өзбекстан) балалар өлімінің жиілігі туылған мың балаға 87-ден келеді, ал Скандинавия елдерінде 7-8, Жапонияда – 5. Бұрынғы КСРО-да 80-жылдардың соңында орташа балалар өлімінің жиілігі 24-25 болған.

Аурулар туғызатын зиянды және ластау заттар мен қолайсыз қоршаған орта факторлары. Ағзаларға қолайсыз әсер ететін және ауруларға әкеліп соқтыратын заттарды төмендегідей топтарға бөліп көрсетуге болады:

1) канцерогендер (латын тілінен аударғанда *cancer* – рак, генезис – шығу тегі) қатерлі ісіктер туғызады. Қазіргі уақытта шамамен 500 осындай заттар белгілі. Олардың ішіндегі ең күштілеріне бензо(а)пирен және басқа да полициклді ароматтық көмірсулар, ультракүлгін сәулелер, радиоактивті изотоптар, эноксидті смолалар, антриттер, нитрозаминдер, асбест және т.б. жатады;

2) мутагендер (латын тілінен аударғанда *mutatio* – өзгеру) – хромосомалар саны мен құрылымының өзгеруіне әкеліп соқтырады. Оларға: рентген сәулелері, гамма-сәулелер, нейтрондар, бензо(а)пирен, колхицин, кейбір вирустар және т.б. жатады;

3) тератогендер (грек тілінен аударғанда *teras, teralos* – құбыжық) – жеке дамуда кемістіктерге әкелетін, кемтарлықтардың пайда болуына әкелетін заттар. Тератогендерге әсер ететін мөлшерінен артып кететін кез келген фактор жатады. Көбінесе тератогендерге мутагендер, сондай-ақ пестицидтер, тыңайтқыштар, шу және т.б. ластаушылар жатады.

Сонымен қатар, эмбриогендерді де бөліп көрсетуге болады. Эмбриогендер (грек тілінен аударғанда *embryo* – ұрық) эмбрионалдық даму кезінде зақымдануларға әкелетін заттар. Эмбриогендерге тератогендер, мутагендер және басқа да заттар (мысалы, алкогольді ішімдіктер, есірткі заттар және т.б.) жатады [4].

Адам қызметінің нәтижесінде жаңа, бұрын болмаған аурулар пайда болады. Мұндай ауруларды ерекше техногенді аурулар тобына жатқызады. Оларға қорғасын («сатуризм»), кадмий («ита-ита»), сынап қосылыстарымен («минамата») және т.б. уланудан пайда болған аурулар жатады. Зиянды органикалық және бейорганикалық заттар да денсаулыққа ықпал тигізеді. Көптеген органикалық заттар улы және жоғары дәрежеде тұрақты болып табылады. Олар көбінесе канцероген, мутаген, тератоген немесе басқа аурулардың пайда болуын күшейтеді. Органикалық қосылыстардың ішінде, әсіресе, галогенді көмірсулар мен полициклді ароматтық көмірсулар (ПАК) қауіпті. Галогенді көмірсулар. Бұл топқа бір немесе бірнеше көміртегі атомдары хлор, бром, йод немесе фтормен алмасқан органикалық қосылыстар жатады. Хлорлы көмірсулар кең таралған. Олардың көпшілігі тұрақты, ағзалар оларды жеңіл сіңіреді және жекелеген мүшелер мен ұлпаларда жиналуға қабілетті. Мысалы, поливинилхлорид (ПВХ), полихлорды бифенилдер (ПХБ), ДДТ (пестицид), тетрахлорфенол және тетрахлорэтилен (еріткіштер). Бұл топқа өте улы зат – диоксиндер де жатады. ПВХ мен винилхлорид бауырдың қатерлі ісігін, тері, сүйек пен аяқ-қолдың зақымдануынан көрінетін винилхлоридтік ауруды туғызады. Ұзақ уақыт бойы винилхлорид қауіпсіз деп есептеліп келді. Оны аэрозоль баллондарында газ-тасымалдаушы және медицинада наркоз ретінде қолданып келген. Тек 70-жылдары ғана оның улы қасиеттері анықталды. Белгілі ДДТ (дихлордифенилдихлорэтан) да хлорлы көмірсуларға жатады. 1939 жылы Моллер бұл заттың инсек-

тицидтік қасиеттерін анықтады. Бұл препараттың 15 млн тоннасы жер шарының барлық дерлік аймақтарында қолданылған. Антарктиданың өзінен шамамен 25 мың тонна ДДТ табылған. Кейіннен ДДТ май ұлпалары мен ана сүтінде жиналатыны белгілі болды. 70-жылдардан бастап бұл инсектицидті қолдануға тыйым салынды. Бірақ жоғары дәрежеде тұрақтылығына байланысты (ыдырау мерзімі 50 жыл) ол қоректік тізбектерде әлі де интенсивті түрде айналымда болып келеді. Диоксиндер қазіргі белгілі улы заттардың ішіндегі ең күштілерінің бірі. Диоксиннің канцерогенді, мутагенді, тератогенді әсері анықталған. Ол әйелдің бала туу қабілетіне әсер етеді. Диоксиннің көп бөлігі (шамамен 200 кг) қоршаған ортаға американдықтардың Вьетнамда қолданған дефолианттары түрінде шығарылды. Нәтижеде тек вьетнамдықтар ғана зардап шеккен жоқ шамамен 20 мың американдықтарды да қамтыды. Фенолмен улану бауырды, бүйректі, қанды зақымдайды. Ағзаның тұқым қуалау қасиетіне де әсері анықталған. Сонымен қатар канцерогенді және тератогенді әсер етеді. Халықтың денсаулығына метанол немесе метил спирті өте қауіпті. Түсі мен иісі бойынша оны этил спиртінен айыру өте қиын улы зат. 30-100 мл мөлшері адамның өліміне әкеліп соқтырады. Формальдегид химия өндірісінің маңызды өнімдерінің бірі болып табылады. Фтор альдегид аллергиялық реакциялар туғызуы мүмкін. Сонымен қатар оның канцерогендігі туралы да мәліметтер бар. Адам мен басқа да тірі ағзалар бұл затпен үнемі әсерлесуде болады (пластик, ағашты-талшықтар, консерванттар, автокөліктердің газдары, темекі түтіні т.б.). Дүние жүзінде ондаған миллион тоннасы өндіріледі. Қазір бұл затты тұрмыстық мақсатта қолдануды шектеуге бағытталған шаралар жүргізілуде. Ауыр металдар. Көптеген ауыр металдар ағзалардың тіршілігіне қажет және микроэлементтер тобына жатады. Оларға цинк, мыс, марганец, темір және т.б. кіреді. Сонымен қатар олар тірі ағзалар үшін улы.

Ауыр металдар ақуыздармен жеңіл байланысып, майда еріп, жинақталады. Ауыр металдардың қоршаған орта мен ағзада жинақталуының негізгі көзі – отынды жағу, пестицидтер, кейбір органикалық қосылыстар, өндірістік қалдықтар және т.б. [5].

Белгілі мәліметтер бойынша (Вронский, 1996) антропогенді заттар есебінен қоршаған ортаға қорғасынның 94-97%-ы, кадмийдің – 84-89%, мыстың – 56-87%, никельдің – 66-75%, сынаитың – 60% шығарылады. Қорғасынның негізгі көзі – автокөлік жанармайы болып табылады. Қорғасынның көп бөлігі металлургия кәсіпорындары мен ауыл шаруашылығында пестицид ретінде мышьяқты қорғасынды қолдану кезінде шығарылады. Қоршаған ортада қорғасынның артуы, әсіресе, өнеркәсіптік революцияның басталуымен тығыз байланысты. XX ғасырдың қала тұрғындарының қаңқасындағы қорғасынның мөлшері 1600 жыл бұрын өмір сүрген адамдармен салыстырғанда 700-1200 есе артық. Қорғасынмен улану немесе «сатуризмнің» белгілері мынадай: тез шаршау, кешке көру қабілетінің төмендеуі, қан аздық, бүйректің зақымдануы, жүрек ауруы, уақытынан бұрын босану, түсік тастау. Кадмий. Ауыр металдардың ішіндегі ең улы элемент. Ортаға кадмийдің шығарылу себептері тас көмірдің шаңы, химиялық тыңайтқыштар, пластмассалардың қалдықтары мен жану өнімдері, темекі түтіні. Қорғасынға қарағанда кадмий топырақтан өсімдікке жеңіл өтеді (70%-ға дейін) де, ағзадан баяу шығарылады. Негізінен бүйректі (бүйректе жиналады), жүйке жүйесін, жыныс мүшелерін зақымдайды, тыныс алу жүйесіне зиян. «Ита-ита» ауруын туғызады.

Сынап. Қоршаған ортада кеңінен таралған. Дүние жүзіндегі сынаптың өндірісі жылына 10 мың т. астам. Ол негізінен электротехникада, медицинада және химия өнеркәсібінде қолданылады.

Металдық (элементарлық) сынап іс жүзінде ағзаға зиянды емес. Бірақ бу түріндегі сынаптың әсері қауіпті. Ағзаға тамақпен не

тері арқылы енген сынап тұздарының қауіптілігі жоғары. Сынаптың металлоорганикалық қосылыстары (әсіресе метил сынап) ағза үшін өте улы және қауіпті.

Асбест. Соңғы кезде дәрігерлердің назарын өзіне аударып отыр. Ұсақ асбест шаңы – асбестоз ауруын туғызады. Өкпе ұлпаларын зақымдап, қатерлі ісіктерге әкеледі.

Қала және адамның денсаулығы Қазіргі кездегі адамның экологиялық ортасы – қала. Ол ең ірі және табиғи ортадан өзгеше, көптеген параметрлері бойынша экстремалды деуге болатын орта. Қалада техногенді қуаттың орасан зор концентрациясы жиналады.

Дүние жүзінің қалаларында қазір ғаламшарымызды мекендейтін халықтың шамамен жартысы шоғырланған. Соңғы 45 жылда қала халқының саны 729 млн-нан 2540 млн адамға дейін өсті, яғни 3,5 еседей, ал олардың халықтың жалпы санындағы үлесі 29-дан 44%-ға дейін артқан. Сонымен қатар, қалалардың іріленуі жүріп отыр. 1995 жылдың соңына қарай дүние жүзінде халқының саны 1 млн-нан астам халқы бар 320 қала және 5 млн-нан астам халқы бар 48 қала болған. Бірақ урбанизация (латын тілінен аударғанда *urbanus* - қалалық) процесі тек қала халқының немесе қалалардың мөлшері мен санының артуымен ғана шектелмейді. Сонымен қатар, бұл процесс қоғам өміріндегі қалалардың рөлінің артуынан, көптеген адамдардың өмір сүру салтының өзгеруінен де көрінеді.

Қалалардағы адам экологиясына тән нәрсе – бұл табиғи экологиялық факторлардан оқшаулану болып табылады. Қажетті мөлшерде өсімдіктер, тірі топырақпен, сумен қамтамасыз етілген. Су адамның барлық өмір сүру технологиялық салаларында қажет болатын компоненттердің бірі [6]. Адамның биологиялық табиғаты мен оның табиғатқа қарсы іс-әрекетінің нәтижелері арасындағы қайшылық, әсіресе қала жағдайында шиеленісе түседі.

Қазіргі кездегі қала – күрделі әлеуметтік-экономикалық ағза. Ол демографиялық, эко-

номико-географиялық, инженерлік-құрылыс, сәулеттік факторлардың әсерінен, қоршаған экономикалық кеңістік пен табиғи ортаның алуан түрлі өзара әсерлері нәтижесінде қалыптасады. Көбінесе, қалалармен қоғамдық процестің көптеген белгілерін байланыстырады. Бірақ, қала өркениеті – қолайлы жағдайлар, тұрмыстың жеңілдеуіне әкелгенмен, коммуникация тығыздығы, әр түрлі қажеттіліктерді қанағаттандыру мүмкіндіктері – тек барлық жағынан қолайлы орта емес. Қала ортасы адамның басты сапасы – оның денсаулығына қолайсыз әсер етеді. Атмосфераның, судың, азық-түлік өнімдерінің, күнделікті қажетті заттардың өнеркәсіп пен транспорттың қалдықтарымен ластануы, электромагниттік өріс, вибрация, шу, ауаның дезионизациялануы, тұрмыстың химияландырылуы, шектен тыс көп ақпараттардың ағыны, уақыттың жетіспеуі, гиподинамия, эмоциогенді қысым, дұрыс тамақтанбау, зиянды әрекеттердің кеңінен таралуы – осылардың барлығы қосылып адамның денсаулығын нашарлатады [7].

Қала халқының басым бөлігі демалатын қаладан тыс, табиғи жағдайда өткізуге тырысады. Бірақ, мұндай жерлерде мүмкін болатын рекреациялық (рекреация латын тілінен демалу, сауығу) қысым артады да, олар: қаланың жалғасына айналады.

Кез келген экологиялық мәселелерді шешу үшін, адамдардың әрекетімен болып жатқан ғылыми жетістіктердің барлық болашақ ұрпақтың сақталуына, денсаулығына, болашағына тұжырымдама беретін адам экологиясы.

Бүгін күрт өзгерген экологиялық мәселелерді шешуде адамның өзі туындатып отырған күрделі ғылыми жетістіктерін ендігі жерде табиғи ортаны, адам баласының болашағын сақтау үшін, табиғатты қорғау тиімді пайдалану керек. Себебі, адам мен қоршаған ортаның арасындағы байланыс ХХ ғ. ортасына дейін ғылымда қарастырылмаған. Ғылыми тұрғыдан адам экологиясын зерттеу кейінгі жылдары ғана қолға алынды.

Себебі, адамдардың өмір сүру деңгейін көтеру үшін қоршаған ортаның табиғатының бұзылуы, адам баласының денсаулығына зиян әкелгендігі анықталды. Адам- табиғаттың туындысы, онсыз өмір сүре алмайды.

Адам экологиясын ғылыми тұрғыдан қарастыруға, оны зерттеу үлкен әсер еткен ХХ ғ. өмірге келген «Қоршаған орта түсінігі». Соның нәтижесінде адамның өмір сүріп жатқан жері, оның үйі, сол үйдің тұрақты, таза болуы адамға байланысты. Егер оны адам қорғамаса, жағдай жасамаса, онда ертен құлауы мүмкін.

Табиғат – адамзаттың тіршілік ететін ортасы, сондықтан оның көптеген сұраныстарын қанағаттандыратын шикізат көзі болып саналады. Қоршаған ортаның табиғат жағдайлары адамның шаруашылық әрекетінің түрін анықтайды. Мысалы, Қазақстан-

ның шөлейтті, далалы аймақтарында ежелден мал шаруашылығымен айналысқан, ал өзен бойларында суармалы егіншіліктің ойшақтары орналасқан.

Сонымен қатар қоршаған орта адам денсаулығына да әсерін тигізеді. Ауаның тазалығы, қоршаған ортаның басқа құрам бөліктеріндегі тепе-теңдіктің сақталуы адамның жұмыс қабілетіне, ұзақ өмір сүруіне жағдай жасайды. Тамаша табиғат көрністері адамның күш-қуатының қалпына келіп, тынығуына көмектеседі. Қазіргі кезеңде ғылым мен техниканың өркендеуінің нәтижесінде адамның қоршаған ортаға ықпалы артты. Мұндай ықпалдың зиянды жақтарының бірі - адам денсаулығына әсер етуі. Сондықтан барлық экологиялық мәселелерді анықтап, оны шешуге өз үлесімді қосамын.

Әдебиеттер

1. Әбенев Ө.А. Қоршаған ортаға қамқорлық қажет: Жезқазған қал. қоршаған ортаны қорғау бөлімінің бастығы Ө.А.Әбеневпен әңгіме / Әңгімелескен А.Құрмансейітов// Сарыарқа. - 2002.
2. Әбенев Ө.А. Табиғат тепе-теңдігі - ұрпақ мүддесі: Жезқазған қал. қоршаған ортаны қорғау бөлімінің бастығы Ө.А.Әбеневпен әңгіме / Әңгімелескен А.Құрмансейітов// Сарыарқа. - 2002.
3. Жұмышев Қ. Құтты мекен-Қарағаш // Табиғатым-тағдырым / Құраст. С.Байханов. - Алматы, 1991. - 268-285 бб.
4. Көшімбаев С. Абыз дала, аңыз дала (Жезқазған, Ұлытау өңірі туралы) // Сарыарқа/ С.Көшімбаев. - Алматы, 1989. – 98-151 б.
5. Теміреева Ф. Жезқазған облысының географиясы / Ф.Теміреева, С.Нұрсейітов. - Алматы: Рауан, 1994. - 128 б.
6. Байдаулетова А.Т. Методы автоматизации расчетов экологических задач. КазЭҚХСУ Хабаршысы, 2017 ж. №1, 102 б.
7. Нұркенова С. Туған табиғат - тіршілік көзі сондықтан оны аялай білу парыз: Жезқазған аймағының ауданаралық экология және биоресурстар басқармасының баст.Ө.А.Әбеневпен сұхбат//Сарыарқа. - 1998.

Аннотация

В данной статье рассматриваются пути влияния экологии, экологических факторов и условий окружающей среды на здоровье человека и человеческого организма. На сегодняшний день было доказано прямое воздействие экологических факторов на здоровье человека, а также влия-

ют и психологические условия, медицина, условия труда и человеческое отношение к собственному здоровью.

Здоровье человека всегда является краеугольным камнем всех аспектов человеческой жизни, поэтому необходимо рассмотреть пути решения экологических проблем, сохранения здоровья человека и научного изучения экологии человека.

Annotation

In this article, ways of influencing the ecology, environmental factors and environmental conditions on human health and the human body are examined. To date, the direct impact of environmental factors on human health has been proven, and psychological conditions, medicine, working conditions and the human attitude to health are also affected.

Human health is always the cornerstone of all aspects of human life, so it is necessary to consider ways to solve environmental problems, preserve human health and scientific study of human ecology.

УДК 159.9.072
ГРНТИ 15.21.51

*Б.Б. Оразбаева, магистрант
Университет Алматы
К.Н. Оразбаева, д.т.н., профессор
КазУЭФМТ*

ИССЛЕДОВАНИЕ ГЕНОВ АЛЬТРУИЗМА И ЭГОИЗМА

В процессах воспитания и формирования активных членов общества исследование генов альтруизма является одним из актуальных вопросов психологии. Целью данной работы является анализ проведенных исследований свойств индивидуального человеческого характера на основе гипотезы дигибридности, дигибридной модели выявить и уточнить наследственную природу альтруизма. Для проверки и уточнения численного соотношения альтруистов и эгоистов, в качестве исходного условия, которое не противоречит известным фактам, используется гипотеза дигибридного механизма наследования и распространения генов альтруизма и эгоизма в популяции человека. В качестве объекта исследования рассмотрены тестируемые ученики средних школ, гены альтруизма и эгоизма. Проанализированы результаты исследования альтруизма разными исследователями. При исследовании использована гипотеза упрощенной дигибридной модели, позволяющая описать наследования и распространения генов альтруизма и эгоизма. В качестве основного гена, который определяет свойства альтруизма и эгоизма, рассматривается ген ассоциативности. Предлагается по характеру конкретных ассоциаций определить, каким образом, гуманно или антигуманно, реализован этот ген в человеке. На основе используемой исходной гипотезы и полученных данных, получено заключение, что все альтруисты в популяции человека, могут составить всего 25%.

Ключевые слова: *альтруизм, гуманизм, эгоизм, ген, дигибридная модель, чувствительность, ассоциативность.*

Негізгі ұғымдар: альтруизм, адамгершілік, өзімілдік, ген, қосбұдан модель, сезімталдық, ассоциативтілік.

Keywords: altruism, humanism, selfishness, genes, dihybrid model, sensitivity, associativity.

В психологии понятие «альтруизм», означает активность людей, связанная с бескорыстной заботой о благополучии других людей. Альтруизм является источником непреходящих ценностей человеческой сущности: порядочности, честности, доброжелательности, чувств уважения, дружбы, любви, совести и долга, самоотверженности, заботы о благополучии других, стремления к истине и справедливости. Альтруизм, во многом схоже с самоотверженностью, когда человек проявляет бескорыстную заботу о благополучии других людей. Соотношение факторов наследственности и воспитания в процессе формирования человеческой личности, прежде всего при формировании комплекса черт гуманизма, является спорным и актуальным вопросом науки о психологии человека [1-3]. Известно, что эстетическое воспитание и соответствующие условия среды весьма необходимы для формирования гуманизма человека. Однако, чтобы это влияние было наиболее эффективно и целенаправленно, чтобы всякий человек мог максимально реализовать свои задатки во благо себе и другим, необходимо знать наследственные механизмы проявления свойств гуманизма.

Наибольший вклад в этом направлении внес генетик и психиатр В.П. Эфроимсон [4]. В его представлениях комплекс гуманизма на общественном уровне выступает как единство морали (этики), науки и искусства, а их основание – свойство альтруизма – проявляется по-разному в каждом индивидууме в зависимости от генетических задатков и условий воспитания. В противоположность свойству альтруизма в этом же ключе Эфроимсон рассматривал и совокупность неэтических или антигуманных свойств человека – эгоизм, который проявляется в жестокости, собственнических или

хищнических инстинктах и эмоциях, в жадности, похотливости, лживости, агрессивности, навязчивости, проявлениях коварства и предательства, стремлении к господству и властолюбию [5].

Понятие альтруизма характеризует бескорыстные побуждения человека, влекущие за собой поступки на благо других людей. Альтруизм противоположен эгоизму, и подразумевает такое поведение и активность человека, которая он приносит другим людям больше пользы, чем требует от них приложения каких-либо затрат [5].

Против к такому пониманию альтруизма выступают Чарли Л. Харди, Марк ван Вугт [6], Дэвид Миллер [7] и Дэвид Келли [8] и которые в своих исследованиях показали, что альтруизм не связан с прямой выгодой, или с комбинациями различных выгод, но в конечном счёте, в долгосрочной перспективе создают больше преимуществ, чем было затрачено на совершение альтруистических действий.

Гамильтоном предложен математическую модель наследования генов альтруизма на основании предположения, что индивид передает $1/2$ этих генов детям и сам имеет $1/2$ генов, общую с матерью и отцом, а также с братьями и сестрами, $1/4$ – общую с племянниками и двоюродными братьями и $1/8$ – с двоюродными племянниками [9]. Позднее математические модели предлагались и другими генетиками. Эфроимсон считал правильным вывод Гамильтона о том, что альтруизм индивида дает преимущество в выживании не ему самому, а его детям и ближайшим родственникам, поскольку он в первую очередь направлен на защиту их жизни, но он отметил, что все предложенные модели, включая модель Гамильтона, носят исключительно условный характер и не получили прямого экс-

периментального подтверждения. Целью данной работы - исследование особенностей альтруизма и эгоизма как фенотип генов.

Используемые гипотеза и методы, результаты исследования. Гипотеза дигибридности. По результатам различных исследований и известных данных [3, 4], можно сделать вывод, что эгоизм и альтруизм, это два антагонистических проявления некоторых свойств индивидуального человеческого характера, от которых зависит как судьба отдельного человека и его близких, так и направление исторического развития всего человеческого общества. По сути, альтруистическое поведение являет собой прямую противоположность эгоизму, а в психологии также рассматривается в качестве синонима просоциального поведения. Эгоист превыше всего ценит себя и заботится прежде всего об интересах собственного выживания. Альтруист подчиняет собственные интересы общественным (семейным, групповым) и в исключительных ситуациях способен жертвовать собой ради выживания других. В результате численность эгоистов в любой социальной группе на порядок выше численности альтруистов, однако и те, и другие присутствуют в популяции.

С целью уточнения и проверки численного соотношения альтруистов и эгоистов в реальности, в качестве исходного условия, не противоречащего известным фактам, автором используется гипотеза упрощенного дигибридного механизма наследования и распространения генов альтруизма и эгоизма в популяции человека. Гипотетический, любого полигенного признака можно представить как сумму генов $A+(B+X)$, где A - наиболее определенный из этих генов, а B - менее определенный, взятый вместе со всеми неопределенными, обозначенными как неизвестное X . Для получения значения поправки и более точных результатов, приближенно можно упростить формулу $A+(B+X)$ до $A+B$ и, таким образом, исходить из известного II-ого закона Мен-

деля. Из этой посылки вытекает целый ряд заключений, которые могут быть существенны для понимания природы альтруизма и эгоизма.

Предположим, что альтруизм и эгоизм вместе контролируются двумя независимыми генами:

1. Геном, контролирующим избирательную физиологическую чувствительность человека к другому человеку, связанную с общей физиологической чувствительностью;

2. Геном гуманной ассоциативности, контролирующим способность человека ставить себя на место другого человека и исходя из этого оценивать и контролировать собственные поступки, формируя в коре головного мозга ассоциации сочувствия, сострадания (альтруизм) или ненависти и жестокости (эгоизм).

Эти гены имеют неодинаковые значения. Ясно, что чувствительность необходима для формирования любых реакций человека на человека и, в частности, гуманных ассоциаций. Но ассоциации могут иметь как позитивный, так и негативный характер. Чуткость для проявления душевных, гуманных сострадательных ассоциаций необходима, но недостаточна.

Поскольку в реальности свойства эгоизма доминируют и встречаются у людей гораздо чаще, чем свойства альтруизма, необходимо рассматривать крайне выраженного альтруиста как носителя культурных генетически чистых полугенов (рецессивно-гомозиготных аллелей) чуткости aa и гуманной ассоциативности bb , проявляющихся одновременно: $aa\ bb$. Соответственно, крайне выраженного эгоиста можно рассматривать как носителя диких генетически чистых полугенов (доминантно-гомозиготных аллелей) этих же генов, проявляющихся одновременно: $AA\ BB$, где нечуткость, грубость – AA , жестокость, бездушие – BB .

Таким образом, те же самые гены альтруизма, которые в культурном открытом

рецессивно-гомозиготном состоянии проявляют себя как ген чуткости и ген сострадательности, – в диком доминантном виде будут являться генами эгоизма и проявлять себя, соответственно, как ген грубости и ген жестокости. В более формальном выражении гипотеза сводится к заключению:

1. Эгоизм – проявление тех же генов по доминантно-гомозиготным аллелям (АА – низкая общефизиологическая чувствительность к человеку, или грубость, ВВ – низкая гуманная ассоциативность, или жестокость).

2. Если предположить, что потомство людей происходит от двух гетерогенных особей – эгоиста и альтруиста, то, согласно II-му закону Менделя, все первое поколение потомков будет гибридным (гетерозиготным) и нести как доминантные, так и рецессивные полугены (аллели) обоих генов, контролирующих задатки эгоизма и альтруизма: Аа Вв.

При полном доминировании все эти особи независимо от влияния среды будут проявляться в развитии (по фенотипу) как типичные резко выраженные эгоисты – грубые и бездушные. Альтруизм в их фенотипе будут полностью отсутствовать, хотя в скрытом состоянии все они будут являться потенциальными наследственными источниками свойств альтруизма: и чуткости, и сострадательности.

На основе исходной гипотезы и приведенных данных, можно сделать выводы, что все альтруисты в популяции человека, могут составить всего 1/4 часть, т.е. 25%. Причем, обладающие высокой чувствительностью, чуткие, т.е. абсолютные альтруистов будет еще меньше – 6,25%. Основная часть 3/4 часть (75%) численности популяции будет образовано фенотипическими эгоистами, хотя эгоистов, генетически чистых по доминантным аллелям ассоциативности будет, как и альтруистов, только 25%. Можно сделать аналогичное заключение и в отношении свойства чуткости. Так как чуткость, как и альтруизм, будет связана с проявлением по фенотипу только

рецессивно-гомозиготных аллелей, которые комбинируются в 3 раза реже, чем доминантные, – неабсолютные должны составить 3/4 (75%), а абсолютные (чуткие) 1/4 часть (25%) популяции.

Обсуждение результатов исследования. По результатам анализа проведенных исследований следует, что альтруистов в популяции людей в 16 раз меньше, чем эгоистов, а среди женщин их в 3 раза больше, чем среди мужчин. На основе Менделеевской модели дигибридного расщепления признаков, можно получить заключение о постоянном скрытом характере носительства генов альтруизма у 88% популяции людей, т.е. можно сказать, что на 88% люди или их дети являются гибридами по признакам эгоизм/альтруизм и, в силу доминантности эгоизма, являются эгоистами. Приведенные результаты исследования признаков могут объяснить, хотя редкий, но общепопуляционный характер встречаемости альтруистов, который не зависит от воспитания и условий среды.

По совокупности суммарных показателей чувствительности и ассоциативности, полученных от каждого из тестируемых учеников, были построены распределения числа учеников по баллам соответствующих характеристик. Поскольку в распределении чувствительности не удалось выделить четкую границу между доминантными и рецессивными признаками, все показатели рецессивной ассоциативности, лежащие в области от 8 до 11 баллов, независимо от уровня соответствующей им чувствительности, рассматривались как показатели альтруизма. То есть, субъекты с показателями ассоциативности от 8 до 11 должны были представить долю всех возможных альтруистов – как чутких, так и не чутких.

Анализ данных показывает, что высокой гуманной ассоциативностью, свидетельствующей об альтруизме, обладает очень небольшая доля выборки – в среднем не более 1/16 (6%). Связь ассоциативности с

чувствительностью отражает коэффициент корреляции 40% (средний уровень).

Можно сделать заключение, что альтруизм связан с половой дифференциацией учеников: среди девочек альтруистов оказалось в 3 раза больше, чем среди мальчиков (не исключено, что здесь работает классическая модель сцепленного с полом рецессивного наследования).

Самый важный и интересный результат заключается в том, что общий показатель доли всех альтруистов $6,07\% \pm 2,49\%$ ($1/16,47 \pm 1/40,16$) оказался в реальности ровно в 4 раза меньше ожидаемого от типично дигибридной модели, и при этом он очень точно совпадает с результатом, вытекающим из модели полимерного наследования по двум парам однозначных генов (6,25%). Соответственно, все остальные ученики - в разной степени выраженные эгоисты - составили в исследуемой выборке 93,93%, примерно 15/16. Таким образом, в первом приближении генотипический механизм наследования признаков альтруизма можно считать установленным [10].

Таким образом, на основе исходной гипотезы дигибридного наследования признаков чувствительности и ассоциативности, можно сказать, что она оказалась безусловно полезна как прием доказательства методом «от противного». Дигибридность чувствительности и ассоциативности как комбинации двух независимых генов, контролирующих интегральное свойство альтруизма подтвердилась лишь частично.

Модель $A+(B+X)$ в упрощении до $A+B$ оказалась правильной в том смысле, что A и B проявились не двумя независимыми генами, а двумя относительно независимыми комплексами генов, к которым можно применить дигибридную Менделевскую схему, усложнив интерпретацию: вместо пары генов относительно независимо комбинируется пара генных групп.

Первая группа генов (A), контролирующая чувствительность, по-видимому, на-

следуется как кумулятивный полимерный комплекс, содержащий не менее 3 пар аллелей, образующих комбинации с постепенным переходом признаков от самой низкой - к самой высокой чувствительности и вариантами встречаемости 1:6:15:20:15:6:1 из 64.

Вторая группа (B), контролирующая ассоциативность, очевидно, наследуется как пара генов с однонаправленным кумулятивным действием, образующих 4 комбинации разной степени эгоизма (1 вариант - 4 доминантных аллели и 14 вариантов с наличием смешанных пар) и лишь 1 комбинацию альтруизма (4 рецессивных аллели). Вероятности этих комбинаций соответствуют встречаемости (1:4:6:4):1 или 15:1 из 16.

Условная дигибридная модель позволила выявить и уточнить наследственную природу альтруизма. Кумулятивное проявление признака ассоциативности и встречаемость соответствующих альтруизму максимальных значений, равная 1/16, подтверждают существование двух однонаправленных генов, но проявляющих альтруизм в рецессивном состоянии. В результате получается самая простая полимерная модель наследования признаков альтруизма/эгоизма, ближайшая к дигибридной модели.

Если продолжить исследование двух генов альтруизма на базе признака ассоциативности, - оценку ассоциативности следовало бы дополнить оценкой некоего признака X , образующего с ассоциативностью полимерную систему. Тогда один ген альтруизма можно было бы рассматривать как ген ассоциативности, а второй ген, как ген признака X , и механизм наследования снова проверить на соответствие дигибридно-кумулятивной модели [11].

Все приведенные заключения большей частью являются предположениями и нуждаются в дальнейшем исследовании и экспериментальном подтверждении. Аналогичные исследования интересно было бы провести в различных возрастных и социальных группах лиц из разных этнических

образований - в выборках людей с различной национальной, расовой, религиозной и государственной принадлежностью.

Отличие психики альтруиста, видимо, заключается, в том, что он находится в экстремальной ситуации внутреннего страдания и тревоги за других людей постоянно. Эту ситуацию в нем создают «играющие» рецессивные гены, определяющие необходимый уровень чувствительности и сострадательной ассоциативности. Возможно, связующим звеном в альтруисте между этими генными признаками является генетическая «склонность к страданию», видимая как сила страдания.

На первый взгляд, главный признак альтруиста - отсутствие в его действиях корыстного мотива. Потому что альтруист меньше всего думает о том, чтобы пожнать плоды своих трудов и, тем более, - чужих. Кажется, что он совсем не заботится о собственной пользе. К тому же альтруисты далеко не всегда славны и святы, корысть альтруисту есть и она велика. Для него главная цель и польза - избавиться от своего бесконечного страдания, которое он черпает отнюдь не от своей собственной жизни, а от жизни других людей. И это страдание помещает его в замкнутый круг: чем больше он ищет выхода - тем изошренней становятся его ассоциации, растет глубина и широта обобщений, все больше людей и их страданий попадает в его поле зрения, а, значит, и все больше и сильнее он страдает, и все сильнее опять же стремится к выходу из этого состояния. И только, когда этот изнурительный поиск приводит к социально значимым результатам, альтруисты бывают по настоящему счастливы, испытывая реальное облегчение.

Заклучение. Альтруисты хотя в меньшинстве, но встречаются повсюду, как в художественной литературе и в других видах искусства, этот факт давно подтвержден. Например, образы альтруистов или эгоистов, также как положительных или отрицательных героев, представляют в литературе любую социальную группу среду. Но, еще научной точки зрения не выявлена связь альтруизма/эгоизма и с профессиональной деятельностью человека.

Закон Харди Вайнберга и Менделевская модель дигибридного расщепления признаков, независимо от того, какова социальная группа и социальная характеристика семьи, какова среда и условия воспитания, позволяют определить общегенетическую и общепопуляционную закономерность встречаемости альтруистов и эгоистов. Постоянный скрытый характер носительства генов альтруизма у 88% популяции людей означает, что на 88% люди являются гибридами по признакам эгоизм/альтруизм и, в силу доминантности эгоизма, являются эгоистами и с соответствующей частотой 14/16 от них рождаются такие же, как они сами, дети-гибриды эгоисты. Но как бы ни были редки альтруисты в популяции людей, нельзя отрицать, что они являются непреходящим - генетически запрограммированным источником морали гуманизма, более всего способствуя прогрессу цивилизации. В силу скрытого характера носительства генов альтруизма у большинства людей неальтруистов, эти гены невозможно уничтожить никаким способом. И до тех пор, пока будет существовать человечество, в нем всегда будет присутствовать заветная 1/16 людей – альтруистов.

Литература

1. Герлинская Л.А. Изменчивость животных по стрессовым реакциям. Автореф. канд. дис. - Новосибирск:, 1987. - 20 с.
2. Лоренц К. Ген агрессии. М., «Мир», 1994.
3. Wilson E. Theory of Social Biology. NY., London, 2012.

4. Эфроимсон В.П. Генетика Этики и эстетики. СПб, «Талисман», 1995. 281 с.
5. Эфроимсон В.П. Родословная альтруизма // Новый мир. 1991. №10. С. 193-214.
6. Charlie L. Hardy, Mark van Vugt. Giving for Glory in Social Dilemmas: The Competitive Altruism Hypothesis. University of Kent, Canterbury 2006
7. David Miller. 'Are they my poor?': The problem of Altruism in a World of Strangers. In: Jonathan Seglow (Hrsg.): The Ethics of Altruism.: Frank Cass Publishers, London 2004. P. 106-127.
8. David Kelley. Altruism and capitalism. In: IOS Journal. 1 Januar 1994.
9. Hamilton W.D. Innate social aptitudes of man: an approach from evolutionary genetics. Biosocial anthropology. L., Malaby, 1995, 169 p.
10. Christoph Lumer. Rationaler Altruismus. Eine prudentielle Theorie der Rationalität und des Altruismus. Universit ätsverlag Rasch, Osnabrück, 2010.
11. Шопенгауэр А. Две основные проблемы нравственности // Свобода воли и нравственность. М.: Республика, 2012. С. 220-237.

Аңдатпа

Қоғамның белсенді мүшелерін тәрбиелеу және құру процесстерінде альтруизм гендерін зерттеу психологияның негізгі өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Бұл жұмыстың мақсаты адамның жеке мінездемелері қасиеттерін зерттеу бойынша жүргізілген жұмыстарды талдау және қосбудан гипотезасы, қосбудан моделі негізінде альтруизмнің ұрпаққа тарау табиғатын анықтау және нақтылау болып табылады. Альтруистер мен өзімшілдердің сандық қатынастарын тексеру және нақтылау мақсатында белгілі фактілерге қарама-қайшы келмейтін бастапқы шарттар ретінде адам дамуында альтруизм мен өзімшілдік гендерінің ұрпақтарға берілуі және таралуының қосбудан механизмі гипотезасы қолданылады. Зерттеу нысаны ретінде сынақтан өтетін орта мектеп оқушылары мен альтруизм мен өзімшілдік гендері қарастырылған. Түрлі зерттеушілердің альтруизмді зерттеу нәтижелері талданған. Зерттеу жүргізуде жеңілдетілген дигибридті механизм және адам популяциясында альтруизм мен эгоизм гендерінің (тұқымдарының) таралуы гипотезасы қолданылған. Альтруизм мен эгоизмнің қасиеттерін анықтайтын негізгі ген ретінде ассоциативті ген қарастырылады. Нақты ассоциативтер сипаты бойынша бұл ген адамда қалай гуманды (адамгершілікті) немесе антигуманды жүзеге асқанын анықтау ұсынылады. Зерттеуде қолдануға таңдап алынған бастапқы гипотеза және зерттеу барысында алынған деректер негізінде, барлық альтруистердің саны алам популяциясында 25% болатыны тұжырымдалған.

Annotation

In the processes of education and the formation of active members of society, the study of the genes of altruism is one of the topical issues of psychology. The purpose of this work is to analyze the research carried out on the properties of an individual human character on the basis of the hypothesis of dihybridity, a dihybrid model to reveal and clarify the hereditary nature of altruism. To test and refine the numerical ratio of altruists and egoists, as a starting condition that does not contradict known facts, the hypothesis of the dihybrid mechanism of inheritance and spreading of altruism and egoism genes in the human population is used. As the object of the study, tested students of secondary schools, genes of altruism and selfishness. The results of the study of altruism by different researchers are analyzed. The study uses the hypothesis of a simplified dihybrid model, which allows one to describe the inheritance and distribution of the genes of altruism and selfishness. As the main gene that determines the properties of altruism and selfishness, the associativity gene is considered. It is suggested by the nature of specific associations to determine how, humanely or inhumanely, this gene is realized in man. Based on the initial hypothesis used and the data obtained, it was concluded that all altruism in the human population can be as low as 25%.

ӘОЖ 81'255/.36

FTAMP 16.31.51

Ә.Ж. Құрманова, магистр, оқытушы

ҚазЭФХСУ

ЭКОНОМИКА МАМАНДЫҒЫ БОЙЫНША СТУДЕНТТЕРГЕ КӘСІБИ АҒЫЛШЫН ТІЛІНІН ОҚЫТУДА ДЕҢГЕЙЛЕП - САРАЛАП ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ПАЙДАЛАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Мақалада автор экономика мамандығы бойынша студенттерге кәсіби ағылшын тілінің оқытуда деңгейлеп - саралап оқыту технологиясын пайдаланудың тиімділігі туралы ойымен бөліседі. Заман талабына сай экономистерді кәсіби ағылшын тіліне үйретуде, кәсіби қарым-қатынаспен қатар мәдениет аралық қарым-қатынасқа да назар аударылуын тілге тиек ете отырып, жаһандық экономикалық тақырыптағы мақалаларды меңгеру үшін оқытудың деңгейлеп-саралап оқыту технологиясының тиімді жолдарын ұсынады.

Негізгі ұғымдар: экономика, деңгейлеп-саралап оқыту технологиясы, әдістер.

Ключевые слова: экономика, технология дифференцированного обучения, методы.

Keywords: economics, technology of differentiated education, methods.

Ағылшын тілі дүниежүзілік әмбебап тіл болып табылады. Ел тарихында болып жатқан әлеуметтік-экономикалық өзгерістер, білім беру саласындағы жаңа бағыттар ағылшын тілін оқытуды үнемі жетілдіруді, оқытудың ғылыми және әдістемелік деңгейін көтеруді міндеттерін жүзеге асыруды талап етуде.

«Келер ұрпақ алдында зор жауапкершілік жүгін аркалап келеміз» деген Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың сөзі ұстаз қауымына үлкен тапсырыстарды артып отыр. Еліміздің болашағы көркейіп, өркениетті елдер қатарына қосылуы, бүгінгі ұрпақ бейнесімен көрінеді. Дүниежүзілік озық тәжірибелерге сүйеніп, жаңа типті оқыту, яғни әр студенттің табиғи қабілетін дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасай отырып, оны жан-жақты дамыту керек. Қазіргі білім беру мазмұны жаңарып, жаңа көзқарас пайда болып, оқытудың жаңа технологиясы өмірге келді. Яғни педагогикалық технология ұғымы іс-

әрекетімізге кеңінен еніп, қолданылуда.

Ағылшын тілін жоғары деңгейде білу, осы тілде кәсіби келіссөз жүргізе білу деген сөз емес. Ол арнайы білім мен біліктілікті, жанжақтылықты қажет етеді. Аталып өткен талаптарға сай қазіргі таңда нарыққа құзыретті, аналитикалық тұрғыда ойлай және шешім қабылдай алатын, ақпаратты тез арада қабылдап оны келесі бір аудиторияға жеткізе білетін, ағылшын тілін меңгерген, халықаралық бизнес-форумдарда кәсіби қарым-қатынасқа түсе алатын, тиімді әрі ұтымды шешім қабылдайтын экономист мамандар қажет. Осындай маманды даярлауда ЖОО, нақтылай айтқанда экономика мамандығының студенттерінде кәсіби ағылшын тілінің баспалдағын дұрыс қалау керек. Сол кезде ғана біз жоғары стандартқа сай маман даярлай аламыз.

Қызметтегі кәсіби қарым-қатынас тек коммуникациялық құзыреттіліктердің қалыптасуынан кейін барып іске аса алады.

Кәсіби қарым-қатынас белгілі бір жағдаятқа, орынға және кәсіпке негізделеді. Және оны үйрету үшін аталған тақырыптарға байланысты ауызша сөйлеуге деген бейімділігін қалыптастыру керек [1].

Тілді үйретпейтін оқу орындарында қайта бағдарлау жүргізілсе де және кәсіби ағылшын тілін оқыту туралы нұсқаулық материалдар жазылса да, (Онисинова И.С., 1991; Тыныштықбаева А.Б., 1999; Стамғалиева Н.К., 2000; Г.З., 2000), техникалық немесе экономикалық бағытта білім алатын студенттердің мәтінді естіп түсіну қабілеттеріне байланысты қиындықтар әлі шешімін таппай отыр. Осы орайда Мукушева Г.Р. «Методика обучения студентов экономической специальности пониманию иностранного языка» атты еңбегінде кәсіби ауызша сөйлету үдерісі кәсіби сөйлеу және тыңдауға бағытталған деген [2].

Экономистерді кәсіби ағылшын тіліне үйретуде, кәсіби қарым-қатынаспен қатар мәдениет аралық қарым-қатынасқа да назар аударылуы тиіс. Алға қойылған мақсатқа жетуде төмендегідей әдістерді қолдану тиімді деп есептейміз:

* бизнес корреспонденцияларының үлгілерін зерттеу. Оған тапсырыс беру, баспасөзбен жұмыс, сауалнамалардың түрлері және т.б. кіреді;

* компанияның, брендтің өнімін жарнамалайтын іскерлік ойындарды ұйымдастыру;

* аудио-видео материалдарды қолдана отырып аудиториямен қарым-қатынасқа түсу және де ағылшын тілінде өтетін кездесулерге дайын болу;

* ортада еркін ойын жеткізе білуге (public speaking), экономикадан студенттік конференцияларда, тілді дамыту клубтарында сөйлеуді меңгеру.

Сонымен қатар, міндетті түрде жаңа баспа кітаптарымен, іскерлік шет тілінен, экономикадан дайындалған нұсқаулықтармен жұмыс істеу қажет. Олар Olive Blanchard 'Macroeconomics', Burda and Wyploz 'Macro-

economics: The European Text', 'New Insights into Business' Graham Tullis, Tonya Trappe, 'Business Objectives' Vicki Hollett және т.б. [1].

Ағылшын тілін үйрену де аталған әдістерді қолдану, экономистерде келесі құзыреттіліктерді қалыптастыруға мүмкіндік береді:

* студенттерді мамандыққа байланысты ұғымдық-категориялық параттармен қамтамасыз ету;

* студенттерге іскерлік шет тілінде қолданылатын грамматикалық ерекшеліктерді түсіндіру;

* студенттерге аудитория көлемінде ғана емес, жағдаяттармен байланыстыра отырып тілді қолдануға үйрету.

Қазіргі заман талабына сай, заманауи экономика тілін меңгеру үшін ағылшын тілінде экономикалық кітаптарды оқыту студенттерге тілді терең түсінуге көмектеседі. Бірінші курс студенттеріне детектив жанрындағы 'Liar's poker', 'The big short', 'Undercover Economist', 'Armchair Economist' кітаптары ағылшын тілін жетік меңгерумен қатар, өз мамандықтарына байланысты қосымша ақпарат жинақтауға және білімін толықтыруға септігін тигізеді. Ал 'The Economist', 'Bloomberg', 'The Wall-Street Journal', 'Financial Times' журналдарының беттерінде жарық көрген мақалалармен экономика мамандығында оқитын студенттердің тілді үйренуге деген ынтасына шып, мотивациясын жоғарлатады.

Жоғары курс студенттерін іскерлік тілге үйрету барысында project work әдісін қолданамыз. Power Point және Prezi қосалқы бағдардамалары арқылы жаһандық экономикалық тақырыпта презентациялар өткізуге үйретеміз. Аталып отырған жұмыстар мен әдістер студенттің бойында өз ісіне деген қызығушылығын арттырып, бойындағы жасырын қабілеттерін ашуға септігін тигізеді. Сонымен қатар жоғарыда аталып өткен студенттерге арналған презентациялар мынадай талаптарға сай келуі тиіс:

* Шағын топтардағы адам саны (3-4)

Мамандарды дайындау және білім сұрақтары /

* Презентацияны қорғау уақыты (5-7 мин)
 * Презентацияны арнайы дайындалған компьютерлік аудиторияда өткізілуі

* Power Point бағдарламасын қолдану

* Презентацияның электронды түрінің болуы

* Кәсіби терминдермен сөйлеу

* Spontaneous Speech-ке дайын болу

Біздің ойымызша студенттердің өздік жұмысын осындай құрылыммен ұйымдастыру болашақ экономика саласындағы мамандардың тілдік барьерді жеңуде және кәсіби қызметте тілді еркін қолдануында ерекше септігін тигізе алады [3, 14-15б.]

Ағылшын тілі мамандарына интерференция термині жақсы таныс, бұл терминнің астарында анна тілдің үйреніп жатқан тілге тигізетін әсері қарастырылады және ол грамматикаға, фонетикалық құрылымына және лексикалық қолданысына да байланысты болаалады [3, 4 б.].

Экономика саласында білім алып жатқан студенттерге аталып өткен факт жиі қиындық тудырады. Себебі, ағылшын тілін іскерлік мақсатқа қолдану және тілдік нормаларды сақтау, алғаш тіл үйреніп жатқан студентке оны күнделікті өмірде қолдану қиындық туғызатын болады. Басты мақсат студенттерді үйреніп жатқан тілде ойланып және оны кәсіби жоғары деңгейде қолдануға бейімдеу, және жақсы нәтиже көрсету үшін қажет әдіс-тәсілдермен таныстыру.

Cambridge, Oxford, Longman, Macmillian сияқты шетел баспаларынан шыққан оқу нұсқаулықтарын және кітаптары жоғары деңгейде білім беруге септігін тигізеді, дегенмен әр топқа жеке бейімдеуді талап етеді [3].

Қолданыстағы оқулықтар қаншалықты жақсы жазылсада, бір кітаппен оқыту қазіргі білім беру стандартына сай келмейді. Тек қана бір жақты ойламау үшін студент ақпаратты жан-жақтан жинақтауы тиіс. Сол себепті төмендегі ағылшын тіліндегі мақалалармен газеттер тізімі тілді жоғары деңгейде, нақтырақ айтсақ кәсіби деңгейге жеткізу үшін таптырмас көмекші бола алады:

* Guardian.co.uk – The Guardian газетінің мақалалар бөлімі

* Economist.com – The Economist журналы

* Ft.com – The Financial Times

* Money.cnn.com – CNN-нен әлемдік экономика жаңалықтары

* Nytimes.com – The New York Times-тан экономика саласына байланысты мақалалар [3].

Сонымен қатар жүргізіген тәжірибе экономика тілін ағылшын тілінде түсіну үшін видеоматериалдардың тиімді екенін анықтадық. Мысалға алар болсақ: Yale университетінің Financial Markets with Robert Shiller және Game Theory with Ben Polak атты ағылшын тіліндегі экономикаға байланысты лекциялары және де:

* learnoutloud.com – экономикадан видео подкастар;

* Berkley, California университеттерінің Micro Economic Analysis, Economic Analysis – Macro, Environmental Economics and Policy, American Economic History, Economic Geography of the Industrial World және т.б. дәрістері;

Студенттердің өз мамандығына деген қызығушылығын арттырып, шетелдің таңдаулы профессорларының білімін мемлекеттердің арасындағы алшақтыққа қарамастан меңгеруге және болашақта құнды тәжірибе ретінде пайдалануына мүмкіндік береді.

Деңгейлеп саралап оқыту технологиясы 1998 оқу жылынан бастап мектептің барлық сатысына, барлық пәндерге еніп, оқу үрдісін жандандыруға үлкен үлес қосып келеді.

Профессор Ж. Қараевтың деңгейлеп-саралап оқыту технологиясы жаңаша өзгерген мақсатпен студенттердің өздігінен танып, іздену іс-әрекеттерін меңгертуге бағыттайды. ЖОО қолдану өте тиімді. Бұл технологияда бірінші орында студент тұрады және өз бетімен білім алуға белсенділігіне аса назар аударылды.

Деңгейлеп-саралап оқыту технологиясында жұмыс міндетті үш деңгейлік, қосымша шығармашылық деңгей талаптарынан тұрады. Оның басты мақсаты – студенттерді

«қабілетті», «қабілетсіз» деген жіктерге бөлуді болдырмау.

Деңгейлеп-саралап оқыту технологиясы 1998 оқу жылынан бастап мектептің барлық сатысына, барлық пәндерге еніп, оқу үрдісін жандандыруға үлкен үлес қосып келеді. Яғни ЖОО орнында кең қолдануға әбден болады.

Ж.Қараевтің деңгейлеп саралап оқыту технологиясында төмендегідей 4 деңгей көрсетілген:

Бірінші деңгей - «үйренушілік». Студенттердің жаңа тақырыпта арналған білімдерін бекіту үшін, ескетүсіріп, қайталау үшін және алған білімдерін практикада қолдана білуге жаттықтырады. Берілген тапсырмалар өмірмен, қоршаған ортамен байланыстырылған болуы керек. Мұнда студенттің қызығушылығына, таным бірлігіне назар аударылады.

Екінші деңгей - «алгоритмдік». Мұнда кері байланысқан функцияларды орындау үшін тексеру тапсырмалары, іріленген материалдарды жүйеге келтіруге, реттеуге арналған, мазмұны өзгертілген жағдайға тапсырмалар беріледі. Сонымен қатар ұлттық негізде құрылған, көбінесе танымдық және үйренушілік мәні бар тапсырмалар, мысалы, сөзтізбектер, ребустар, ойлауға арналған тапсырмалар беріледі.

Үшінші деңгей - «эвристикалық». Бұл деңгейде студент тақырып бойынша меңгерген білімдерін жетілдіріп, тереңдетумен қатар, ой қорытуға арналған, дағды қалыптастыратын, әртүрлі әдіс-тәсілдермен орындалатын тапсырмалар орындайды. Студент өзі ізденіп, материалды саналы түрде меңгеруі керек.

Төртінші деңгей - «шығармашылық», Студент өзіндік шығармашылық деңгейін көрсетеді. Шығармашылық тапсырмалар – студенттердің білімділігі мен дағдысын қалыптастыру және оны бағалау деңгейі болады. Өз бетімен талдау жасау арқылы шығармашылық тұрғыдан зерттеу жұмысын жүргізуге баулу.

Осылай бір деңгейден келесі деңгейге

өту үшін өз білімін, білік пен дағдысын толықтырып отырады. Нәтижесінде жоғары деңгейлік тапсырмаларды орындау әр студенттің мақсатына айналады [4].

Жетістіктерге жету үшін ең алдымен студенттердің білім дәрежесін, ынтасын, ақыл-ой, еңбек дағдысын, өз жұмысына деген жауапкершілігін ескеру қажет. Деңгейлік тапсырмаларды қандай дәрежеде орындай алса баға біліміне қарай қойылады.

Сабак барысында топтағы барлық студенттердің білім деңгейі анықталады. Бұл әдістің тағы бір тиімді жағы – студент өзінің білім деңгейін, нені оқу керектігін анықтап, өзінің ізденуіне болады. Өйткені ол білім сапасының дамуын қамтамасыз етеді. Білім сапасы білім, біліктілік, дағды, тұлғаның қасиеттері мен қабілеттерімен бағаланады [5].

Деңгейлеп-саралап оқытудың негізгі бағыттары: студенттарды қабілеті бойынша топтау, кәсібі бағдар бойынша топтау; сынып ішінде саралау. Жалпы білім беретін мектептерде саралап оқытуда әртүрлі әдістер қолданылады. Соның ішінде саралаудың маңызды түрі – деңгейлеп саралап оқыту. Бұның басты ерекшелігі – студенттарға берілетін тапсырмалардың деңгейлерге бөлінуі және олардың меңгерген білімі мен іскерліктеріне қойылатын талаптардың саралануы материалды меңгерудің төменгі жеткілікті шегін қамтитын міндетті дайындық. Бұл деңгей – барлық студенттердің шамасы жететін деңгей. Осы деңгейдің барысында курсы меңгерудің жоғары деңгейлері қалыптасады. Студенттер бір сыныпта бір бағдарлама бойынша білім ала отырып, қабілеттеріне, қызығушылығына сай деңгейді талдауға мүмкіндік табады. Сонымен бірге студенттің төменгі деңгейден жоғарғы деңгейге ұмтылуын қамтамасыз етеді.

Деңгейлеп - саралап оқыту технологиясының студенттерге тиімділігі:

- Топстуденттерінің барлығы деңгейлік тапсырма орындауы;
- Білім көрсеткішінің нақты және сапалы болуы;

Мамандарды дайындау және білім сұрақтары /

- Студенттің өз білімін өзі бағалап, білім деңгейін дамыта алуы
- Студенттің оқуға ынтасы мен пәнге қызығушылығының артуы;
- Студенттің іздену дағдысының, ұстамдылығының қалыптасуы;
- Студент белсенділігінің оянуы;
- Алға қойған мақсатына жетуге дағдылануы, қиындықтарды жеңуге ұмтылуы;
- Студенттің өздігінен жұмыс істеуі мен жауапкершілігінің артуы;
- Студент мен мұғалім арасындағы ынтымақтастық қарым-қатынастың орнауы.

Деңгейлеп - саралап оқыту технологиясының мұғалімдерге тиімділігі:

- Деңгейлеп - саралап оқытуда білім игерудің үш деңгейінің қарастырылуы;
- Студенттер сабақ үстінде бірнеше деңгейде жұмыс жүргізуі;
- Білім дәрежесі бірдей топтарды тексеру ісінің жеңілдеуі;
- Студенттердің жұмыстары әділ бағалануы;
- Студент мен мұғалімнің белсенді шығармашылық қызметін дамытуы;
- Дарынды студенттерды анықтап, олармен тұрақты және жүйелі жұмыс істеу мүмкіндігінің орнауы;
- Олимпиадалық, шығармашылық жұмыс жеңімпаздарының саны артуы.

Деңгейлік тапсырмалардың ауқымы өте кең. Оқулықтағы жаттығулар – өтілген ережелер бойынша қайталау, пысықтау, бекіту жұмыстарына арналған тілдік, грамматикалық жұмыстар жүйесі. Деңгейлік тапсырмалар құрамында мәтіндер, сөзжұмбақ, қызықты грамматика, тестік сұрақтар, іскерік ойындар мен тренингтер жүйесі қамтылады. Бұлар оқытудың деңгейіне сәйкес студентни саралап оқытуға ыңғайлы, әрі оқу бағдарламасы бойынша студенттің білім деңгейіне сай құрылып, оқулыққа қосымша пайдалануға беріледі [5].

Студентті деңгейге бөліп оқыту үшін сабақ жаңаша жоспарланады. Студенттерге деңгейлік тапсырмалар беру арқылы сан

түрлі жұмыс жүргізіледі. Студенттің алған білімін жүзеге асыра алатындығы тексеріледі. Өз бетімен жұмысты орындауға бейімділігі бақылауға алынады. Қорытындысына деңгейлік тапсырмалар арқылы жұмыс жасаудың тиімділігі байқалады.

Сабақ үш кезеңмен жүргізіледі және оның мынадай тиімділіктері бар.

1-кезең. Тірек тапсырмалар мен жұмыс.

Мұнда жаңа тақырыпты меңгеруге қажетті бұрын өтілген материалдарды қайталау. Бұл үйде орындалып келетін тапсырма болғандықтан, үй жұмысын талдауға барлық студенттерді қатыстыруға және уақыт үнемдеуге мүмкіндік береді. Осы кезеңде әңгімелесу, көрнекілік мәселелік оқыту әдістерін қолдана отырып, студенттердің бұрын алған білімін ескере сабаққа қызығушылығын арттыру және білімін қадағалау жүзеге асырылады. Осы жұмыстар арқылы студенттердің сабаққа зейіні ауып, жаңа тақырыпты өздігінен меңгеруге дайындалады.

2-кезең. Жаңа тақырыпты өздігінен меңгеру.

Бұл кезеңде студенттерге тақырыпты меңгеру жұмыстар беріледі. Алдымен оқулықпен жұмыс істеп тақырыптан керекті мәліметтерді таба білуге, ізденімпаздыққа үйренеді, әр студенттің танымдық қызметіндегі дербестікті дамытуға мүмкіндік туады. Оқытудағы іздену көзқарасы студент өнімді іс-әрекетіне негізделеді. Мұнда студент жаңа тәжірибені мүмкіндігінше өз бетімен меңгеруі тиіс. Оқу барысында студент өзін-өзі жетілдіреді. Одан кейінгі кезеңде студент тақырыпты оқып үйреніп топ болып талдауға уақыт беріледі. Студент тақырыпты оқып болған кезде мұғалімнің үй тапсырмасын тексеруге немесе жеке студенттермен жұмыс істеуге уақыты бар. Мұнда студенттердің барлығы қатысады. Тақырып тақтада талданады. Студенттер жартылай ізденіс, мәселелік және зерттеу әдістерін қолданады.

3-кезең. Деңгейлік тапсырмалар тиімділігі.

Студенттер білімін бағалау мен бақылау жүйесі арасындағы байланыс. Қоюшы әр сабақта жинаған ұпайларын «Даму мониторинг» кестесінде белгілеп отыру арқылы талдау жасалады.

Деңгейлік тапсырмалардың мақсаты:

- жеңілден қиынға, қарапайымнан күрделіге қарай сатылы түрде орындалатын жұмыстар

- студент ізденіске, шығармашылыққа бөленеді

- дарынды студенттар мүмкіндігі анықталды

- әр студент өзін-өзі бағалайды, өз білімін жоғары деңгейге жеткізе алады, материалды толық меңгереді

- жаңа тақырыпты жаңа әдіспен түсіндіреді

- тест, сөйлесім (спикинг) арқылы тақырып меңгеріледі

- өзіндік жұмыстар жүргізіледі

- бақылау жұмысы алынады

- бақылау парағы жасалады [6].

Қорыта келе, деңгейлік тапсырмалар ауқымы өте кең. Студентке берілетін тапсырмалар олардың ойлауына әсер етеді. Оны шешуде ақыл-ойы дамиды, ойлануына жан-жақты әсер етеді деп түйіндеуге болады.

Деңгейлеп оқыту - оқылатын ақпараттың азаюы арқылы емес, студенттерге қойылатын талаптардың әртүрлілігі арқылы жүзеге асырылады. Қазіргі заман талабы әр студент сабақ кезінде жаңа білім қосып қана қоймай, соны игеріп, ізденіп, талап-пікір таластыру деңгейіне жету мақсатын көздейді.

Мақалада аталып өткен әдістер мен тәсілдер болашақта экономика мамандығында оқытын студенттерге, ағылшын тілінің дұрыс негізін қалауға, іскерлік корреспонденциямен жұмыс істеуге, бизнеске байланысты мәтіндерді дұрыс аударуға және ағылшын тілінде өз мамандықтарына байланысты мағыналы әрі бірнеше құзыреттіліктерді қалыптастыратын кітаптар мен мақалаларды оқуда өз септігін тигізеді.

Әдебиеттер

1. Тыныштықбаева А.Б. Профессиональное общение как лингводидактическая категория. // Актуальные проблемы системы контроля качества подготовки специалистов в вузе. – Алматы., ҚазМХКЖӘТУ., 13-14 ақпан 1997, 66-68 б.

2. Мукушева Г.Р. Методика обучения студентов экономической специальности пониманию иностранного языка. – Алматы, ВАК., 2001, 6 б.

3. Ульянова О.В., Гричин С.В. Английский для экономистов и менеджеров. – Алматы. 2011, изд. Томского политехнического университета.

4. Кобдикова Ж.У. Оқыту процесін технологияландыру. Алматы, 2000.

5. Юнисов Е.А. Описание модели профессионально-ориентированного обучения иностранному языку студентов неязыковых специальностей //ҚазЭҚХСУ-нің жаршысы/ISSN 2304-7216/ №4, 2017ж.

6. Баймаханова С. Деңгейлеп саралап оқыту. //Қазақстан мектебі.№10, 2004.

Аннотация

В статье автор сообщает об эффективности использования технологии дифференцированного обучения при изучении профессионального английского языка студентами специальности «экономика». В связи с этим уделяет особое внимание межкультурной коммуникации, а также профессиональному общению, предлагает эффективные способы использования специализированных технологий обучения для изучения статей по глобальным экономическим темам.

Annotation

In the article the author reports on the effectiveness of the use of the technology of differential education in the study of professional English by students of the specialty “Economics”. In this regard, the author pays special attention to intercultural communication, as well as to professional communication, and offers effective ways of using specialized teaching technologies to study articles on global economic topics.

УДК: 372.362

ГРНТИ: 14.35.07

А.Я. Алиева, PhD

А.А. Аманжолова, к.п.н, доцент

КазУЭФМТ

**МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ
БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ В ВУЗЕ**

В статье рассматриваются методы формирования экологической компетентности студентов. Наиболее уместным средством обучения является модульная книга «Устойчивая жизнь в Казахстане». Содержание модульной книги объединяет четыре учебные дисциплины, которые ведутся на первых курсах в вузах Казахстана. Разработанные в теории и методике профессионального образования концепты компетентностей, в структуре которых выделяются знания, умения и навыки, качества личности, определяют уровень формирования экологической компетентности студентов.

Ключевые слова: *экологическая компетентность, средства обучения, модульная книга, методика обучения, эксперимент.*

Негізгі ұғымдар: *экологиялық құзыреттілік, оқу құралдары, модульдік кітап, оқыту әдістері, эксперимент.*

Key words: *ecological competence, teaching aids, modular book, teaching methods, experiment.*

В настоящее время в образовательной системе актуализируется интерес к экологической компетентности, что обусловлено изменением содержания образования и его результата, которое выступает как «новая система универсальных знаний, умений и навыков, а также опыт самостоятельной деятельности и личной ответственности обучающихся». Интерес к выявлению сущности экологической компетентности возрос

связи с пониманием того, что решение глобальных экологических проблем невозможно без качественного изменения экологической культуры и экологической компетентности будущих специалистов.

В нашем случае целью подготовки будущих специалистов к профессиональной деятельности с учетом экологического контекста выступает развитие потенциала личности для устойчивого развития и достойного

труда. Данная цель продиктована основными тенденциями развития казахстанского рынка труда в условиях глобализации социально-экономических, политических, межкультурных отношений [1].

Основными методами для выполнения запланированных действий, на наш взгляд, должны быть инновационные приемы обучения в сочетании с традиционными методами классической дидактики. В связи с этим в комплекс основных методов формирования экологической компетентности будущих специалистов в условиях современной высшей школы мы включили:

- кейс-технологии;
- информационно-коммуникационные технологии (ИКТ);

Одной из новых технологий, получившей международное признание, является технология кейс-стади. Суть кейс-метода заключается в том, что он направлен не столько на освоение конкретных знаний или умений, сколько на развитие общего интеллектуального и коммуникативного потенциала не только обучающихся, но и педагогов.

В целом, кейс-стади означает анализ ситуации, которые, как правило, берутся из реальной жизни, из научных и художественных источников. Именно поэтому мы убеждены в правомерности утверждения кейсологов относительно многофункциональности данного метода. Он в одинаковой мере может выступать и как метод обучения, и как метод исследования. Поэтому в образовательном процессе данный метод выполняет обучающую, исследовательскую функции, и что особенно важно – культурологическую функцию.

Технологический уровень метода кейс-стади обусловлен специальной организацией работы с кейсами. В первую очередь, технологическая специфичность метода связана с организацией совместной деятельности как обучающихся, так и педагогов. Именно этот момент обуславливает по-

вышение мотивации и активизацию инициативного поведения участников коллективной работы [2].

Если это принять за первоначальный этап организации работы с кейсами, то следующий связан с решением проблемы, а после нахождения этих решений следует этап анализа результатов совместной деятельности.

Особым достоинством данной технологии является его эффективная сочетаемость с другими методами обучения и воспитания, а также возможность интеграции множества научных методов познания. Именно эта особенность позволяет ему быть способом соединения учебного, образовательного и исследовательского содержания в обучении.

В целом, кейс-стади основан не только на совместной деятельности, но является еще реальным механизмом, обеспечивающим междисциплинарный контекст [3].

Наиболее значимым и системообразующим средством в нашей методике является модульная книга «Устойчивая жизнь в Казахстане», которая объединяет в себе 4 учебные дисциплины. Перечень и объем учебного времени по каждой дисциплине модуля «Устойчивая жизнь в Казахстане» (табл. 1).

Целью данного модуля является изучение социальных и экологических параметров устойчивого развития на основе достижений совокупных знаний интегрированных дисциплин в области экологии, ОБЖ, казахского/русского языков и физической культуры.

Компетентности. По окончании курса студенты должны уметь:

- создавать речевые сообщения академического характера, как в устной, так и в письменной формах (сообщение, эссе) в профессиональной сфере, а также по дисциплинам модуля;
- анализировать экологические проблемы современного Казахстана, а также применять экологические знания в юридичес-

ких, экономических, социально-психологических сферах, на основе чего демонстрировать экологическую ответственность;

- уметь распознавать, предупреждать жизненно опасные ситуации и использо-

вать навыки соответствующего поведения;
- применять средства индивидуальной защиты во время чрезвычайных ситуаций, в том числе оказывать доврачебную помощь пострадавшим.

Таблица 1

Структура модуля «Устойчивая жизнь в Казахстане»

Дисциплина	Часы	Кредиты
Казахский / русский язык	135	3
Экология	90	2
Основы безопасности и жизнедеятельности	90	2
Физическая культура	30	4
Всего	345	11

Далее в книге дается описание модульного задания, которое студентам необходимо подготовить в течение учебного цикла. Модульное задание состоит из двух частей:

1) научного проекта, выполняемого группой (4 человека) по дисциплинам «Экология» и «ОБЖ»;

2) эссе-рассуждения по теме научного проекта (готовится индивидуально каждым студентом в рамках языковых дисциплин).

Научный проект представляет собой самостоятельное исследование конкретной проблемы или вопроса по темам дисциплин модуля, направленное на контроль степени усвоения студентами содержания изученных дисциплин, а также развития навыков разработки научных проектов.

В книге даются рекомендации по написанию научного проекта:

1. Во введении должны быть отражены актуальность, цель, задачи проекта, а также описаны методы и приёмы, использованные в ходе работы над научным проектом, определена практическая значимость работы, описана структура работы.

2. Основная часть должна быть изло-

жена не более чем на 8-ми страницах печатного текста, она может состоять из 2-3 разделов. В первом разделе должен быть представлен обзор научной литературы по данной проблематике (преимущественно казахстанских ученых, а также ученых ближнего и дальнего зарубежья), а во втором разделе (практической, или собственно исследовательской части) должны быть отражены конкретные результаты проведенного исследования.

3. В заключении должны быть отражены основные результаты проделанной работы, соответствующие поставленным во введении задачам, а также дальнейшие перспективы в разработке данной научной проблемы.

4. Список использованной литературы должен включать не менее 5-ти источников по теме научного проекта.

5. Слайдовая презентация должна быть подготовлена на основе написанного текста и должна полностью соответствовать содержанию научного проекта.

Причем студенты с самого начала имеют четкие представления о критериях оценивания модульного задания (табл. 2).

Критерии оценивания модульного задания

Соответствие проекта: ✓ заданной тематике; ✓ требованиям по структуре проекта; ✓ основным требованиям по оформлению (корректность формулировок названий разделов, оформление цитат, списка литературы, ссылок, строгое соблюдение отступов, полей и т.д.).	20 %
Обзор научной литературы по данной проблематике, в том числе из различных научно-популярных журналов и специальных исследований (преимущественно казахстанских ученых, а также ученых ближнего и дальнего зарубежья)	20%
Содержательная часть проекта: ✓ Знание основных положений научного проекта, ✓ степень использования научных понятий, ✓ использование научных методов исследования, ✓ анализ полученных результатов, ✓ практическая и прикладная значимость работы.	40%
Презентация проекта: ✓ соответствие содержания научного проекта видеопрезентации; ✓ устное выступление: логическая последовательность речи, использование аргументации, владение навыками научного выступления.	20%
Итого	10%

В модульной книге прописаны требования к подготовке и написанию эссе-рассуждения по теме научного проекта. При этом определена письменная форма сдачи и индивидуальная форма работы эссе-рассуждения:

Структура эссе-рассуждения:

- тезис, связанный с темой научного проекта и который необходимо обосновать;
- аргументы, обосновывающие тезис (примеры, комментарии, факты);
- заключение на основе тезиса.

Содержание эссе-рассуждения:

- Эссе-рассуждение должно отражать позицию автора по затронутой проблеме.
- Должны быть использованы вводные слова и предложения. Например: біріншіден, екіншіден, үшіншіден, бір жағынан, екінші жағынан, менің ойымша, менің пікірімше, біздің көзқарасымызбен, т.б.

- Для связи тезиса и доказательств возможно использование:

глаголов 1-го лица множественного числа (например: дәлелдейміз, қарастырамыз, мысал келтіреміз, анықтаймыз, талдаймыз, т.б.);

союзов и союзных слов (например: себебі, сондықтан, үшін, сол үшін, нәтижесінде, егер, т.б.);

устойчивых выражений (например: осыдан келіп шығатыны ..., оның себебі ..., былай деп болжам жасауға болады..., былайша дәлелденеді..., т.б.);

выводных конструкций (например: қорытындыда мынадай тұжырымға келеміз, қорытындыласақ, жоғарыда айтқандарымыздың барлығын қорытындыласақ, нәтижесінде мынадай тұжырымға келеміз, осыдан келіп шығатыны, т.б.).

Использование цитат (не менее 1, не

Мамандарды дайындау және білім сұрақтары /

более 3-х), соблюдение правил точного цитирования: необходимо соблюдение орфографических и пунктуационных правил казахского языка.

Общие требования:

- Объем – 300-350 слов. Текст формата А4 в текстовом редакторе Microsoft Word for Windows, шрифт – Times New Roman; кегль – 14 пт; межстрочный интервал – одинар-

ный; абзацный отступ – 1,25 см.; параметры страницы – все поля по 2 см.

- В случае совпадения текста эссе-рассуждения с материалами из интернет-ресурсов, работа считается плагиатом и оценивается в 0 баллов.

Далее во второй части Модульной книги прописаны критерии оценивания эссе-рассуждения (табл. 3).

Таблица 3

Критерии оценивания эссе-рассуждения

Соответствие эссе - рассуждения теме модульного задания, четкое аргументация проблемы в рамках заявленной темы.	20%
Смысловая цельность, речевая связность, последовательность изложения.	20%
Выдвинутые тезисы сопровождаются грамотной аргументацией, приводятся различные точки зрения, дается личная оценка проблеме.	20%
Работа отвечает основным требованиям к оформлению и использованию цитат, соблюдены лексические, фразеологические, грамматические и стилистические нормы казахского языка, текст оформлен с соблюдением правил орфографии и пунктуации.	30%
Выдержанность работы в академическом стиле, самостоятельность суждений.	10%

Для того, чтобы проверить эффективность нашей методики мы провели эксперимент, когда студентами был изучен обязательный курс «Экология и устойчивое развитие». В основу замера положена разработанная нами программа диагностики (модульная книга), которую мы применили в процессе выявления исходного состояния.

То есть была использована единая диагностика, что обеспечивает идентичность полученных данных по изучению одного и того же объекта диагностики.

Промежуточный и контрольный срезы проводились в сравнительном аспекте данных по двум группам: экспериментальной и контрольной (табл. 4).

Таблица 4

Прирост в показателях компонентов экологической компетентности студентов

Компоненты ЭК	Высокий уровень	Средний уровень	Общая сумма прироста
Экологические знания	2,62	3,83	6,45
Зеленые навыки	6,01	0,99	7,00
Социально значимые качества личности	0,46	-1,00	-0,54
Профессионально значимые качества личности	4,63	9,44	14,07

Таким образом, для успешного формирования экологической компетентности будущих специалистов предлагается широко применять модульное проектирование содержания образовательных программ и кейс-технологии обучения в целом, и, в частности, разработанную нами модульную книгу «Устойчивая жизнь в Казахстане», модульные проекты «Зеленые университеты – университеты будущего», а также

учебные кейсы. Соответствие педагогического целеполагания современным образовательным тенденциям в области экологической безопасности обеспечило обновление содержательно-технологических составляющих методики формирования экологической компетентности будущих специалистов в современной высшей школе, что выразилось в содержании модульной книги.

Литература

1. Gaini Dlimbetova, Aiman Aliyeva. History and background of environmental education in Kazakhstan. Innovation process in e-learning. IXth International Scientific Conference.–Slovakia, 2015. Электронный ресурс CD-диск.
2. Алиева А.Я. Формирование экологической компетентности у будущих специалистов в современной высшей школе: дис. ... док. философии PhD. - Астана, 2016.
3. Rahimdekova S.A. The modern technology at teaching. Вестник Казахского университета экономики финансов и международной торговли. – Астана 2017. № 3. – С. 152-157.

Аңдатпа

Қазақстанда жоғары білімнің стратегиялық міндеттерінің бірі - қоршаған ортаны жақсартуға ықпал ететін маман дайындау.

Мақалада студенттердің экологиялық құзыреттілігін қалыптастыру әдістері қарастырылады. Авторлар ең тиімді оқу құралы - «Қазақстандағы тұрақты өмір» модульдік кітабы. Кәсіптік білім беру теориясы мен әдіснамасында қалыптасқан құзыреттілік тұжырымдамасы, оның құрылымында жеке тұлғаның білімі, дағдылары мен қасиеттері, студенттердің экологиялық құзыреттілігін қалыптастыру деңгейін анықтайды.

Annotation

In Kazakhstan, one of the strategic tasks of higher education is the training of a specialist who will contribute to improving the state of the environment.

In the article methods of formation of ecological competence of students are considered. The authors believe that the most appropriate teaching tool is the modular book “Sustainable Life in Kazakhstan”. The content of the module book unites four disciplines, which are conducted in the first year at universities in Kazakhstan. The concepts of competences developed in the theory and methodology of professional education, in the structure of which the following are distinguished: knowledge, skills and qualities of the individual, determine the level of formation of the students’ ecological competence.

УДК 338.46
ГРНТИ 713705

А.Т. Карипова, к.э.н., ст. преподаватель

ЕНУ им. Л.Гумилева

А.С. Бикенова, магистр, ст. преподаватель

КазУЭФМТ

ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА ПОДГОТОВКИ ОБУЧАЮЩИХСЯ – ВАЖНЕЙШЕЕ НАПРАВЛЕНИЕ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ РЫНКА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ

В статье авторы рассматривают повышение качества подготовки обучающихся как важнейшее направление функционирования рынка образовательных услуг.

Образование, являясь сложным социально-экономическим механизмом, выступает в виде единства четырех его качеств: образования как ценности, как процесса, как системы и как его результата. Образование, выступая предпосылкой существования и развития человека и общества, объективно относится к числу высших человеческих ценностей.

Его роль в стабилизации экономики и развитии страны многократно возрастает. Оно рассматривается как условие социальной, экономической и национальной безопасности. Является по своей сути - органически составным элементом воспроизводственного процесса, совокупность социально-производственной инфраструктуры, которая напрямую занята производством и оказанием услуг населению.

Методологическую базу составили труды отечественных и зарубежных, в частности российских ученых по вопросам регулирования рынка образовательных услуг. А также концепции и научные разработки принятые Министерством образования и науки РК, законодательные акты в области образования.

Областью применения результатов, полученных авторами статьи, является рынок образовательных услуг.

Ключевые слова: *сфера услуг, рынок образовательных услуг, образовательный товар, образовательный продукт, образовательная услуга.*

Негізгі ұғымдар: *қызмет көрсету саласы, білім беру қызметтерінің нарығы, білім беру тауарлары, білім беру өнімі, білім беру қызметі.*

Keywords: *services sector, market of educational services, educational goods, educational product, educational service.*

Современный период развития экономики Казахстана обозначил необходимость направления основных приоритетов в области образования к мировым тенденциям. Так как современному развивающемуся обществу нужны современно образованные, нравственные, предприимчивые люди. Которые могут самостоятельно принимать решения выбора, способны к сотрудничеству, отличаются мобильностью, динамизмом, конструктивностью, готовы к межкультурному взаимодействию, обладают

чувством ответственности за судьбу страны, за ее социально-экономическое развитие.

Актуальность данной статьи не вызывает сомнения, поскольку рынок образовательных услуг является частью сферы услуг, представляющей отрасли, деятельность которых нацелена на удовлетворение социально-культурных, духовных и интеллектуальных запросов людей. Поддержание их нормальной жизнедеятельности т.е. является по своей сути - органически составным элементом воспроизводственного процес-

са, совокупность социально-производственной инфраструктуры, которая напрямую занята производством и оказанием услуг населению.

Цель исследования: анализ современного состояния и основных направлений развития рынка образовательных услуг

Исходя из поставленной цели нами определены следующие задачи:

- обобщить теоретические концепции развития рынка образовательных услуг и на этой основе провести анализ сущности и состояния развития рынка образовательных услуг;

- выявить содержание образовательной услуги на рынке образовательных услуг в процессе воспроизводства;

Значение, которое сфера образования и рынок образовательных услуг имеют для развития национальной экономики и нации в целом очень велико. Состояние сферы образовательных услуг, ее специфические характеристики и способности, направленные на удовлетворение потребностей личности в качественных образовательных услугах, формируют направления и перспективы общественного развития. Учитывая состояние образовательной системы, ее специфических возможностей и способностей удовлетворять потребности индивидуума и общества в качественных образовательных услугах, определяются направления и перспективы общественного развития. Образовательная деятельность становится важным компонентом экономического развития, при этом меняется структура взаимоотношений и с другими сферами деятельности. Так, в политической, социальной, духовной сферах общественной жизни происходит постоянное обновление знаний, получение новой информации из постоянно растущих количественно и качественно источников ее осмысления. Возрастающая ценность образования проявляется в экономических отношениях и как объективный, и как субъективный фактор:

как следствие объективной логики экономического прогресса, с одной стороны, и как проявление субъективных ожиданий, оценок, интересов и потребностей людей, воспринимающих получение образования как средство самореализации и необходимого условия жизненной карьеры, - с другой.

Многообразие и сложность задач, требования рынка труда, определяют направления функционирования современного рынка образовательных услуг.

Важнейшим из направлений функционирования рынка образовательных услуг является повышение качества подготовки обучающихся, т.е. качество образования является ведущим из приоритетов на рынке образовательных услуг.

В процессе функционирования рынка образовательных услуг необходимо учитывать:

- Требования потребителя (личность, общество, государство, рынок труда). Эти требования должны отражать потребности экономики и социальной среды, а также науки и техники.

- Список требований к содержанию и качеству подготовки специалистов, который должен формироваться с опережением и с учетом установленной продолжительности циклов подготовки. Последнее позволяет обеспечить современное назначение на должность специалистов, способных обеспечить высокое качество деятельности.

- Структуру содержания предметных областей, изучаемых в отдельных дисциплинах согласно образовательной программе.

- Необходимость разработки единой унифицированной обобщенной структуры компетентностной модели для всех направлений подготовки.

- Необходимость согласования содержания компетентностной модели (описание характеристик выпускника вуза) между потребителями и вузами, осуществляющих их подготовку.

- Компетентностную модель, которая

должна формироваться как открытая структура. Ее формирование происходит при переходе обучаемого с одного уровня образовательной системы на другой, а также в процессе приобретения опыта работы на соответствующем рабочем месте.

- Содержание компетентностной модели, которое должно быть адекватно уровню образовательной системы [1].

В настоящее время существует множество трактовок понятий «качество образования», «управление качеством образования». Но в данной статье приведем определения, которые использованы в статье А.А. Фасоля «Система управления инновационным компонентом качества образования», опубликованной в научно-методическом журнале «Мир образования - образование в мире» № 4 (40) 2010.:

- Качество образования – это степень (мера) соответствия определенной совокупности характеристик образования (как системы, процесса, результата) установленным, предполагаемым или обязательным потребностям или ожиданиям (требованиям);

- Управление качеством образования – процесс воздействия на образование (как систему, процесс, результат) с целью перевода определенной совокупности его характеристик из известного начального состояния в требуемое конечное состояние (либо с целью удовлетворения спроса на образовательные услуги со стороны населения и спроса на выпускников со стороны заказчика) при обеспечении экстремума некоторого целевого функционала или функции, характеризующих степень (меру) соответствия этих характеристик установленным, предполагаемым или обязательным потребностям или ожиданиям (требованиям).

На основе обобщения различных определений основных категорий рынка образовательных услуг, некоторые ученые дифференцируют понятия «образовательный товар», «образовательный продукт», «образовательная услуга».

Образовательный товар – все, что может удовлетворять индивидуальные, корпоративные или общественные потребности в образовании и предлагает рынку с целью потребления. Он, как понятие, включает в себя материальные и нематериальные компоненты, являющиеся результатами труда и удовлетворяющие тем или иным потребностям или желаниям. Помимо образовательных услуг и материальных компонентов образовательный товар может включать личности, места, организации, виды деятельности и идеи.

Образовательный продукт – оформленная совокупность отобранной, систематизированной и переработанной информации, а также описание технологии ее усвоения, удовлетворяющей определенную потребность в образовании. Образовательный продукт может быть продан потребителю без оказания услуг. Ченцов А.А. выделяет категорию «образовательный продукт», определяя ее как результат научно-педагогического труда, который, в свою очередь, является разновидностью научного труда. В то же время, согласно мнению этого автора, образовательный продукт является частью интеллектуального продукта (наряду с научным и инженерным продуктами), адаптированной к соответствующему сегменту рынка образовательных услуг.

Образовательная услуга – вид образовательного товара, принимающего форму непосредственного процесса передачи совокупности отобранной систематизированной и переработанной информации, удовлетворяющей определенную потребность, от производителя – к потребителю.

Главным потребителем образовательных услуг выступает личность, однако, полноценная реализация приобретенного образовательного потенциала становится возможной часто лишь при активном вовлечении в этот процесс предприятий и организаций, объединений, граждан, которые не только присваивают результаты функцио-

нирования образовательного потенциала, но и обеспечивают условия для его развертывания. В конечном счете, потребителем образовательных услуг являются также и общество в целом, социально-культурного эффекта образовательных услуг.

Основным видом деятельности учреждений сферы образования является оказание образовательных услуг, при этом отсутствует конкретное видение, в какой именно форме она должна быть осуществлена, что конкретно понимать под товаром, предоставляемым учебным заведением. Образовательные услуги являются интеллектуальным продуктом профессорско-преподавательского состава учреждения сферы образования [2].

В теории менеджмента одним из подходов к повышению качества является подход, связанный с реализацией таких этапов управления, как нормирование, планирование, учет, контроль, анализ, регулирование и координация. Иерархия функций качества на каждом этапе, их определения и основные результаты представляются в виде «пирамиды качества». Реализация цели повышения качества образования заключается в последовательном процессе выполнения функций управления с достижением поставленных результатов качества «сверху вниз». Цикл управления повторяется «снизу вверх» переходом от регулирования качества к его нормированию на новом уровне качества в следующем плановом периоде [3].

Здесь мы остановимся на некоторых пунктах послания Президента Республики Казахстан, касающихся непосредственно модернизации системы образования:

1. Внедрять в процесс обучения современные методики и технологии.

2. Повышать качество педагогического состава.

3. Создание независимой системы подтверждения квалификации.

4. Расширение доступности образования.

5. Возможность молодежи получать не только знания, но и умения их использовать в процессе социальной адаптации.

6. Усилить воспитательный компонент процесса обучения.

Существует множество доказательств, связывающих образование и экономический рост:

- обзор международных исследований в макро-и микроэкономике свидетельствует о том, что существует тесная связь между образованием, доходом и производительностью. Связь не является линейной, отражая большую отдачу при инвестициях на более раннем этапе обучения;

- исследования подтверждают важное значение инвестиций в развитие образования, будь это фокус на уровне грамотности или улучшении средней продолжительности обучения: более образованные экономики являются более устойчивыми. В странах, инвестирующих в образование, лучше показатели роста экономики.

Помимо экономических выгод, образование создает другие социальные выгоды. Способствует формированию социального капитала - общества с большой долей гражданского участия, высокой социальной сплоченностью и интеграцией, низким уровнем преступности. С самого раннего возраста образование играет важную роль в формировании социальных, эмоциональных, и других жизненно необходимых навыков.

В этом заключаются убедительные аргументы в пользу дальнейшего развития всего спектра образовательных услуг.

Литература

1. Фасоля А.А. Система управления инновационным компонентом качества образования. // Мир образования – образование в мире. № 4 (40) 2010 – с. 28.

Мамандарды дайындау және білім сұрақтары /

2. Смагулов Д.К., Бикенова А.С. Теоретические основы образовательных услуг.// Вестник КазУЭФМТ № 3, 2016 г.
3. Менеджмент образования: учеб.пособие / Под ред. А.П. Егоршина. – М., 2009 – 308 с.

Аңдатпа

Мақалада авторлар білім беру нарығының жұмыс істеуінің маңызды бағыты ретінде оқушыларды дайындау сапасын жоғарылатуды қарастырады.

Кешенді әлеуметтік-экономикалық механизм болып табылатын білім өзінің төрт қасиетінің бірлігі ретінде әрекет етеді: білім ретінде құндылық, процесс ретінде, жүйе және оның нәтижесі. Адам және қоғамның дамуы мен дамуының алғышарттары ретінде білім беру адамгершілік құндылықтардың санына объективті түрде қатысты.

Экономиканы тұрақтандырудағы және ел дамуындағы рөлі көбеюде. Бұл әлеуметтік, экономикалық және ұлттық қауіпсіздіктің шарты ретінде қарастырылады. Бұл, көбінесе, өндіріс пен халыққа қызмет көрсетумен тікелей айналысатын әлеуметтік және өндірістік инфрақұрылымдардың жиынтығы болып табылады.

Әдістемелік негіз отандық және шетелдік, атап айтқанда, ресейлік ғалымдармен, білім беру қызметтері нарығын реттеу туралы шығармаларымен жасалды. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің білім беру саласындағы заңнамалық актілері сияқты тұжырымдамалар мен ғылыми әзірлемелер.

Мақала авторлары алған нәтижелерді қолдану саласы білім беру қызметтері нарығы болып табылады.

Annotation

In the article the authors consider the improvement of the quality of training of students as the most important direction of functioning of the market of educational services.

Education, being a complex socio-economic mechanism, acts in the form of the unity of its four qualities: education as a value, as a process, as a system and as its result. Education, acting as a prerequisite for the existence and development of man and society, objectively refers to the number of higher human values.

Its role in stabilizing the economy and developing the country is multiplying. It is seen as a condition of social, economic and national security. It is inherently an organically constituent element of the reproduction process, a set of social and production infrastructure that is directly engaged in the production and provision of services to the population.

The methodological basis was compiled by the works of domestic and foreign, in particular Russian scientists, on the regulation of the market of educational services. As well as concepts and scientific developments adopted by the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, legislative acts in the field of education.

The field of application of the results obtained by the authors of the article is the market of educational services.

*И.Н. Михайлина, магистр, ст. преподаватель
КазУЭФМТ*

ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ И АДАПТАЦИИ СПЕЦИАЛИСТОВ-БУХГАЛТЕРОВ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ

В статье рассматриваются процесс формирования специалиста бухгалтера-аудитора на базе высшего учебного заведения и проблемы адаптации выпускника к производственной деятельности. Цель исследования - определить существующую методику подготовки специалиста-бухгалтера. Объект исследования - учебная аудитория специальности «Учет и аудит». В работе использованы следующие методы исследования: анализ и синтез, индукция и дедукция, аналогия и моделирование. Результатами исследования являются взаимодействие с работодателем и формирование компетентностного подхода в обучении.

Ключевые слова: сертификация, образовательные программы, компетентностный подход, МСФО, каскадная модель, онлайн-формат, финансовая отчетность, налоги, налогообложение, гражданское право.

Негізгі ұғымдар: житеу, білім бағдарламасы, құзыреттілік, ХҚЕС, сатылы әдіс, онлайн-формат, қаржылық есептілік, салық, салықсалу, азаматтық құқық.

Key words: certification, educational program, competence approach, IFRS, cascade model, the online format, financial statements, tallage, taxation, civil right.

Произошедшие за годы независимости Республики Казахстан кардинальные перемены в социально-экономических отношениях и переход на рыночную модель экономики потребовали концептуальных изменений в системе подготовки экономистов в вузах, что нашло отражение в государственных образовательных стандартах высшего профессионального образования.

Существенные перемены в содержании образования коснулись всех экономических специальностей, но наиболее значительными они были по специальности «Учет и аудит», которая является наиболее крупной среди всех вузовских специальностей, по которым ведется подготовка кадров высшей квалификации.

При реформировании стандартов по специальности 050800 «Учет и аудит» были внесены следующие изменения:

- каждая четвертая учебная дисциплина была заменена новой и внесены прин-

ципальные коррективы в содержание всех остальных учебных дисциплин;

- перераспределено учебное время между циклами учебных дисциплин в пользу специальных предметов;

- введены самостоятельные траектории и специализации;

- предложена новая система контроля и оценки знаний студентов;

- усилены требования к более широкому использованию современных образовательных технологий;

- созданы дополнительные условия для приобретения студентами в период учебы практических навыков в своей будущей профессии за счет увеличения учебного времени, выделяемого на практику;

- повышены требования к кадровому обеспечению учебного процесса, прежде всего профессорско-преподавательским составом;

- введен целый ряд других норм, на-

правленных на улучшение качества подготовки бухгалтеров и аудиторов.

Однако следует отметить, что отдельные из этих, безусловно, положительных явлений мы в силу проводимых в стране не до конца продуманных реформ в образовании можем потерять уже в ближайшее время, если не будем вести наступательной борьбы с негативными ее аспектами. Жизнь, конечно, не стоит на месте. Меняющаяся бизнес-среда, появление новых направлений в развитии экономики и множество других факторов создают потребность и необходимость в периодическом пересмотре государственных образовательных стандартов.

В последнее время в мире наблюдается и ярко выраженная тенденция к усилению международной стандартизации бухгалтерского образования. Профессия бухгалтеров и аудиторов относится к числу тех, по которым, как известно, установлены конкретные международные требования к профессиональному мастерству лиц, занимающихся данной работой. Окончательными вариантами проектов государственных образовательных стандартов являются бакалавр по специальности «Учет и аудит» и магистр по специальности «Учет и аудит» [1].

Создание нормального, соответствующего духу времени государственного образовательного стандарта это архисложная и весьма трудоемкая работа. Когда разрабатывался действующий в настоящее время стандарт, то были проведены исследования по широкому кругу вопросов в нескольких десятках отечественных вузов, а также изучен непосредственно в ведущих вузах запада опыт подготовки студентов, специализирующихся в области бухгалтерского учета и аудита, и все передовое нашло отражение в отечественном стандарте.

Одним из перспективных направлений является создание каскадной модели подготовки и переподготовки бухгалтеров. Его цель – создать единую систему и стандарты

обучения бухгалтеров: колледж – вуз – послевузовская регулярная переподготовка. Выполняя проект нужно стремиться к тому, чтобы наши образовательные учебные программы по подготовке бухгалтеров и аудиторов и впредь находились на уровне международных, и мы могли поставлять квалифицированных выпускников в различные сферы народного хозяйства.

Создание новых образовательных стандартов – весьма важная, но не единственная проблема, которую надо решать.

В частности, кроме нее необходимо:

- усилить контроль за качеством подготовки студентов в вузах;
- изменить систему лицензирования, аттестации и аккредитации вузов и специальностей;
- пересмотреть систему и величину оплаты труда в сфере образования, поднять ее до уровня не передовых западных стран.

Сегодняшний студент специальности «Учет и аудит» завтра станет специалистом финансового отдела, возможно возглавит работу бухгалтерии в должности главного бухгалтера. Всем известно, что профессия бухгалтера довольно сложна и ответственна. Человек, связавший себя с бухгалтерией, обязан четко это понимать и постоянно стремиться к профессиональному росту. Бухгалтеру необходимо обладать глубокими теоретическими знаниями, подкрепленными постоянной практикой, гибким мышлением, уметь принимать самостоятельные решения, быть внимательным, иначе, незнание положений законодательства, любая неверная цифра могут привести к искажению в учете, а последствия таких ошибок чреваты административными штрафами и др. мерами ответственности.

Положения о сертификации «Профессиональный бухгалтер» впервые были опубликованы в Законе «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» в 2007 году [2]. В практику сертификация была внедрена в 2009 году. В соответствии со ст. 9 дейст-

вующего закона «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» (далее – Закон), на должность главного бухгалтера организации публичного интереса назначается профессиональный бухгалтер. Это означает, что требование о наличии сертификата «Профессиональный бухгалтер» для главного бухгалтера организации публичного интереса является обязательным. При этом в подпункте 7) статьи 1 Закона оговорен перечень публичных организаций, таковыми являются: организации публичного интереса – финансовые организации (за исключением юридических лиц, исключительным видом деятельности которых является организация обменных операций с иностранной валютой), акционерные общества (за исключением некоммерческих), организации-недропользователи (кроме организаций, добывающих общераспространенные полезные ископаемые), хлебоприемные предприятия и организации, в уставных капиталах которых имеется доля участия государства, а также государственные предприятия, основанные на праве хозяйственного ведения. Сертификация «Профессиональный бухгалтер» создана с целью оценки и повышения уровня профессиональной квалификации бухгалтера. Задачи сертификации поднять уровень знаний бухгалтеров и повысить статус бухгалтера. Сертификация заключается в том, что кандидаты в профессиональные бухгалтеры посредством сдачи экзаменов, организованных аккредитованной организацией по профессиональной сертификации бухгалтеров, должны подтвердить свои знания по следующим дисциплинам: бухгалтерский учет в соответствии с международными стандартами финансовой отчетности, налоги и налогообложение, гражданское право.

Какие знания получают студенты по дисциплине «Бухгалтерский учет в соответствии с международными стандартами финансовой отчетности»

Основной целью финансовых отчетов,

составленных в соответствии с МСФО, является представление информации о финансовом положении компании. Эта информация нужна широкому кругу пользователей для принятия ими решений:

- инвесторам – сохранять, увеличивать или продавать свои инвестиции;
- собственникам бизнеса – как развиваться дальше,
- кредиторам – предоставлять ли ссуды компании;
- поставщикам – продолжать ли партнерство, учитывая текущую покупательскую способность;
- покупателям (клиентам) – стабильна ли компания, чтобы продолжать с ней долгосрочные отношения;
- работникам компании – есть ли гарантия занятости и возможность карьерного роста;
- правительству – можно ли доверить компании государственный заказ;
- госорганам – как выполняются налоговые обязательства.

Каковы главные принципы МСФО? Если сказать коротко, то МСФО базируются на трех основных принципах: справедливая стоимость, приоритет экономического содержания над правовой формой, прозрачность.

Какие организации в Казахстане обязаны применять МСФО?

С обретением в 1991 году независимости Казахстан стал лидирующим государством среди стран СНГ и Восточной Европы по привлечению иностранных инвестиций. Создание условий для привлечения иностранных инвестиций, присоединение Казахстана к ВТО, интеграция Казахстана в мировую экономику – все эти процессы продиктовали необходимость перехода на Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО).

В соответствии с Законом РК «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» МСФО обязаны применять субъекты крупного предпринимательства и организации

публичного интереса. Субъекты среднего предпринимательства, а также государственные предприятия, основанные на праве оперативного управления (казенные предприятия), составляют финансовую отчетность в соответствии с международным стандартом для малого и среднего бизнеса, Субъекты малого предпринимательства, осуществляют составление финансовой отчетности в соответствии с национальным стандартом. При этом, по решению руководящих органов, утвердивших учетную политику, субъекты малого и среднего предпринимательства вправе составлять финансовую отчетность в соответствии с международными стандартами.

Какие знания, умения и навыки получают слушатели предмета «Бухгалтерский учет в соответствии с МСФО»:

- Понимание принципов бухгалтерского учета по международным стандартам
  - Получение теоретических знаний по всем международным стандартам финансовой отчетности
  - Умение объяснить основные принципы международного регулирования финансовой отчетности
  - Умение применять МСФО на практике
  - Понимание основных форм, характеристик и элементов финансовой отчетности
  - Понимание цели составления финансовой отчетности для представления прозрачной и понятной информации о финансовой деятельности организации ее собственникам, клиентам и партнерам.
  - Знакомство с формированием учетной политики компании и ее методологической основой
  - Умение составлять финансовую отчетность отдельных компаний в соответствии с требованиями МСФО
  - Навыки составления консолидированной финансовой отчетности групп компаний
- Дисциплина «Налоги и налогообложение» позволяет сформировать профессиональные навыки будущего специалиста

бухгалтера. Налоговые отношения в Республике Казахстан четко регламентированы законодательством, в основе которого лежит Налоговый кодекс. Всем известно, что язык нормативных правовых актов является сложным для понимания, зачастую это мешает бухгалтерам глубже понять положения Налогового кодекса и других нормативных актов. Каждый бухгалтер, начиная свою деятельность, рано или поздно сталкивается с вопросами налогообложения.

Кандидаты в профессиональные бухгалтеры, имеющие стаж работы в бухгалтерской сфере более пяти лет, должны знать порядок налогообложения и то, как работает налоговая система в РК. Незнание тех или иных положений налогового законодательства, не освобождает от ответственности бухгалтера и руководство компании, что чревато административными штрафами, поэтому каждый бухгалтер стремится разобраться в «дебрях» налогового законодательства. Курс «Налоги и налогообложение» поможет кандидатам углубить свои знания по налогам. Цель курса «Налоги и налогообложение» – дать полные знания о системе налогообложения в Казахстане, об участниках налоговых отношений, обо всех видах действующих налогах и обязательных платежах в бюджет, о налоговом администрировании. При изучении предмета «Налоги и налогообложение» теоретическая часть курса разъясняется преподавателем посредством наглядных схем, таблиц, которые помогут усвоить знания по налоговой системе в РК. В ходе изучения материала по налогообложению на примерах раскрывается структура каждого налога. Практическая часть курса основывается на решении ситуационных задач, включающих примеры из ежедневной практики бухгалтера. Каждая задача имеет свой алгоритм решения. Решая такие задачи, кандидат более осознанно, шаг за шагом выполняет все необходимые действия, что позволяет ему глубже освоить применение положений

налогового законодательства на практике.

Какие знания, умения и навыки получают слушатели курса «Налоги и налогообложение». При изучении курса «Налоги и налогообложение», студент закрепляет и лучше осваивает следующие знания, умения и навыки:

- Знание системы налогообложения в Республике Казахстан

- Знание структуры каждого налога (объект налогообложения; налоговая база; налоговый период; налоговая ставка; порядок исчисления налога; порядок и сроки уплаты налога).

- Умение определять налогооблагаемую базу, порядок налогообложения и уплаты налогов

- Знание порядка составления деклараций и расчетов по всем налогам

- Умение правильно составлять декларации и расчеты по налогам

- Умение вести налоговый учет

- Умение составлять налоговую учетную политику

- Знание административной ответственности за налоговые правонарушения

Правовая грамотность это еще одна важная задача стоящая перед бухгалтером. Да, действительно, если с бухучетом и налогами все понятно – это профилирующие дисциплины для бухгалтера, то как же быть с гражданским правом. На самом деле правовые вопросы возникают в деятельности бухгалтера постоянно и бухгалтер должен знать основы гражданского права. Он должен разбираться в организационно-правовых формах юридических лиц (ТОО, АО ...) то, как производится регистрация и в каких случаях перерегистрация, реорганизация, ликвидация юридических лиц. Поскольку ведение бухгалтерского учета четко регламентировано законодательством (Закон «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности», Налоговый кодекс РК, Приказы уполномоченного органа и т.д.), бухгалтер обязан знать эти законодательные и подза-

конные акты и разбираться в иерархии нормативных правовых актов.

Известно, что деятельность любой организации сопровождается заключением хозяйственных договоров, и зачастую бухгалтеры составляют такие договоры, вследствие чего бухгалтеру необходимо разбираться в видах договоров, знать особенности и структуру договора, определять условия, порядок внесения изменений и дополнений в договоры, и тем более их исполнение. Кроме того, в функции бухгалтера входит начисление заработной платы, отпускных, больничных и пр. В этой связи он должен знать трудовое законодательство, содержание и структуру трудового договора. Зачастую на плечи бухгалтера возлагается и соблюдение норм страхового законодательства, так как юридическое лицо, использующее наемный труд работников или имеющее на балансе движимое имущество, обязано заключать договоры гражданско-правовой ответственности, к тому же, с июля текущего года вводится обязательное медицинское страхование, все это требует знания страхового права. Бухгалтер должен знать условия и основания наступления административной ответственности за правонарушения в сфере бухгалтерского учета, налогов, финансов и т.д.

Можно привести еще много примеров применения положений гражданского права в практике бухгалтера. Отсюда следует, что профессионализм бухгалтера во многом зависит, в том числе, и от его знаний гражданского права.

Обучение студентов специальности «Учет и аудит» может проводиться в форматах очного обучения и обучения онлайн. Очная форма обучения всем знакома, поэтому остановимся подробнее на онлайн-формате.

Обучение в онлайн-формате – это современная форма получения знаний, которая позволяет самостоятельно спланировать место и время занятий, подстроить

Мамандарды дайындау және білім сұрақтары /

online обучение под свою занятость. Достаточно иметь интернет и компьютер. Каждое видео занятие сохраняется в личном кабинете через час после окончания онлайн занятия и доступно до дня экзамена. Таким образом, студент может обучаться в любое удобное для него время. Это позволит максимально подготовиться к экзамену. Сдать экзамен – значит подтвердить полученные

знания. В процессе обучения студенты решают задачи максимально приближенные к практическим ситуациям. Сочетание теоретического и практического обучения позволяет реализовать компетентностный подход в обучении и сформировать профессиональные навыки будущего специалиста бухгалтера.

Литература

1. Закон РК «Об образовании Республики Казахстан» [http://www base.spinform.ru](http://www.base.spinform.ru) Закон
2. Закон РК «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» 28.12.2016 № 34-VI (вводится в действие с 01.01.2017).

Аңдатпа

Бухгалтер-терең теоретикалық білімді, үнемі тұрақты тәжірибелі, ойшыл, өзіндік шешім қабылдай алатын, мұқият болуы қажет, білмеген жағдайда заңнамалық ережелерден қателесіп, кез келген дұрыс емес цифрлар қате болуы мүмкін, осындай қателіктердің ақыры әкімшілік айыппұлдар мен және өзге де іс-шаралармен жауатыларға қолданылады. Білікті қажетті бухгалтер аудитор маманын дайындау жоғарғы оқу орнының маңызды процессі болып табылады.

Зерттеудің нәтижелері деп, оқудағы күзіреттілік әдістерін құрайтын және жұмыс берушілермен өзара қарым-қатынастарды талқылау процесінің маңызды тараптары болып табылатын негізгі қорытындылар келтірілген.

Annotation

The accountant should have deep knowledge in the profession. He should be able to make independent management decisions. He must know the legislative material and to prevent mistakes. The University teaches the student to prepare qualified and sought after CPA, it is an important task of the educational process of the University.

The result of the study can be considered the conclusion that an important stage in the process of discussion is the interaction with the employer and the formation of a competent approach in training.

БИНАРНЫЕ ЛЕКЦИИ В СИСТЕМЕ ПОЛИЯЗЫЧНОГО ОБУЧЕНИЯ – КАК ОСНОВА ЭФФЕКТИВНОГО ВОСПРИЯТИЯ ЗНАНИЙ

Статья посвящена использованию в учебном процессе бинарных лекций для формирования и развития профессиональных навыков, обучающихся в системе трехязычия.

Показано, что обучение студентов целесообразно проведением «комплексных занятий», которые могут играть важную роль в подготовке современных специалистов к их дальнейшей профессиональной деятельности.

Приобретенные умения и навыки даст возможность студентам при выполнении творческих работ, как реферат, презентации, творческих отчетов и т.д. Главное достоинство бинарных лекций – специальные знания при решении профессиональных вопросов в профессиональной деятельности.

Ключевые слова: *бинарное занятие, междисциплинарная интеграция, презентация, обучение.*

Негізгі ұғымдар: *бинарлық сабақтар, пәнаралық интеграция, презентация, оқу.*

Keywords: *binary practice, interdisciplinary integration, presentation, training.*

Полиязычие в образовательной среде является одним из основных аспектов работы всех учебных заведений страны. Программа полиязычного обучения предусматривает создание новой модели образования, способствующей формированию конкурентоспособного поколения в условиях интернационализации, владеющего языковой культурой [1].

Одной из форм активной учебной работы является обучение студентов проведением «комплексных занятий», которые могут играть роль элемента основной подготовки современных специалистов к их дальнейшей профессиональной деятельности.

При конструировании современного урока все чаще используются различные формы и методы организации обучения. Поэтому современный урок, сохранив присущие ему признаки, в то же время рассматривается не только как вариативная, но и

как постоянно развивающаяся форма [2]. Главное же направление этого развития видится в стремлении добиться того, чтобы урок стал результатом творчества не только педагога, но и обучающихся. Одним из направлений в достижении этой задачи может являться проведение бинарных занятий.

Бинарная модель занятия – это взаимодействие двух педагогов. Первые бинарные занятия в профессиональной школе проводились еще в 1987 году [3].

Бинарное занятие позволяет увидеть связь различных предметов, что делает обучение целостным и системным. В общем смысле бинарное обучение – это организация учебного процесса, которая одновременно организует познавательную деятельность и формирует практические умения, навыки. Это обучение является новым синтетическим видом обучения, его можно рассматривать как одну из форм интеграции

теоретического и производственного обучений.

Основными принципами бинарного обучения являются:

*функциональная динамичность – на высоком уровне проявляется динамика реализации педагогических функций, обеспечивается смена реализации одних функций другими;

*принцип опережающей роли познавательной деятельности – практическое действие направлено не столько на отработку умений, навыков, сколько на формирование познавательной самостоятельности через решение учебной проблемы;

*принцип возрастающей интеграции знаний, умений, навыков – педагог дозирует учебный материал и деятельность учащихся таким образом, чтобы переход от одного учебного шага к другому, от одной фразы к другой был не простой сменяемостью, а был подчинен обеспечению возрастающей интеграции [4].

Любая дисциплина в высшей школе излагается с использованием лекций – одной из самых доступных форм учебных занятий. В учебном процессе лекция выполняет методологическую, организационную и информационную функции.

Бинарная лекция (лекция вдвоем) предоставляет возможность реализации межпредметных связей, способствует формированию комплексного и системного видения изучаемой проблемы и реализуется в виде диалога двух преподавателей. Использование данной лекции позволяет продемонстрировать культуру научного диалога и дискуссии.

При разработке бинарной лекции могут:

- моделироваться реальные профессиональные ситуации;
- обсуждаться теоретические вопросы с разных позиций двумя специалистами.

Независимо от профессиональной направленности вуза циклу гуманитарных дисциплин уделяется значительное коли-

чество часов. Интеграция учебных дисциплин позволяет дать будущему специалисту наглядное представление о возможностях применения знаний и умений из области общеобразовательных дисциплин к своей профессиональной практике.

Междисциплинарная интеграция знаний очень важна для современного обучения и должна рассматриваться не только с точки зрения взаимосвязей знаний по учебным дисциплинам, но и как интегрирование технологий, методов и форм обучения. От этого будет зависеть успех, а значит и результат обучения.

Бинарные занятия – одна из форм реализации междисциплинарных связей, которые позволяют интегрировать знания из разных областей для решения одной проблемы, дают возможность применить полученные знания на практике. Подготовка и проведение бинарного занятия представляет собой междисциплинарный краткосрочный проект, в котором как соавторы и единомышленники выступают не только преподаватели, но и сами студенты, что дает им возможность стать участниками творческого процесса.

Структура подготовки и проведения бинарной лекции включает в себя постановку цели и задач; подготовительную работу к проведению лекции. С этой целью преподаватель первоначально создает научную пару с интеллектуальной и психологической совместимостью. Двумя лекторами подбирается материал, необходимый для создания дискуссионной ситуации. Основным преподавателем разрабатывается конспект проведения лекции с моделированием ситуации, в котором предусматривает профессиональный диалог, выражающийся в поляризации мнений на одну и ту же проблему, оппонирование одного преподавателя другим либо решению конкретной проблемы с позиций междисциплинарного знания. Заранее определяются методы, приемы и средства стимулирования твор-

ческой и мыслительной активности студентов, подбирается наглядный материал и техническое сопровождение. И, как уже было сказано выше, преподаватель знакомит студентов с конспектом лекции.

Студентам также отводится роль в проведении бинарной лекции: они должны ориентироваться в материале дисциплины, опираясь на предыдущий опыт ее изучения; ознакомиться с конспектом лекции.

Бинарные занятия требуют большой подготовки, как преподавателей, так и студентов, поэтому преподаватель дает консультации по наиболее сложным, дискуссионным вопросам.

Мы обратились к бинарным занятиям, потому что увидели в них один из резервов повышения мотивации усвоения дисциплин гуманитарного цикла. Но следует учесть, что каждый преподаватель, при этом, должен решать цели и задачи своей дисциплины на основе общего подхода.

Точки соприкосновения своих интересов мы нашли в дисциплинах «Биотехнология» и «Английский язык». Нами отработана методика проведения бинарных занятий различного вида: формирования умений и навыков, обобщения и систематизации знаний, занятие-диспут, ролевая игра.

Приобретенные умения и навыки студенты смогут использовать в рамках изучения других дисциплин, для написания рефератов и творческих работ, для сдачи зачетов и экзаменов. Участие в проведении бинарных лекций позволяет научить студентов использовать полученные специальные знания при решении актуальных вопросов в своей будущей профессиональной деятельности. Кроме того, бинарная лекция стимулирует у обучаемых творческий подход к приобретению общекультурных и профессиональных компетенций. Особенно важным это становится для магистрантов научно-педагогического направления, которые имеют право заниматься педагогической деятельностью.

Представленные разработки занятий по дисциплинам «Биотехнология» и «Английский язык» могут использоваться как самостоятельно, так и в форме бинарного занятия.

В ходе проведения открытой бинарной лекции на тему «Production of antibiotics» выявлено следующее:

Бинарная лекция проведена 25 декабря 2015 года для магистрантов полиязычной группы 210 специальности 6M070100 – Биотехнология по элективной дисциплине цикла ПД «Microbiological bases of food and biotechnological productions».

На лекции были изложены следующие вопросы:

1. Special terminology
2. General characteristic of antibiotics as pharmaceutical connections
3. The main producers of antibiotics and methods to increase their productivity
4. Technology of receiving antibiotics from various producers

При рассмотрении вопросов освещаемой темы на основе обзора пройденного материала была установлена логическая связь с материалом предыдущих занятий по данной дисциплине и межпредметная связь с другими базовыми и профилирующими дисциплинами: Микробиология, Биотехнология грибов, Modern problems of Biotechnology in Veterinary Medicine and Animal Husbandry, Эпизоотология и инфекционные болезни.

В соответствии с рабочей программой четко обозначена цель лекции. Материал лекции был структурирован по содержанию и объему. В лекции использованы последние научные изыскания в данной области знаний, рассмотрены различные подходы, используемые для совершенствования методов получения полусинтетических и синтетических антибиотиков.

Первый вопрос освещала Отызбаева К.Ж. Для полного понимания материала лекции, который излагался как устно, так и с демонстрацией видеоматериала (3 видеоролика) и презентацией, лектор провела об-

Мамандарды дайындау және білім сұрақтары /

суждение специальной терминологии. Ею были проработаны термины, которыми изобилует материал видеороликов по характеристике и классификации антибиотиков, технологии их изготовления и особенностей механизма действия антибактериальных, противогрибковых и противораковых антибиотиков.

При изложении второго лекционного

вопроса «General characteristic of antibiotics as pharmaceutical connections» обучаемые получили знания по основным дидактическим единицам учебного вопроса: понятие об антибиотиках и их виды по происхождению, классификацию и свойства антибиотиков, механизм их действия. После краткого вступления был показан видео-урок «Mechanisms and Classification of Antibiotics» (рис. 1).

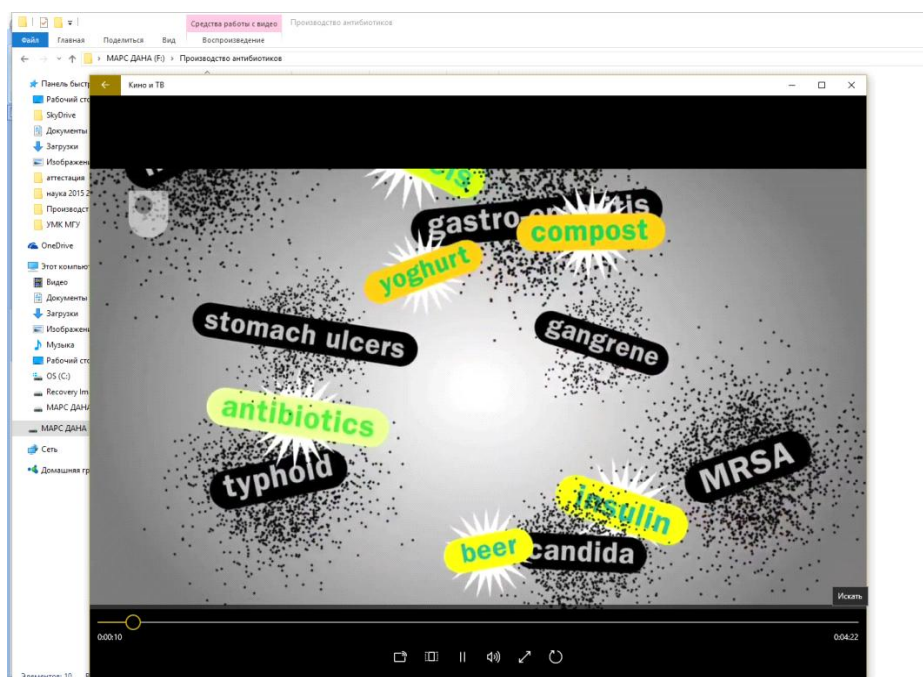

Рис. 1. Видеоматериал к теме «Production of antibiotics», вопрос 2

Были раскрыты особенности антибиотиков как фармацевтических соединений, основы фармакодинамики и фармакокинетики антибиотиков в организме животных и человека. При изложении данного материала использовалась демонстрация слайдов по наиболее сложным вопросам (классификация антибиотиков, механизм действия, фармакодинамика и фармакокинетика).

При изложении второго вопроса лектором Кухар Е.В. использовались видеоматериалы на английском языке и материал собственных исследований, полученный в ре-

зультате научно-исследовательской работы в лаборатории «Биотехнологии грибов». Был показан видеоролик «Antibiotics – Seven Wonders of the Microbe World», материал которого послужил актуализацией и позволил поставить проблему антибиотикорезистентных штаммов и необходимости производства новых антибиотиков, к которым нет устойчивости у микроорганизмов.

Также для полного раскрытия вопроса по характеристике и классификации была показана презентация на тему «Противораковые антибиотики» (рис. 2).

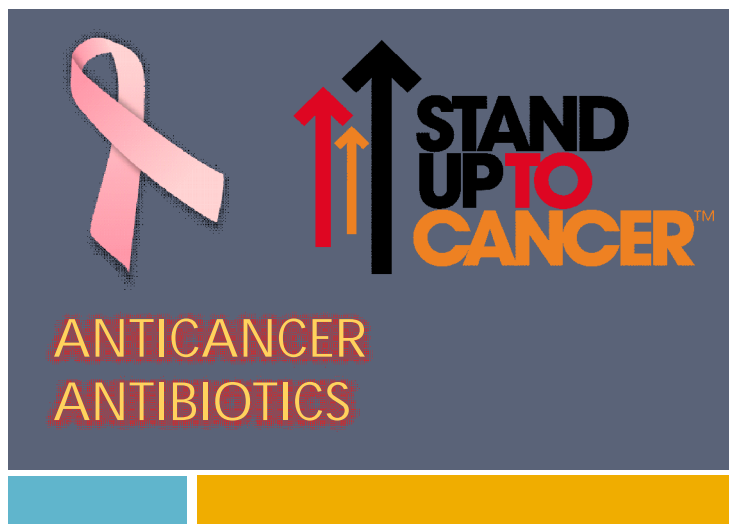

Рис. 2. Видеоматериал к теме «Production of antibiotics»,
дополнительная информация

На возникающие у обучаемых вопросы преподаватель дал пояснения с демонстрацией дополнительных слайдов и изложением примеров из практики. Ряд проблемных вопросов был вынесен на практическое занятие (принцип бактерицидного и бактериостатического действия, особенности фунгистатического и вируцидного действия антибиотиков) и на СРМ (противораковые антибиотики).

При изложении третьего вопроса лекции рассмотрены результаты работы лаборатории «Биотехнологии грибов», которые были отражены в презентации. Лектором были изложены основные этапы поиска продуцента – плесневого гриба рода *Penicillium* – род грибов, относящийся к семейству Трихокомоновые (*Trichosomaceae*) порядка Эуроциевые (*Eurotiales*). Это один из наиболее широко распространенных в мире родов грибов, представители которого присутствуют в самых различных местах. Один из представителей этого рода был первым продуцентом антибиотика пенициллина, спасшим тысячи жизней солдат и офицеров во Вторую мировую войну. Студенты, занимающиеся научной работой, выявили про-

дучента антибиотика пенициллин с высокой активностью среди сапрофитов, выделенных от животных.

При изложении четвертого вопроса лекции были рассмотрены новые подходы к созданию полусинтетических антибиотиков и синтетических аналогов природных антибиотиков. Рассмотрены масштабы проблемы снижения чувствительности микроорганизмов – возбудителей инфекционных заболеваний к антибиотикам, технологии их получения, возможности снижения антибиотикорезистентности у штаммов микроорганизмов. В рамках изучения данного вопроса был просмотрен видеоролик «Synthetic biology of antibiotic production» (рис. 3).

После просмотра ролика в наглядной форме – с использованием презентации, были раскрыты вопросы получения природных, синтетических и полусинтетических антибиотиков.

Отызбаева К.Ж. провела закрепление материала после второго, третьего и четвертого вопроса. Она в течение всей лекции отвечала на вопросы по новой терминологии, переводила термины, которые студенты услышали впервые.

Рис. 3. Видеоматериал к теме «Production of antibiotics», вопрос 4

В завершении бинарной лекции по теме «Production of antibiotics» был подведен итог – выделены ключевые моменты рассматриваемой проблемы: названы основные продуценты антибиотиков, их классификация и технологические основы их получения; проведено повторение новых терминов на английском и русском языках. Основное внимание в лекции уделено характеристике классических и синтетических антибиотиков, современному состоянию и перспективам развития новых методов получения антибиотиков, используемых в диагностике инфекционных болезней и онкологических заболеваний.

Подводя итог и анализируя опыт проведения бинарной лекции, следует отметить:

1. лекционный материал по объему и содержанию соответствует требованиям ГОСО по специальности 6М0701000 – «Био-

технология» и рабочей программы дисциплины;

2. изложение материала лекции осуществлялось с мультимедийным сопровождением PowerPoint слайдов, в которых рассматриваемые вопросы темы наглядно представлены в форме рисунков, что облегчает восприятие и освоение студентами вновь изучаемого материала;

3. манера чтения лекции увлекательная, живая; культура речи достаточно высокая;

4. магистранты увлеченно осваивали новый материал, новые термины на английском языке. Изложение материала лекции не вызывало скуку и потерю интереса у обучающихся;

5. определены проблемные вопросы для самостоятельного изучения и последующего обсуждения на практическом занятии.

Литература

1. Государственная программа функционирования и развития языков на 2011-2020 г.
2. Ахмедина Б.К. Билингвальное образование современного общества. – Вестник КазУЭФМТ. №2, 2016. – Астана. – С.133-137.
3. Бордовская Н.В., Реан А.А. Педагогика. – СПб: «Питер», 2006. – С. 103-104. // http://www.treko.ru/show_dict_859
4. Сущность и виды лекции // <http://www.eduneed.ru/ededs-207-1.html>
5. Кухар Е.В., Сураншиев Ж.А. Биотехнология микроорганизмов: УМКД. – Астана, 2008 г. – 149 с.
6. Кухар Е.В. Микробиологические основы пищевых и биотехнологических производств: УМКД. – Астана, 2014. – 115 с.

Аңдатпа

Мақала үштілділік жүйеде оқытылатын кәсіби дағдыларды қалыптастыру және дамыту үшін бинарлық дәрістерді оқу үрдісінде пайдалануға арналған.

Студенттерді «кешенді сыныптар» жүргізу арқылы оқыту, қазіргі заманғы мамандарды болашақ кәсіби жұмысына үйретуде маңызды роль алатыны көрсетілген.

Алған дағдылар студенттерге рефераттар, презентациялар, шығармашылық есептер және т.б. сияқты шығармашылық жұмыстарды орындауға мүмкіндік береді. Бинарлық лекциялардың негізгі артықшылығы - кәсіптік қызметте кәсіби мәселелерді шешуде арнайы білім.

Annotation

The article is devoted to the use in the educational process of binary lectures for the formation and development of professional skills, trained in the trilingual system.

It is shown that the training of students is expedient by carrying out “complex classes”, which can play an important role in the training of modern specialists for their further professional work.

Acquired skills will enable students to perform creative work, such as abstracts, presentations, creative reports, etc. The main advantage of binary lectures is special knowledge in solving professional issues in professional activities.

- Соловьев В.И.** д.т.н., профессор, генеральный директор ТОО «EUROASIAMS», эксперт-аудитор ГСТР РК
- Дарибаева А.К.** к.э.н., доцент, кафедры «Менеджмент и маркетинг», КазУЭФМТ
- Шереметова Н.В.** магистр, ст. преподаватель кафедры «Учет и аудит», КазУЭФМТ
- Гуткевич С.** д.э.н., профессор, завкафедрой «Международной экономики», Национальный университет пищевых технологий, г.Киев, Украина
- Занозовска О.** аспирантка кафедры «Международной экономики», Национальный университет пищевых технологий, г.Киев, Украина
- Ескалиева А.Ж.** магистр, ст. преподаватель кафедры «Финансы», КазУЭФМТ
- Аймурзина Б.Т.** д.э.н., и.о. профессор кафедры «Финансы», КазУЭФМТ
- Алина Г.Б.** к.э.н., доцент, завкафедрой кафедры «Финансы», КазУЭФМТ
- Абдурахманов М.А.** к.э.н., ст. преподаватель кафедры «Учет и аудит», КазУЭФМТ
- Айтхожина Л.Ж.** к.э.н., ст. преподаватель кафедры «Учет и аудит», КазУЭФМТ
- Жабытай Б.Н.** магистр, ст. преподаватель кафедры «Учет и аудит», КазУЭФМТ
- Кажмухаметова А.А.** к.э.н., ст. преподаватель кафедры «Учет и аудит», КазУЭФМТ
- Тусибаева Г.С.** PhD, ст. преподаватель кафедры «Учет и аудит», КазУЭФМТ
- Бекжанова Т.К.** к.э.н., доцент кафедры «Учет и аудит», КазУЭФМТ
- Алимагамбетова А.З.** к.ф.-м. н. ст. преподаватель кафедры «Информатика и прикладная экономика», КазУЭФМТ
- Саурова К.С.** магистр, ст. преподаватель кафедры «Информатика и прикладная экономика», КазУЭФМТ
- Азиева Г.Т.** магистр, ст. преподаватель кафедры «Информатика и прикладная экономика», КазУЭФМТ
- Рыскельдин Ж.С.** магистр, ст. преподаватель кафедры «Дизайн», КазУЭФМТ
- Байдалина М.Е.** магистр, ст. преподаватель кафедры «Социальная работа и туризм», КазУЭФМТ
- Оразбаева Б.Б.** магистрант, Университет г.Алматы
- Оразбаева К.Н.** д.т.н., профессор кафедры «Менеджмент и маркетинг», КазУЭФМТ
- Құрманова Ә.Ж.** магистр, преподаватель кафедры «Казахский и иностранные языки», КазУЭФМТ
- Алиева А.Я.** PhD, ст. преподаватель кафедры «Социальная работа и туризм», КазУЭФМТ
- Аманжолова А.А.** к.п.н, доцент кафедры «Социальная работа и туризм», КазУЭФМТ
- Карипова А.Т.** к.э.н., ст. преподаватель, ЕНУ им.Л.Гумилева, г.Астана
- Бикенова А.С.** магистр, ст. преподаватель кафедры «Социальная работа и туризм», КазУЭФМТ
- Михайлина И.Н.** магистр, ст. преподаватель кафедры «Учет и аудит», КазУЭФМТ
- Отызбаева К.Ж.** магистр, ст. преподаватель, ЕНУ им. Л.Гумилева, г. Астана
- Кухар Е.В.** д.б.н., доцент КазАТУ им. С.Сейфуллина, г. Алматы

Прайс-лист

на издания *Казахского университета экономики, финансов и международной торговли*

№	Наименование издания	Цена
1	2	3
ҒЫЛЫМИ ӘДЕБИЕТТЕР - НА УЧНАЯ ЛИТЕРАТУРА		
1.	<i>Алиев М.К.</i> Консолидированная финансовая отчетность, 2016. - 304 с.	2 300
2.	<i>Туякова А.Е.</i> Қазақстандағы кәсіптік-техникалық оқу орындарының тарихи маңызы, 2018. - 340 б.	2 000
3.	<i>Әмірбекұлы Е.</i> Ұлттық экономиканың инновациялық инфрақұрылым, 2018. - 258 б.	2 200
4.	<i>Садыкова Р.К.</i> Роль кластерного подхода в развитии туризма в Северном Казахстане, 2018. - 218 с.	2 000
ОҚУЛЫҚТАР - УЧЕБНИКИ		
1.	<i>Сейткасимов Г.С.</i> Деньги. Кредит. Банки, 2012. - 540 с.	2 500
2.	<i>Коллектив авторов.</i> Банковское дело, 2017. - 608 с.	3 000
3.	<i>Авторлар ұжымы.</i> Банк ісі, 2017. - 528 б.	5 500
ОҚУ ҚҰРАЛДАРЫ - УЧЕБНЫЕ ПОСОБИЯ		
1.	<i>Коллектив авторов.</i> Английский язык для студентов неязыковых специальностей, 2016. - 248 с. (переиздание)	850
2.	<i>Абдугалина С.Е.</i> Экология и безопасность жизнедеятельности, 2016. - 153 с.	1 000
3.	<i>Алина Г.Б., Үсенбаев Т.М.</i> Ислам қаржы құралдары, 2016. - 212 б.	1 200
4.	<i>Алиев М.К.</i> Практикум по экономическому анализу, 2016. - 168 с.	830
5.	<i>Алиев М.Қ. және басқалар.</i> Қаржылық есеп, 2017. - 294 б.	1 100
6.	<i>Алиев Т.Х., Колбатыр С.А.</i> Инженерная графика, 2017. - 128 с.	900
7.	<i>Алиев Т.Х., Колбатыр С.А.</i> Инженерлік графика, 2017. - 134 с.	900
8.	<i>Алиев М.Қ., Алтынбеков М.А., Тусибаева Г.С., Юсупов Ұ.Б., Есенбаева А.Е.</i> Шағын және орта кәсіпорындағы бухгалтерлік есеп пен салық есебін ұйымдастыру, 2017. - 237 б.	1 115
9.	<i>Алиев М.Қ., Амантаев А., Алтынбеков М.А., Тусибаева Г.С., Юсупов Ұ.Б., Есенбаева А.Е.</i> Басқару есебі, 2017. - 250 б.	1 050
10.	<i>Әлиев М.Қ., Утибаев Б.С., Абдурахманов М.А.</i> Микроэкономикалық статистика, 2018. - 216 б.	1 500
11.	<i>Оспанова Ф.А.</i> Английский язык для магистрантов, 2018. - 162 с.	1 200
12.	<i>Турекулова Д.М., Оразбаева К.Н., Батырбай Ж.А.</i> Менеджмент, 2018. - 374 б.	4 000

Заказ можно будет отправить на **E-mail** издательства: izdatkaz@mail.ru
и по факсу **(7172) 37-16-22 (приемная), 37-67-26 (бухгалтерия)**

Юр. адрес: 010008, г. Астана, ул. Жубанова, 7.

Тел: 37-04-26, 27-85-71, 27-85-72, 27-85-73

Наши реквизиты:

**Учреждение «Казахский университет экономики, финансов
и международной торговли» РНН 600 300 112 623 ИИН (БИН) 000 840 001 204**

ОКПО 39350963 IBAN KZ52 551Z 1280 0001 2KZT

Филиал АО «Банк Kassa Nova» в г. Астана BIC KSNV KZ KA KBe18

ҚАЗАҚ ЭКОНОМИКА, ҚАРЖЫ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САУДА УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ЖАРШЫСЫ, 2018. – №1.

**Қазақ экономика, қаржы және
халықаралық сауда университетінің
ЖАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК
Казахского университета экономики,
финансов и международной торговли**

Беттеуші: **Ахмедова А.Н.**

Жаршы авторлардың электрондық түпнұсқасы негізінде басылып шығарылған
Вестник сверстан и отпечатан с электронной версии авторских оригиналов

Басуға 20.03.18. қол қойылды. Пішімі 70x100 1/10. Көлемі 13 б.т. Таралымы 300 дана. Тапсырыс 634.
Подписано к печати 20.03.18. Формат 70x100 1/10. Объем 13 уч.-изд.л. Тираж 300 экз. Заказ 634.

---

*Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің
баспа-полиграфиялық орталығы. Астана қ., Жұбанов көшесі, 7*

Университеттің менеджмент жүйесі ISO 9001 сәйкестігіне сертифицикатталған
Система менеджмента университета сертифицирована на соответствие ISO 9001